

Хадарчаева Г.С.

ИНГЛИЗ ТИЛИНИ КРЕАТИВ ЁНДАШУВ АСОСИДА ЎҚИТИШ

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ,
ФАН ВА ИННОВАЦИЯЛАР ВАЗИРЛИГИ**

Халлапарчаева Г.С.

**ИНГЛИЗ ТИЛИНИ КРЕАТИВ ЁНДАШУВ АСОСИДА
ЎҚИТИШ**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ,
ФАН ВА ИННОВАЦИЯЛАР ВАЗИРЛИГИ
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
АХБОРОТ RESURS MARKAZI**

**Чирчик-2023
«City of book»**

УДК 811.111.378

ББК 81.2

X-21

Халдарчаева Г.С. / Инглиз тилини креатив ёндашув асосида ўқитиш. / Ўқув кўланма. – Чирчиқ: «City of book» / 2023. – 172 б.

ISBN 978-9910-9965-8-0

© Халдарчаева Г.С., 2023
© «City of book», 2023

М У Н Д А Р И Ж А

КИРИШ	4
1 БОЕ. ИНГЛИЗ ТИЛИНИ КРЕАТИВ ЁНДАШУВ АСОСИДА ЎҚИТИШНИНГ ИЛМий-НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ	8
1.1. Таълимларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш касбий педагогик зарурат сифатида	8
1.2. Таълимларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг педагогик-психологик ҳамда методик йўналишлари	35
1 боёб юзасидан хулосалар	96
II БОЕ. ТАЪЛИМЛАРГА КРЕАТИВ ЁНДАШУВ АСОСИДА ИНГЛИЗ ТИЛИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ	98
2.1. Таълимларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишга оид замонавий ёндашув ва хорижий таъриблар	98
2.2. Таълимларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг самарали ташкил этиш ва унинг сифатини ошириш усуллари	119
II боёб юзасидан хулосалар	131
3.1. Таълимларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг методикаси	133
3.2. Таълимларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг самардорлиги	153
УМУМИЙ ХУЛОСАЛАР	155
ФОНДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР	158
ИЛОВАЛАР	

КИРИШ

Халқаро малака талабларига мос рақобатбардош педагог кадрлар тайёрлаш мазмуни ва илмий методик базасини мустаҳкамлаш, инновацион таълим технологияларидан фойдаланиш, таълим тизимларининг интеграциялашуви тараққиётининг асосий ҳаракатлантирувчи кучи ва барқарор ривожланиш мақсадларига етказувчи фаоллият сифатида тан олинган. Инновацион таълим тизими бўлажак мутахассисларни креатив ёндашувлар асосида инглиз тили ўқитиш механизмларини ва уларни амалиётга жорий этишнинг инновацион тизимини янада такомиллаштиришни такозо этмоқда. Шу жиҳатдан таълим соҳасида мутахассисларнинг креатив ёндашув асосида ўқитиш инновацияларни яратиш, янги билимларни яратувчи педагогик жараёнлар асосида когнитив ҳамда дивергент фикрлаш қобилиятни тарбиялаш орқали ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг интеллектуал ресурсларини яратиш ҳамда рақобатбардош кадрлар тайёрлаш имкониятларини кенгайтиришда алоҳида аҳамият касб этади.

Жаҳонда рўй бераётган кескин ўзгаришлар тайёрланаётган мутахассис-кадрларга ҳам янгича ёндашувни талаб этмоқда. Жумладан, таълимни самарали ташкил этишнинг педагогик-психологик ҳамда методик омилларини такомиллаштириш бўйича устувор йўналишлар белгилаб берилган. Бу борада рақобатбардош педагог кадрларни тайёрлашнинг мазмуни ва илмий-методик базасини ривожлантириш, таълим жараёнида ностандарт педагогик ечимларни ўзини - ўзи фаоллаштириш асосида ўзлаштириш, ўқув материалларини ўзлаштиришга бўлган мотивацияни ошириш бўйича илмий изланишлар муҳим ўрин эгаллайди. Шу нуктаи назардан олий таълим муассасаларида талабаларга инглиз тили ўқитишнинг янгича

самарали ёндашуви ҳамда илмий-методик асосларини ишлаб чиқиш қатта илмий-амалий аҳамият касб этади.

Республикамизда талабаларнинг инглиз тили ўқитиш фаоллигига қизиқишини илғор хорижий тажрибаларга таянган ҳолда ривожлантириш имкониятлари яратилган бўлиб, креативлик ва инновацион тафаккур муҳим индикатор сифатида эътироф қилинди. Талабаларга инглиз тили ўқитиш жараёниларини шакллантиришни таъминловчи моддий-техник база, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар базаси тўдан янгиланди. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “..... инновация ютуқларини амалиётга жорий этишнинг самарали механизмларини яратиш, олий таълим муассасалари ва илмий-тадқиқот институтлари ҳузурида ихтисослаштирилган илмий-экспериментал лабораториялар, юқори технология маркалари ва технопаркларни ташкил этиш” устувор вазифалар этиб белгиланди¹. Бу борадаги вазифалар таълим жараёнилари мазмунини ривожлантиришга хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони, 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПК 2909-сон Қарори, 2017 йил 12 январдаги “Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини такомиллаштириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида”ги Фармойиши ҳамда мазкур фаоллиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “2017-2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантириш бўйича Ҳаракат стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлар тўлими – Т. 1. 2017 – 6-37.

вазифаларни амалга оширишга ушбу ўқув кўлланма муайян даражада хизмат қилади.

Мазкур ўқув кўлланма республика фан ва технологияларни ривожлантиришнинг I. “Демократик ва ҳуқуқий жамиятни маънавий-ахлоқий ва маданий ривожлантириш, инновацион иқтисодий шакллантириш” устувор йўналиши доирасида бажарилган.

Ўзбекистон олимларидан талабаларга таълимни таъкил этишнинг илмий-методик асослари ҳамда ижтимоий-педагогик ва фалсафий жиҳатларини таъкил қилиш юзасидан А.Бегматов [34], М.Каххарова[53], А.Маъзумов[72],

Ж. Йўлдошев[51], Ф.Рахматова[99], Р.Джурасев [43], Б.Джурасева [44], Н.Жумаева[47], З.Измаилова [48], У.Махкамов[73], М. Иномова [50], О.Муҳурмонова [91], Б.Рахимов[98], М.Хайдаров[111], Давлатшин М[42], О. Ҳасанбоева[109], К. Ҳошимов[110], М.Куროнов[107], дар илмий изланишлар олиб боришган.

МДХ олимлардан А.Ажибаева[25], В.Межуев[85], К.Корсақ[57], Литвинова Д. [69], Н.Коршунова[58] Митина Д. [86], Мороз А. [87] кабилар томонидан муаммонинг ижтимоий-педагогик ва фалсафий жиҳатларини ўрганилган.

Хориж олимларидан Botcheva, L. [35], Spivak A.L. [100], Nuffman, L. [35], Shin J. [35], Дьюи Д [44]лар томонидан мазкур муаммага оид илмий изланишлар олиб боришган.

Ўқув кўлланманинг **мақсади** талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг илмий-методик асосларини такомиллаштиришдан иборат.

талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг шахс касбий камолотида тутган ўрнини мавжуд таърибаларга таъинган ҳолда илмий-методик жиҳатдан асослаш;

талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг илмий-методик асосларининг ижтимоий-педагогик аҳамиятини илмий-методик жиҳатдан таъкил этиш;

талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг илмий-методик тизимини такомиллаштириш, таъхис этиш ва мониторингини амалга ошириш механизмларини такомиллаштириш;

талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш имкониятларини кенгайтиришга йўналтирилган илмий методик таъкил ва тавсиялар ишлаб чиқиш, уларнинг самарадорлигини аниқлаш.

Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг илмий-методик жараён мазмуни, талабаларнинг ўзини-ўзи касбий такомиллаштириш талаблари асосида аниқлаштирилган;

талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишда ижодкорлик, креативлик, креатив ёндашув, мустақил фикрлаш каби компонентларнинг ижтимоий-педагогик аҳамияти назарий жиҳатдан таъкил этилди;

талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг илмий-методик, психологик-педагогик омилларини аниқлаштириш орқали уларни касбий-методик йўналтирилган интеграцион таъсир кўрсатиш механизми ишлаб чиқиш орқали такомиллаштирилди;

талабаларни инглиз тилига ўргатиш, уларда методик ривожлантиришнинг модулли технологияси яратилди ҳамда илмий хулосалар ва методик тавсиялар ишлаб чиқилди.

1 БОБ. ИНГЛИЗ ТИЛИНИ КРЕАТИВ ЁНДАШУВ АСОСИДА ЎҚИТИШНИНГ ИЛМий-НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш касбий педагогик зарурат сифатида

Таълим бериш бу талаба онгининг марказига билим уруғларини сочишдир. Худди фермер сингари сочилган уруғдан яхши ҳосил олиш учун бир канча муҳим бўлган турли факторларни инобатга олганидек, ўқитувчи ҳам талабаларни берилган илмни яхши ўзлаштиришлари учун кўплаб ўхшашиги бўлмаган услубларни қўллаши мақсадга мувофиқдир. Томас Эдисон томонидан ажойиб тарзда таърифланган таълимда креатив ёндашув фокуси қуйидагича изоҳланади, “Даҳоликнинг – бир фоизи илҳомдан, тўқсон тўққиз фоизи меҳнат эвазигадир”. Креатив ўқитувчи ўзида мавжуд бўлган қобилиятни янада шакллантириш учун таълим беришни, ўрганишни ҳамда янги таълим бериш методларини қабул қилишни ёқтиради. Креатив ёндашувнинг имкони йўқ атарда талабанинг ўқитувчидан нима хоҳлаётгани маълум бўлмаса, чунки бу ўқитувчига таълим жараёнини уларнинг эҳтиёжи асосида ташкил қилишга қўмак беради. Р. В Лос (1990) ўзининг талабаларидан нимани ўргатганигини баён қилади: [27].

Талабаларнинг коллеж тажрибасига доир энг машҳур изохларидан бири бу индивидуал кўрсатма эди. Уларнинг ҳаммаси ўзларига тегишли эҳтиёжнинг таъминотини ишталади. Улар ўзларига ҳос иқтидор ва истёбод ҳурмат қозонишини иррилли муносабатга эга бўлишини шу аснода тўданинг бир қисми бўлишдан кўра кўпроқ аҳамият касб этишни хоҳлашарди.

Талабалар ўқитувчиларини уларни инсон сифатида таъинийдиган, уларга факатгина имтиҳонда қўмак берадиган эмас балки ғамхўрлик қиладиган устозларни ҳақиқий одамлар орасидан бўлишини ишталади.

Улар йўқотиладиган эмас йўқланадиган бўлишни хоҳлашади.

Талабалар уларни ҳар доим назорат қиладиган, уларнинг индивидуал таълимини қўлаб қувватлайдиган, уларга ўзларининг муваффақияти ҳақида индивидуал хабар берадиган ва уларнинг индивидуал услубига мос келадиган, таълим даражасига мос равишда қуролланган муҳитда таълим олиш имконини берувчи турли вазифаларни берадиган ғамхўрни ишталади.

Улар ўзларининг даражасида гаплашадиган, ҳазил мутюбга қила оладиган ва уларга бошқа талабалар билан ўрганишга ҳамда гапиришга руҳсат берадиган устозни маъқул кўришади.

Улар аниқ, тўлиқ тушунча берилишини, мақбул мисоллар, мураккаб концептларни батафсил изоҳланишини (лекин қисқа) ва саволларини жавобсиз қолдирилмаслигини ёқтиришади.

Талабаларнинг жавоблари ўқитувчиларни хориж тилини ўқитишда фойдаланадиган метод ва услублари хақида қайта ўйлашга ва синфда мумкин бўлган энг яхши натижаларга эришишнинг креатив услубларини топишга ундайди.

Бугунги кунда, глобаллашув сабаб, аксарият олий таълим муассасалари ўзларининг талабаларига яхши тил кўникмаларини таъминлашга эҳтиёж борлигини пайқашди.

Техника университетлари талабалари нигоҳида, шу нарса аёнки, маълум таълим дастурларида Инглиз тили ёки бошқа хориж тилларини ўқитишнинг қанчалик аҳамиятли эканлигига урғу берган бўлган, бу биринчи даражали муносабатга эга бўлмайди. Бирок аynи шу дамда тил курслари тўлиқ равишда рад қилинмайдди, чунки шу нарса аёнки аксарият талабалар битиргандан сўнг Инглиз тилида мулоқот қилиши ва техник адабиётни ўзлаштириши даркор, халқаро терминларни билиш ўзларининг йўналишида мохир бўлиш учун етарли, шунингдек олий маълумотга эга шахсга хос умумий, маданий даража соҳиби бўлишади.

Хорижий тил курслари рад этилмаслигига қарамай, улар маълум миқдорда, таълим жараёнига таъсир қилувчи ва таълим муваффақиятига тўсик бўлиб хизмат қиладиган хусусиятга эга.

1. Тил синфидати талабалар миқдори;
2. Талабаларнинг умумий маданий даражаси;
3. Талабаларнинг фанни ўзлаштиришга етарли мотивацияси.

Кўплаб техника олийгоҳларида тил синфларида талабаларнинг миқдори нисбатан кўп.

Ўқитувчиларнинг одатда катта синфларни тўлиқ назоратга олмаслиги, талабаларнинг пассив эътибори, устоз-шогирд муносабатининг қамлиги самарадорликни йўқотади. Катта синфларга дарс берувчи ўқитувчилар маърузадан сўнг тез тез чарчок хис қилишади, бу эса уларда зийракликни, иштиёқни қувватни йўқолишга олиб келади. Хайес (1997) катта синфларда таълим беришга оид муаммони қуйидагича таърифлайди: [43]

Нокўлайлик: Кўп ўқитувчилар катта миқдордаги талабаларнинг кичкина синфхонасига жалб қилинганидан келиб чиқадиган зўриқишдан хавотирга тушишади. Улар талабалар ўртасида ўзаро алоқани ривожлантиришнинг улдасидан чиқа олмайдигандек хис қилишади, зеро харакатланиш учун етарли жой мавжуд эмас. Бавзи ўқитувчилар катта синфларда таълим беришдан жисмонан толиқишади.

Назорат: Ўқитувчилар катта синфларнинг интизом аспектидан кўпроқ хавотирда. Улар содир бўлаётган жараёни

назоратта олишни улдасидан чиқа олмайдигандек хис қилишди ва шу тарика синф жуда шовкинли кўринишга келади.

Индивидуал муносабат: Кўплаб ўқитувчиларнинг ўйлашича улар талабаларининг эhtiёжларини шахс сифатида писанд қилишмайди.

Баҳолаш: Ўқитувчилар ҳамма талабаларнинг ижодий ишини текшириш жавобгарлигини хис қилишди ва буни улдалай олмасликларидан хавотир олишди.

Ўзлаштириш самарадорлиги: Ҳамма ўқитувчи уларнинг талабалари Инглиз тилини ўрганишларини хоҳлашди. Улар шубҳасиз ким нимани ўрганиётганини билимасликларидан хавотирда.

Ўқитувчилар учун жуда муҳим бўлган жихат бу ўз қарорларини маълум таълимий ҳолатдан ва ўзларининг кўникмаларидан келиб чиқиб қабул қилишдир. Тоуба (1999) фикрича, “Ўқитувчиларнинг синфни назорат қилиш қобилияти катта синфларда гуруҳ бўлиб ишлашда муваффақиятнинг биринчи даражали ингрeдeнти хисобланади” [70]. Ларрей М. Лйч (2008) куйида тўлиб кетган хориж тили синфлари ҳақида ёзади: “*Агар мен катта ҳажмдаги гуруҳга дуч келсам, мен зўрлик билан хор кўринишидаги кичик гуруҳ ва жуфт бўлиб ишлайдиган стратегияларни қўлайман бу эса менда ва катта гуруҳдаги ўргатувчиларда юқаманинг камийишига ёрдам*

беради. Мен шунингдек ўзлаштириш даражаси “юқори” бўлган ўқувчиларни ажратиб олам, улар менга гуруҳ бўлиб ишлайдиган баъзи элементларда кўмак беришди. Бу ҳамма мураккабларни ечмайди, лекин бу шик қадам бўлиб хизмат қилади.

Бу мураккаб таълим муҳитида креатив ёндашув асосида таълим бeришнинг муқобил намунаси. Қоидага кўра, ўқитувчи 4 ёки камроқ талабаларни жалб қиладиган, ҳамда камдан кам ҳолатларда олтигидан кўпроқ ўзаро ҳамкорликда ўрганиладиган кичик гуруҳларни ташкил қилади. Бундай гуруҳларда талабалар ўзларини эркинроқ хис қилишди, чуқури кўчилиги кичкинагина бўлсада хато қилишдан қўрқиб қолган ва натижада оғзаки саволларга мустақил жавоб бeришга ошиқадик, ёки даредан олдинги муҳокамада иштиёқ билан фаоллик қилишди.

Хорижий тилни катта синфларда ўқитишда креатив ёндашувнинг яна бир самарали қисми бу компютердан фойдаланиш. Бу ўқитувчиларга тил ўргатишни талабалар учун қизиқарли, енгил ва мазмунли қилишга ёрдам бeради. Компютер орқали талабаларнинг ишини индивидуал ва гуруҳ шаклида ҳам назорат қилса бўлади, уларни вазифалар билан банд қилиш ва катта аудитория ёнида туриб вазифа бажармоқдаман деган хис туйғудан холи равишда янги тилни амалиётга қўллашга ундаш мумкин. Хосе Пикардо (2010),

Ноттингем мактаби Испан тили ўқитувчиси - технология орқали ўқитиш ва ўрганишни ривожлантириш ва талабалар кизикishини ўйғотиш учун ас котадиган 10та таклифни киритди: [50].

Ҳеч қачон технологияни технология учун фойдаланманг. Аксинча сизнинг иш схемангиз учун энг муносиб нарса бу технология эканига ишонч ҳосил қилинг айнан шу сизга дарсдан кўзланган мақсад ва вазифаларга эришишга ёрдам беради.

Оммавий видеолардан фойдаланинг. Технологиянинг кириб келиши дарс жараёнида интернетдан тўғридан тўғри видеони юклаб олиш имконини яратади.

Турли вебсайтлардан, YouTube ёки миллий ТВ каналлардан олинган кизикарли видео материаллар ишתיёки бўлмаган ўқирларни маълум маданиятта, айримларини эса ўзларининг она юртидан завқ олишга жалб қиладиган ажойиб услубдир.

Кўпроқ музикадан фойдаланинг. Ўқирлар музиканинг иштиқозидир. Қизик жиҳати шундаки, улар iTunesдан фойдаланса сиз ҳам фойдаланишингиз зарур. Уларни қандай музика турини эштишлари ва шу сингари музикани ўрганилаётган тилда қидириб топиш, сўнгра эса дарсда қўллаш мақсадга мувофиқдир.

Талабаларингизни ҳорикий талабалар билан алоқа ўрнатиши учун телеконференция ускуналаридан фойдаланинг

масалан "Skype" дан. Уларнинг ҳаммаси бошқа мамлакатда ҳам ўзлари сингари одамлар борлигини тушунилади ва баъзи дастурлар ёрдамида (МСМ Чат, Хотмаил, хакозо.) алоқа ўрнатишга уринишади.

Интерактив оқ доскани самарали қўлланг, унга доир бўлган бошқа бўлимларни ўрганиш учун курсга катнашинг. Озгина билим сиз ва сизнинг талабаларингиз учун фойдали интерактив синф ўйинларини ташкил қилишга ёрдам беради.

Ўзингизни эштирувингизни юритинг. Уларни яратиш техник жиҳатдан осон ва яратилгандан сўнг йилдан йилга қайта қайта кўчирилиши мумкин. Улар ҳақида олиб кетиладиган дарс деб мулоҳаза қилинг. Талабаларни бу жараёнга жалб қилинг. Audacity деб номланувчи дастур ёрдамида дастлабки босқични (бошлаш) амалга оширишингиз мумкин.

Синф ёки энциклопедия фан блогини ташкил қилинг. Бу талабаларга уларнинг иши ва ютуқларини кўрсатишга, уларнинг ўзлари чекаётган машаққатларга диққатини оширишга, сизнинг таълимингизга кўшимча ўлчам беришга ёрдам беради. Балки сиз талабаларингиз фойдаланаётган баъзи ижтимоий тармоқлардан таълимий восита сифатида фойдаланишингиз мумкин.

Талабаларингизга дарс тайёрлаш ва уйга вазифаларни қилишда Интернет воситаларидан тез-тез фойдаланиб туринг. Бундай восита талабаларингизнинг илҳом олишига ундайди.

Ўқувчиларингизга гаджетлардан фойдаланиш кўникмасини ўргатинг. Уларнинг даярли бarchасида iPod, мусика плейери ҳамда телефонлар мавжуд ва ҳаммасида видео камера бор, нгта унда ўқувчиларни телефонларидан фойдаланиб видео яратиш вазифаси билан банд қилмайсиз?

Техника университетлари талабаларининг бошқа маданиятга бўлган қизиқиши гуманитар соҳа университетлари талабалари қизиқишига қисқалганда камроқдир. Демак хориж тили ўқитувчиси талабаларнинг ўрганишини уларнинг билим ва тажрибасидан келиб чиқиб таъминлаш учун креатив услуб топшида муаммоли вазиятга дуч келишади. Зеро Техника университети талабалари дунё тарихи, география, адабиёт, фалсафа, маданият ва санъат ҳақида чекланган билимга эга, хориж тили ўқитувчиси манашу бўшлиқни тўлдирishi, талабаларнинг тили ўрганилаётган давлат ҳақида, ўша давлатнинг кўни-кўшинлари ҳақида ва умуман бarchа ҳудудлари ҳақида дунёқарашни кенгайтириши мумкин. Масалан Немис тили дарсида ўқитувчи факатгина Германия ҳақида эмас, балки Франция, Англия, Россия, Италия, Голландия, Словакия ва Фарб цивилизациясига оид бошқа давлатлар ҳақида ҳам суҳбат келтириши мумкин.

Бошқача қилиб айтганда, инглиз тили ўқитувчилари инглиз тилини жамики хорижликларнинг тили эканлигини ўз талабаларига эслатмоғи керак. Талабалар кўп маданиятlilik

концептини қабул қила олмайди, бу эса кўплаб инглиз мамлакатларининг бўтулги кундаги энг муҳим фундаментал принциплар. Тил ўрганувчилар мамлакатлар ҳақида ҳақиқатни билмасдан, ўтилаётган материалларни тўғри қабул қила олишмайди ва бу ўрганиш жараёнини мураккаблаштиради. Креатив ўқитувчи шунингдек ўқувчиларнинг ақлий қобилиятини ривожлантириш, уларнинг умумий ақлий даражасини ошириш ҳақида ўйлайди.

Бу эса ўқитувчининг талаба ўйлаш қобилияти ривожланиши устида мақсадли иш олиб бортгани эвазига юзага келган. Хорижий тилни мукаммал ўрганишга қаратилган ҳар қандай ўйга толдирувчи ўйин талабаларнинг лингвистик қобилиятларини, диққатини ва хотирасини юксалтиришга хизмат қилади ва шу ўринда талабаларда тилни бошқариш кўникмасини шакллантиради.

Олий ўқув қорғарида инглиз тилини ўргатишда ўқитувчилар ҳар йили турли хил муаммоларга дуч келишади: Ҳар бир синфда бир гуруҳ талабалар жим ўтиришади, на савол на жавоб беришади, гуруҳ муҳокамаида ҳеч иштирок этишмайди ва ўз ўзидан ўрганиш билан банд бўлишни сира исташмайди.

Аник далил шуки, талабанинг иштиёқи олий ўқув қорғаридаги ўзларига тегишли мутахассислик фанларга, бошқа фанларни ўзлаштиришга нисбатан кўпроқдир.

талабаларининг хорижий тилини ўрганишга бўлган мотивацияси ўзларининг асосий фанлари кесимидан баланд эмас.

Жефfreyнинг айтишича (2006): “Куйи даражада мавжуд бўлган талаба мотивацияси ва унинг сабаби, ўқитувчиларнинг елкасида юксак маъсулиятдандир, зеро улар талабани руҳлантиришда энг муҳим ролни ўйнашади”.

Ўқитувчилар, психологик потенциал масофасини камайтириш учун ва талабаларнинг ўзлари ҳамда ўрганилаётган тил ва унинг маданияти ўртасида ақлий чегара яратишни намойиш қилишга ишტიёқманд эканликларини кўрсатишлари лозим.

Ўқитувчилар синфни интизомини сақлаш учун равон йўлдан юриши, шу билан бирга талабаларни илҳомлантириши ва онгини кўтариши учун етарли бўладиган фанга қизиқишни уйғотишлари зарур.

Мотивация хориж тилини ўрганишнинг ҳар доим энг муҳим нуқтаи назаридир. Креатив ёндашувга эга тил ўқитувчилари талабаларнинг фанни ўзлаштиришга бўлган мотивациясини ошириш борасида турли усуллари топиши мумкин.

Мотивация тушунчаси - иккинчи тил ўрганиш контекстида “Гарднернинг фикрига кўра (1985) бу ҳаракатни амалга ошириш индивидуал ишда ва тил ўрганишга уринишда келиб чиқган хоҳишнинг, қониқишнинг ҳажмига тегишлидир”.

Саснинг мулоҳазаси қуйидаги 8 хусусиятти талаба мотивациясининг асосий бўғини сифатида дунёга келтирди:

1. Кўрсатма берувчининг иштиёқи;
2. Материалнинг алоқадорлиги;
3. Қуренинг ташкилий қисми;
4. Материал даражасига доир қийинчилик;
5. Талабаларнинг фаол жалб қилиниши;
6. Турли туманлик;
7. Устоз – шогирд муносабатлари;
8. Тушунарли, аниқ ва мос натижани кўллаш.

Олий ўқув юрти талабаларининг инглиз тилини билиш даражаси юқори эмас ўртача. Бенсон шуни таъкидлайдики, таълим берувчиларни одатда хайратга туширадиган омил бу университет талабаларининг инглиз тилидаги нутқни кўллаш қобилиятининг грамматик қобилиятга нисбатан қуйи эканлигида.

Китао & Китао (1995) Инглиз тилини ўқитиш ҳақида қуйидагича ёзди: Университет даражасидаги аксарият инглиз тили дарслари бу ўқиш дарсларидир. Кўпчилик талабаларнинг фикрича улар инглиз тилида ёза олишади лекин гапиришмайди.

Эҳтимол бўлажак хориж тили ўқитувчиси энг қийин вазифаси бу ўз ўқувчиларининг ҳосилдорлик (гапириш ва ёзиш) қобилиятини шакллантиришдир. Мен ўзимдан ҳар доим “нега мени талабаларим ўзаро алоқа қилишга истак

билдиришмайди” деб сўрайман? Сабаблар ҳар хил. Баъзи талабалар дарста тайёр эмасдек ва материални тушунишга қодир эмасдек ҳис қилишади; бошқалар ўзларининг кўшимча ишларидан ёки баъзи ташвишларидан чарчаган; баъзилари эса шахсий муаммолар гирдобидида қолган ёки бошқа фанларни чуқур ўрганишдек қучли босим остида ва ҳақозо қаби ҳолатларни бошдан ўтказишади.

Бирок баъзи сабаблар борки барча ўзаро алоқа қилишдан йироқ бўлган талабаларни жинслагштиради.

Улар одатда жуда уятчанг, бошқа талабалар олдида гапиришга ёки фикр баён қилишга, шунингдек улар ўзаро алоқа қилиш мумкин бўлган ҳар қандай ҳолатда фаоллик қилишмайди.

Улар ҳато қилишдан қўрқишади ва умуман бирон ишни нотўғри бажармаслик учун алоқа қилмасликни афзал қўришади.

Улар жазоланишга қарши эмас. Агар жазо уларнинг ҳатоси учун эмас уларнинг бефарқлиги учун бўлса.

Бундай ҳолда шунини айтиш жонқизи улар ўзларининг фикрини устозникидан устун қўяди ва уни мақуллайдди.

Юқорида айтиб ўтганимиздек пассив талаба билан ишларнинг энг самарали услубларидан бири бу катта гуруҳларни (20 кишидан кўпроқ) кичик гуруҳларга (4,5 ёки 6 кишилик) бўлишдир.

Маълумки гуруҳ машқларида иштирок талабаларнинг дарсда бандлигини таъминлайди ва ўрганиш учун шароит яратлади. Мен тез-тез дарсларимда ушбу методга мурожаат қиламан. Бирок фаол бўлмаган талабалар тимсолида биз ҳатто, уларни кичик гуруҳларга бўлган тақдирда ҳам, улар учун бошқа билан алоқа қилишдан қочиб осонроқ бўлади. Улар бор ташаббусни гуруҳ етакчисига тақдим этишади ва муҳокамасига бефарқ қолишади, баъзилари эса бошқалар машқларни бажараётган маҳал шира уйқуда.

Яна бир муҳим фактор бу етакчининг ҳулки. Агар етакчи ўта устуңлиққа ўч бўлса, у гуруҳ машгулотларида жами ташаббусқорликни қўлга олиб барча ишни ўзи бажаради. Қолган аъзолар худди маъқуловчи жамоа сингари унинг пассив қўллагувчисига айланади.

Нофаол талабаларни таълим жараёнига жаъб қилиш учун онлайн чат ва ҳабарлашувни тақлиф қилган бўлардим.

Онлайн алоқа учун Skype ни қўллаш мумкин. Skype машхур ҳабар ва овозли алоқа воситаси, бизнес оламида айниқса экспорт-импорт тармоғида кенг қўлланилади. Skype мутлақо бепул, қўчириб ўчун осон, ҳавфсиз ва қоидага қўра фойдаланувчилар тўғридан тўғри кўнгирик қилишлари, ҳабарлаш ишлари мумкин. Шунингдек, у видео конференцияда зарурий юқори сифатли видео хизматини таъминлайди. Бирок, бу дастурлардан тўлиқ хизмат сифатига эъа бўлмасак интернет

оламида мавжуд бошқа турли хил дастурларни кузатишимиз мумкин, ва улар талабаларга таништирилиши ёки Skure ўрнида қўлланилиши мумкин.

Талабаларни тил ўрганиш жараёни билан банд қилиш учун кўплаб машғулотлар бор, лекин энг муваффақиятли машғулот уларнинг ичида факат биттаси ҳақиқатда кизиқтира олиши мумкин. Зотан, бизнинг асосий мақсадимиз хориж тилини ўрганишда талабаларнинг ўзаро алоқаси бўлса, демак энг муваффақиятли машғулот сифатида улар ўзаро алоқа учун фойдалланишадиганлардан биридир. Техника йўналишига яқин талабалар одатда ўзаро алоқани хабар ёзиш ёки телефон воситаси орқали амалга оширишади. Ҳатто, дарс пайтида кимнингдир ушбу восита тугмаларини босиб ўтирганини кузатишимиз мумкин. Хуллас, биз дарсларимизда уларнинг телефондан кўра Skureдан фойдалланишга ундашимиз мумкин, шундай бўлсада машғулот дастлабки кўринишидан асло фарқ қилмайди. Шунингдек, инглиз тилини мулоқот учун қўллашимиз мумкин. Ўқитувчининг мажбурийати факатгина жараёни нazorat қилишдир. Бундай креатив вазифанинг намунаси сифатида қуйидаги машғулот таклиф қилиниши мумкин.

Activity I: Талабалар кичик гуруҳларга бўлинади (4 кишидан ҳар бири). Ҳар бир гуруҳ “тижорат компанияси” электрон лутатларнинг паст нарҳдаги сотув ва харидини амалга

оширилади. Ўқитувчи ягона харидор, яхши электрон лутатни сотиб олиш учун энг яхши компанияларда бўлди. Ўқитувчи бюртмасига эга бўладиган компания мусобақа ғолибига айланолди.

Activity II: Ҳар бир гуруҳ 4 кишидан ташкил топган: бошлик, менежер, қабул қилувчи ва реклама агентлари, улар турли вазифаларни адо этишади ва уларнинг машғулотлари қисман фарқ қилади.

Бошлик бугун жараёни нazorat қилишга масъул. У ўзининг жамоасига вазифа ва кўрсатмалар берадиган, компанияни ривожлантирадиган етакчи ҳисобланади. У харидор билан ўта нозик ҳолларда келишадиган шахс. Менежер эса унинг компаниясига тегишли ишларнинг уними тўғрисида тушунча берадиган, харидорларни бюртма беришга қўндирадиган услубларни ишлаб чиқарувчи шахс. Қабул қилувчи харидорлар томинидан телефон кўнгирокларига масъул ва таржимонларга гуруҳнинг бошқа аъзолари бавзи ишлар билан банд бўлганда ёрдам берадиган мутахассис. Ниҳоят реклама агенти – бу махсуслотни диққат тортувчи суратларини яратувчи, реклама ва эълонларни ишлаб чиқувчи ҳамда бавзи эслатмаларни жўнатиб турувчи мутахассис. Бу компаниядаги энг сара креатив ролдир. Ўқитувчи эса ҳамма талабаларининг бундай вазифаларни уйдагай олишларидан боҳадбар бўлмоғи лозим.

Ушбу машғулларнинг асосий мўлжали бу талабаларни улар ўрганаётган хориж тилида ўзаро алоқа килишга етарли даражада жалб килиш ва уларни ўша тилда мулокот килишда ишончини оширишдир. Улар камида келажакдаги касблари бундай кобилиятни талаб килган холда “тирик килиш” учун ишонч йигишлари зарур.

Бу машғулот(activities)лар ёрдамида талабалар билиши лозим бўлган яна бир нарса бу хориж тилининг аслида тил эканлиги ва у ҳеч кандай конун қоида эмаслигини, уларни ўрганиб яхши олиёғохга кириш ёки имтиёз олиш мақсад килинмаганлигини изоҳлашдир.

Тил бу мулокот воситаси ва сиз уни ҳар қачон ким биландир мулокот килиш учун фойдаланишингиз мумкин. Сиз шерингиз билан суҳбат килганда унинг тушуниши учун грамматикангиз қанчалик тўғри ва мукаммал эканлиги ҳақида ўйлашингизга ҳожат йўқ. Ҳаттоки она тилимизда гаплашганда кўплаб хатоликлар қиламиз, шундай экан ҳавотир олишнинг кераги йўқ. Натижада шунни тувоҳи бўламмизки талабаларимиз ижтимоий тармоқларда улар ўрганаётган тилда фаол бўлишади.

Ж. Пикарди ўзининг талабаси ҳақида сўзлар экан: ижтимоий фаоллик бу умуман талабаларнинг мобил алоқа воситасида ва бошқа кўл ускуналарида ёки партасининг тагида биз ўқитувчилар пайкаматан фурсатда бақарадиган ҳаракатлар

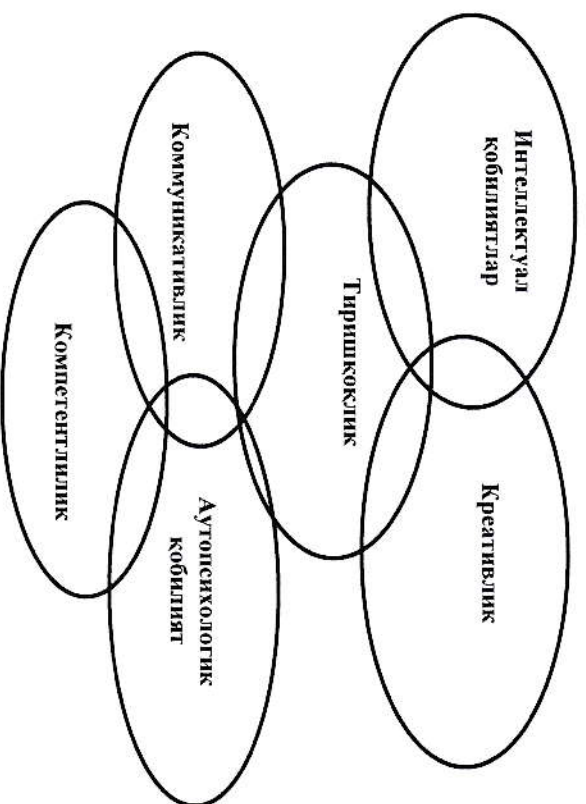
жамланмасидир. Бу уларнинг мактабдан уйга боргач қиладиган иш ҳаркатиридир.

Кўпчилик шунни илгари сурадики талабалар шунчаки вақт сарфлашадил онлайн режимда фаоллик орқали, бироқ ижтимоий фаоллик ҳақида қанча яхши ёмон гапирмайлик буни рад этиб бўлмайди, у орқали маълумот баҳам кўришмоқда, ҳамкорликлар ўрнатилмоқда ва бу ишларни улар завқ олгани, ўзларини банд қилиш учун бақаришадил, акс холда шунчаки инкор этган бўлишар эдил.

Инглиз тили қўрсатарида креатив ёндашувни ташкил қилиш талабаларнинг мотивациясини оширадил ҳамда на оғир на енгил бўлмаган кўрсатмалар материалларни муваффақиятли ўлаштиришларига туртки бўлади. Турли хил инглиз тили ўқитиш машғулларини ва методларининг зерикарлилиги, баъорат қилса бўладиган қўндалик жараёнларни янгилайди ва талабаларга руҳият бағишлайди.

Америкалик олим Ж. Рензулли томонидан иқтидорлилик маъмунига эга бўлган модел ишлаб чиқилган. Мазкур моделда иқтидорлилик уч ўзаро уйғун таркибий қисмлар маъмуи сифатида намоён бўлади: интеллектуал кобилиятлар; креативлик; тиришқоқлик (мотивация, қатъият, матонатлилик).

Мазкур моделда Ж. Рензуллининг фикрича, “Иқтидорлилик” тушунчасини “салохият” тушунчасига қиёслаб қўйлаган.

1.1-расм. Ж. Рензуллининг уч доирали моделига асос-
ланган 6 доирали модел

Ж. Рензулли ўз давридаги 3 доирали моделга асосланган иктидорлиликни тавсифлаган бўлса. Замонавий таълим иктидорлиликни триада (учлик) деб эмас, олтилик (сикстет): интеллектуал қобилиятлар; тиришқоклик; креативлик; коммуникативлик; аутопсихологик қобилият; компетентлилик тарзида; қарашни такozo этади. Бу ерда талабанинг креативлиги ҳамда компетентлилик муҳим аҳамият касб этади.

Жамият тараққиёти натижасида талабаларга инглиз тили ўқитиш шакллари ташкил этилмоқда, жумладан, Ўзбекистон

Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг 2012 йил “Хорижий тилни ўқитишни ташкил этишни таъминлаштириш тўғрисида”ги фармонига мувофиқ, Ўзбекистон Республикасида чет тилни ўқитишни ташкил этишнинг грант тизими жорий этила бошланди. Грант тизимининг энг муҳим жиҳати шундаки, у республиканинг устувор ижтимоий-иқтисодий йўналишларига мос келиб, ижтимоий ва иқтисодиёт тармоқлари бўйича илмий-техник муаммоларни тезроқ ечиш имконини беради.

Таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси механизмлари ишлашини таъминлаш давлат ҳаётининг барча соҳаларида инновацияларни ривожлантириш халқаро ҳамкорлиқни янада кенгайтириш, талабаларга инглиз тили ўқитишнинг муҳим омили бўлиб хизмат қилади.

Юқорида қайд этилган илмий тадқиқотлар таҳлилларидан маълум бўладики, ҳар қандай фаолият шахснинг ҳиссиёти, эҳтиёжи, рухий-ақлий тараққиёти билан ҳамбарчас боғлиқ равишда амалга ошади. Бинобарин, талабаларга инглиз тили ўқитиш талаба шахсининг ақлий қамолотини таъминловчи омили ҳисобланади. Талабаларга инглиз тили ўқитиш асосида амалга оширилувчи фаолият тадқиқот ишчимизнинг кейинги бўлимларида алоҳида илмий кузатувлар, таҳлил ва далиллар асосида ёритилади.

Олиб борилган изланишларимизнинг кўрсатишича, “Педагогика олий ўқув юртларида талабаларга инглиз тили ўқитиш фаолияти қандай амалга оширилса, юқори самарата эришилади? Бу жараён қандай қилиб мақсадли ва тизимли амалга оширилади?” каби саволлар ҳозирга қадар ўз ечимини тўлиқ топган эмас.

Шунга кўра биз тадқиқот жараёнида “Бўлажак мутахассиснинг инглиз тилини ўқитиш фаолияти ва касбий компетентлиги қандай бўлиши керак? Бўлажак ўқитувчининг мафқураси қайси ижтимоий талаблар асосида шаклланиши лозим?” каби масалалар ўз ечимини топтоми лозим деб ҳисобладик.

Чет тили ўтиладиган синф хонасида дарсни турфа хил кўринишдаги “ўйин, ҳаракат, тажриба” ва шу каби креатив методлар билан очиб бериш керак.² Креатив дарс методлари ўргатувчида мустақил равишда чет тилида оғзаки ва ёзма экспериментлар ўтказишни ва уларни янада ривожлантириш, ўзгартириш каби ҳолатларни ўзлаштиришга имкон беради. Ўйинларга ва тасаввурларга бой бўлган топириклар чет тилини ўргатувчиларни янада фаоллаштиради ва тилини ривожлантиришга бўлган иштиёқларини янада оширишга

туртки бўлади. Креатив методлар дарсни бойитади ва ўргатувчилардаги креативлик потенциални кўпайтиришда ўз ҳиссасини кўшади.

Креативлик тушунчаси ортида нима яширинган? Профессор доктор Юрген Куртц ўз интервьюсида креативликнинг турли хил кўринишларини изоҳлаб берган, педагоглар томонидан йўл қўйилган кўплаб хатолар ҳақида тўхталиб ўтган ҳамда йўл қўйилган креатив хатолар туфайли янги масалалар келиб чиқишини таъкидлаган. (Интервью). (Kurtz, Jürgen 2001. Improvisierendes Sprechen im Fremdspracherwerb. Tübingen: Narr.)

Тасаввур ёрдамида яхшироқ ўрганиш. Чет тили дарсларида бу жараён қандай бажарилиши ва ўргатувчининг тасаввурини бойитишда ва шахсини ривожлантиришда қандай омиллар таъсир қилиши ҳақида Алмут Купперс тўхталиб ўтган.

Олий таълимда замонавий талабаларнинг ҳаёти турли хил фаолиятларга бойлиги билан характерланади. Шулардан энг муҳими чет тилини ўрганиш билан боғлиқ фаолият тури ҳисобланади. Чет тилини ўрганишда ва ўзлаштириб олишда энг муҳим омил бу талабалардаги чет тилини ўрганишга бўлган мотивациянинг мавжудлигидир. Ҳар бир ўқувчи мактабни танимлагандан сўнг олий таълим муассасасида таҳсил олишга ҳаракат қилади. Батзи ҳолатларда олий таълим муассасасига ўқинишга келган талабаларнинг чет тилларини билиш даражаси

² Schmidt, Torben & Küppers, Almut 2009. Inszenierungspotenziale im Englischunterricht. In: Praxis English Neß 5/2009, S.3.

нолга тенг ҳолатларга дуч келиш мумкин. Уларда чет тилини ўрганишга ва юқори даражада ўзлаштириб олишга бўлган ишонч етарли бўлмайди. Мана шундай ҳолатларда ўқитувчининг олдида уларда чет тилини ўрганишга бўлган иштиёкни шакллантириш ва ривожлантиришдек жуда катта вазифа туради. Бундай ҳолатда энг таъсирли йўналишлардан бири ўқув жараёнини креатив ташкиллаштирига олишдир. Ўқув жараёнини креатив шакллантириш ижодий фаолиятни оширишга ёрдам беради. Ўқитувчи ўз ўқувчиларининг ижодий қобилиятлари ва ижодий ҳаёлотларини кашф қилиш ва ривожлантириши, ижодий интилишлар асосида уларни мустақил равишда кўникма ва билим олишга ўратилиши керак. Чет тилини ўқитишда креатив ёндашув усули дарсинг антаванвий қисмларига интеллектуал технологияларни қиритиш имкониятини яратди. Ҳеч қимга сир эмаски, бугунги кунда ўқув жараёнида ахборот технологияларини жорий этиш вақти келган ва ўқитувчилар нафакат ўзларининг соҳаларини биладиган, балки ўз ишларида энг янги ахборот технологияларидан моҳирона фойдалана оладиган методистлар тайёрлашлари керак.

Мақтабда чет тилларини ўқитиш ўқув тарбиявий ва ривожлантирувчи вазифаларни ҳар томонлама амалга оширишга қаратилган. Ўқиш жараёнида талабалар гапириш, тинглаш, ёзиш асосларини, нутқ фаолиятининг асосий

турларини ўзлаштирадиганлар. Чет тилини ўрганишда креатив ёндашув ушбу асосларни ўзлаштиришда ва чет тилини ўрганишга бўлган қизиқишни оширишни таъминлайди.

Маҳаллий ва хорижий муаллифларнинг фикрларига кўра, таълимга ижодий ёндашувни таъминлаш керак, бу тўртта асосий жиҳатни ўз ичига олади:

- ижодий жараён;
- ижодий маҳсулот;
- ижодий шахс;
- ижодий муҳит.

Ижодий жараён ижодий лойиҳаларни амалга оширишга олиб келадиган, ўқувчиларнинг интеллектуал, ҳиссий ва нутқ фаоллигини ривожлантиришга ҳисса қўшадиган, мақтаб жамоасининг ижодий ҳиссий ҳолатига таъсир этадиган ва ташаббускорлик ва мустақиллигини ривожлантирадиган ўқувчиларнинг психологик ҳимоячисини яратишни ўз ичига олади. Ижодий вазифалар ва иш турлари чарчокни енгиллаштиришга қаратилган бўлиши зарур. Шундангина ижодий вазифалар нутқ фаолиятини, грамматик ва лексик материалларни муваффақиятли ўзлаштиришга ҳисса қўшади. Чет тили ўқитувчиларининг асосий вазифаси ўқувчиларнинг дарс бошланишида уларда қузатиладиган фанга қизиқиши доимий ва барқарор бўлишини таъминлашдир. Чет тилини

ўқитишда топириқларни муваффақиятли бажариш учун кизиқиш фактори катта аҳамиятга эга. Шунинг учун ўқитувчи ўз ўқувчиларини турли хил ҳолатларга тушира олиши билан бирга, роль ўйнашда, ижодий лойиҳаларда, танловларда, ижодий лабораторияларни ташкил этишда, креатив тарзда ўз шахсини ривожлантиришда ёрдам бера олиши жуда муҳимдир. Буларнинг барчаси ўқувчиларни умумий ижодий сайъ-ҳаракатлар орқали янгича ижодий фикрлашга ўртатади. Шу билан бирга, махсус ижодий муҳитни яратишга ҳисса қўшади, чунки замонавий жамиятнинг асосий талаблари – бу маълум бўлган четарадан чиқиб кетишга қодир, ностандарт қарорлар қабул қилиш, фаолиятни ривожлантириш, янгиликлар яратиш билан ажралиб туради. Ижодкорлик замонавий инсоннинг энг муҳим таркибий қисмидир.

Бугунги кунда хорижий тилларни ўқитиш даражаси замонавий ва ўзгарувчан талаблар тизимини ўқув назарияси ва амалиётига жорий этишнинг фаол жараёнини тақозо этмоқда. Инновация инглиз тилида *innovation* - янгилик деган маънони англатади. Янгиликнинг асосий кўрсаткичи - бу мактаб анъаналари ва амалиёти билан таққослаганда прогрессив ривожланишдир.

Ўтмишга назар ташлайдиган бўлсак, XX асрнинг ўрталаридан бошлаб то ҳозирги даврга қадар креативлик тушунчаси борасида психологларнинг қарашлари баҳс –

мунозарали тарзда давом этиб келмоқда. Бунинг муаммоли жихати шундаки, уни ҳамма ҳар хил талқин қилишидир. Креативлик илмий муаммоларга бўлган таъсирчанликни³, ижодкорликка бўлган умумий хусусиятларни, ижодий фикрлашни ва шу қабиларни аниқлаб беради⁴. Креатив педагогик фаолият чет тили ўқитувчисида чуккур билим ва ташаббускорликни талаб қилади.

Минг йиллардан буюн инсонлар ўзига ёд бўлган тилларни ўрганиб келади. Бирор бир чет тилини ўрганиш йўллари ва усуллари турличадир. Чет тили ўрганишининг энг табиий йўли ўша тилда сўзловчи шахс билан тўғридан-тўғри мулоқотда бўлиш ёки тили ўрганилаётган мамлакатда маълум муддат давомда яшаш ҳисобланади. Германияда олиб борилаётган бир неча тадқиқотлар инглиз тилини дарс жараёнида 6 -9 йил давомида ўрганаётган ўқувчиларнинг жуда ҳам камчилиги инглиз тилида бемалол гаплаша олишни уйдатай олаётганини кўрсатапти. Бизнинг тажрибамиз бизга шуни кўрсатдики, чет тилини мактабда ўрганган дунёдаги миллионлаб ўқувчилар ўрганган билим ва кўникмаларини реал вазиятларда қўлай олмайдди. Биз ўйлаймизки, бундай ҳолатларда ўқитувчилар

³ Gottsch E.P., Myers R.E. Education and the Creative Potential. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1967. 167 p.

⁴ Луужинин В.Н. Психология общих способностей. М.: Лантерна, Витта, 1995. 149 с.

Ўқувчиларнинг чет тилини ўрганишга бўлган мотивацияларни ривожлантирмаган.

Агарда чет тили дарсларини мутлако янги концептлар ёрдамида тахлил қилиб кўрадиган бўлсак, ҳозирги кунда чет тилини ўрганиш ва ўргатиш ҳақида қандай умумий билимга эгамиз деган саволни кўриб чиқишимизга тўғри келади.

Ўтган ўн йиллик мобайнида чет тилларини ўрганиш ва ўргатиш механизми сезиларли даражада ривожланди. Чет тилини яхши даражада ва давомли ўрганиш ва ўргатиш учун аввало ўрганувчида мотивация ва хоҳиш бўлиши лозим. Ҳеч иккиланмасдан айтиш мумкинки, чет тилини ўрганиш ва ўргатишда энг муҳими бу мотивациядир. Мотивацияни ҳам ўз навбатида иккига ажратилади: ташки ва ички мотивация. Ташки мотивация бу ўрганувчининг ўз хоҳишига кўра эмас балки, турли хил таъсирлар оқибатида шаклланиши мумкин. Ички мотивация эса, чет тилини ўрганувчининг ўз ихтиёри асосида юзага келади.

Чет тилини ўргатишда турли хил самарали методлар: кўп йиллардан буюн чет тилини ўргатиш борасида ва турли хил методлар устида изланишлар олиб боришмоқда.

- Грамматика ва таржима методлари (илк методлардан бири бўлиб, лотин тили дарсларида қўлланилган)
- Визуал –аудитив методлар

- Турли хил коммуникатив методлар ва бошқаларни санаб ўтиш мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишга тайёрлаш, уларда инглиз тилини ўзлаштиришга оид кўникма ва маҳакаларни шакллантириш мақсадга мувофиқ.

1.2. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг педагогик-психологик ҳамда методик йўналишлари

ОТМларида талабаларни тайёрлашнинг асосий мақсади уларда коммуникатив компетенцияни шакллантириш ва ривожлантириш ҳисобланади. Ўзбекистоннинг CEFR талаблари бўйича 4 кўникмани ривожлантириш орқали умумевропа чет тилини ўзлаштириш компетенцияси даражасига эришишни ўз олдига мақсад қилиб олгани ҳам шу билан боғлиқдир. Бугунги кунда жамиятнинг коммуникатив компетенцияни ривожлантириш масалалари ва ушбу муаммонинг назарий ишлаб чиқилганлиги ўртасида зиддиятлар мавжуд. Юқорида таъкидланаётганлар ушбу мавзунинг долзарблигига ишора қилмоқда.

Ўрганилаётган тоифанинг мураккаблиги ва кўп аспектилиги, инглиз тилидан таржиманинг ўзига хослиги таъкидотчилар “коммуникатив компетенция” ҳақида жар

солиштиётган бир пайтда бир гуруҳ олимлар “коммуникатив компетентлик” ҳақида жар солишмоқда. Илмий адабиётларда ушбу тушунчалар ўртасида чекланишлар кузатилади. Дейлик, А.И.Сурягинга кўра, компетенция –бу маълум бир индивидни англаш ва тажриба қобилиятига эга бўлгани билан боғлиқ саволлар доираси, компетентлик – эса компетенцияга асосланган шахс хусусиятидир.

А.В.Хуторскийнинг фикрига кўра, компетенция – бу сифатли маҳсулдор фаолият учун зарур бўлган, маълум бир фан ёки жараён доирасига нисбатан бериладиган, билим, кўникма, малака ва тажриба фаолияти билан ўзаро боғлиқ мажмуа ҳисобланар экан. Компетентликни эса олим худди инсоннинг фаолият компетенция ва фан фаолияти билан боғлиқ шахсий муносабатини ўз ичига оладиган тегишли компетенцияга эга бўлиш, деб ҳисоблайди.

Кўпчилик олимлар компетентликни компетенцияга қараганда, янада кенгрок тушунча билан, аниқроғи билим, кўникма ва малакага эга бўлишдан ҳам кўпроғини таъсирлантиради. Шахс хусусияти сифатида, у фаолиятнинг барча қиррасини ўзида акс эттиради. Компетенция кўпчилик олимларнинг наздида “таълим жараёнининг яқуний натижаси”, компетентлик эса “ҳаракатдаги компетенция” сифатида талқин қилинади.

А.В.Хуторский ва В.В.Сафонова ортидан, биз ҳам ушбу

тоифаларни ажратамиз ва “компетентлик”ни инсоннинг амалий фаолиятга қобилияти, “компетенция”ни эса ушбу қобилиятнинг билим, кўникма, малака ва тажриба кўринишидаги таркибий компонент сифатида қабул қиламиз.

“Компетенция” атамасини илмий соҳага америкалик лингвист Н. Хомский олиб кириб, бу билан у тил компетенциясини грамматик ва семантик жиҳатдан тўғри гапларни тузиш мақсадида тил тизимининг англаш ва интуитив билими сифатида белгиларди. Кейинчалик, Н. Хомский назарисини янада тараккий этирган социолингвист Д. Хаймз “коммуникатив компетенция” тушунчасини илгари сурди, ҳамда уни тилдан ижтимоий вазиятларда тўғри фойдаланиш қобилияти дея талқин этди. Н. Хомский фикрларига танқидий фикр билдирар экан, олим тилни билиш нафақат лексик ва грамматик қоидаларни билиш, балки “маданий ва ижтимоий аҳамиятга эга ҳолатлар”ни ҳам англаш деганидир, деб ёзади.

Психолог, лингвист, услубийчиларнинг коммуникатив компетенция атамаси борасидаги қарашлар ўртасидаги фарқланишлар қатъи мунозараларга сабаб бўлди. Шунда, М.Н.Вятюгов коммуникатив компетенцияни “инсон қобилиятидан катъий назар у ёки бу мулоқот вазиятида нутқ дастурини танлаш ва амалга ошириш; талабаларда суҳбатгача, ҳамда инсоннинг ўзаро мослашиш жараёнидаги суҳбат давомида юз берадиган мавзу, вазифа, коммуникатив мақсадга

йўналтириш қобилиятидан катъий назар вазиятларни таснифлаш кўникмаси". И.А. Зимняя коммуникатив компетенцияни "тилга ўқитиш натижасининг маълум мақсади" сифатида, худди "субъектнинг нутқ муомаласини амалга ошириш билан бирга мулоқотнинг турли вазифалари ва вазиятлари, воситалари, ҳамда мақсадларига мос келадиган нутқ фаолиятини амалга ошириш қобилияти" каби мулоҳаза юритади. Н.И.Гез коммуникатив компетенцияни худди "турли шаклдаги ижтимоий вазиятларда тилдан тўғри фойдаланиш қобилияти" сифатида тавсифлайди.

Э.Г.Азимов, А.Н.Щукинларнинг услубий атамалар лугатида, коммуникатив компетенция кундалиқ, таълим, саноат ва маданий ҳаётдаги талаба ва жамиятнинг мулоқот вазифалари учун долзарб чет тили воситалари орқали ечиш, талабаларнинг тил факти ва мулоқот мақсадини амалга ошириш учун қўллай олиш қобилияти сифатида келтирилади.

Кўриниб тўғривидек, айрим тадқиқотчилар коммуникатив компетенция ҳақида худди нутқ мулоқотини амалга ошириш, фикрларни етказиш, тил белгилари ва улардан фойдаланиш қоидаларидан тўғри фойдаланиш ва коммуникатив муомалани мулоқот вазиятига мос равишда режалаштириш қобилияти сифатида талқин қилишади. Бошқалар учун коммуникатив компетенция-инсоннинг ўзаро муносабатлари шароитида

шаклланиб, тўпланиб, мулоқотнинг турли вазиятларида акс этадиган билим ва тажрибадир.

Қўллаб таърифлар ушбу тоифанинг замонавий методология, тилшунослик ва психологиядаги ролига ишора қилади ва айни пайтда таърифларнинг ноаниқлиги ва нотўлиқлигини таъкидлайди.

Коммуникатив компетенциянинг асосий таркибий қисмлари таркибини тушунишда ҳам тенглик йўқ. Тадқиқотчилар ўз ичига бир катор хусусий компетенцияларни ўз ичига олгувчи бу мураккаб кўп компонентли яхлитликни тан олишади. Лингво-дидактик адабиётларда унинг турли таркибий қисмлари муҳокама қилинади, уларнинг сони уртадан олтигача ўзгаради. Шунда, *Европа Кенгаши қуйидаги уч компетенцияни ажратиб кўрсатади:*

- 1) лингвистик
- 2) социолингвистик;
- 3) прагматик.

С. Савиньон фикрига кўра, коммуникатив компетенция ўз ичига қуйидагиларни олади:

- 1) Грамматик компетенцияни;
- 2) социолингвистик компетенцияни;
- 3) фикрлаш компетенциясини;
- 4) нутқ стратегияси компетенциясини.

Сўнгги йиллардаги тадқиқотларда компетенциянинг

қуйдаги таркибий қисмлари келтирилган:

- 1) лингвистик компетенция-фонетика, лексика ва грамматика ходисаларини билиш ҳамда улардан унумли фойдалана олиш ва ўзгалар нутқини тушуна олиш деганидир;
- 2) социолингвистик компетенция-бу фикрни тил воситасида баён этиш учун яшаш ва шакллантириш усулларини билиш, мулоқот шaroитига қараб зарур лингвистик шаклни танлаш олиш: вазият, сўзловчининг коммуникатив мақсади ва нияти, коммуникантлар ўртасидаги муносабат ва уларнинг ижтимоий мансублиги;
- 3) ижтимоий-маданий компетенция-бу нутқий мулоқотнинг типик вазиятларида тил эгаси нутқининг миллий ва маданий ўзига хос хусусиятларини ва ижтимоий ҳуқуқ-атворини билиш. Бу тушунчага яқин мамлакатшунослик, лингво-мамлакатшунослик, маданиятлараро, маданий ва лингвистик-маданий компетенция тушунчалари деганидир;
- 4) стратегик (компенсаторли) компетенция-тил билишнинг оғзаки ва ноғзаки воситалари етишмовчилигини қоплаш ҳамда коммуникатив муаммоларни ҳал қилишнинг энг самарали стратегияларидан фойдаланиш қобилияти (баъзан социолингвистик);
- 5) предметли компетенция-баён қилишни ҳосил қилиш ва идрок қилиш учун манба сифатида мулоқот мавзуси бўйича умумий маълумотларга эга бўлиш;

6) дискурсив компетенция-турли типдаги оғзаки ва ёзма хабарларни куриш қондаларини ҳисобга олган ҳолда нутқнинг турли функционал услубларининг яхлит, изчил ва мантикий баёнларини тушуниш ва куриш қобилияти.

Баъзи тадқиқотчилар коммуникатив компетентлигининг санаб ўтилган таркибий қисмларига (Т.М. Балыхина, О.П. Игнатъева, А.Н. Шукин, Л.П. Клобукова ва бошқалар.) профессионал компетенцияни ҳам киритишади. Шу билан бирга Т.М. Балыхина ва О.П. Игнатъева уни худди “муваффақиятли профессионал мулоқот қилиш қобилияти, фаолит, тегишли билимларни эгаллаш; ишлаш самаралорлигини таъминлаш учун мўлжалланган шахсий фазилятлар” деб ҳисоблайди. Ушбу компетенция бўлажак мутахассиснинг касбий маҳорати асоси ва университет таълими доирасида муҳим назорат объекти ҳисобланади. Л.П. Клобукова касбий компетенцияни фан билан, жумладан, ушбу тушунчада профессионал мулоқот қобилиятлари ва кўникмалари билан боғлайди. Олим предметли компетенцияни коммуникатив структурасининг асосийлардан бири сифатида белгилайди, зеро у коммуникациянинг асоси ҳисобланади ва профессионал йўналтирилган таълим муаммоларини мулоқотнинг турли вазифалари ва вазиятларига мувофиқ ҳал қилиш имконини беради.

Бизнинг фикримизча, Д.И. Азаренкова асарларида кўрсатилган коммуникатив компетенциянинг янада универсалроқ ҳоли берилган. Уни “инсоннинг табиий мулоқот ёки маҳсус ташкил этилган ўқитиш жараёнида олинган нутқ фолиитининг бир, бир неча ёки барча турларида мулоқот килиш қобилияти, нутқ шахсининг маҳсус сифати” деб белгилаб, таққикотчи кўлаб қомпонентларни ажратиш, уларнинг ҳажмини кенгайтириш улар ўртасидаги четараларни лойқалаштиради ва бутун тарқибий қисмлар ўртасидаги муносабатни бузади, деб ҳисоблайди. Д.И. Азаренков уч шаклдаги асосий коммуникатив компетенцияларни келтиради:

1) *тили*;

2) *предмети*;

3) *прагматик компетенция*.

Д.И. Азаренковнинг фикрига кўра, *тил компетенцияси*ни коммуникатив бирликлари ташкил этишнинг лингвистик томони ҳақидаги билимларга асосланган мазмунли ва грамматик жиҳатдан тўғри баён этишни яратиш қобилияти деб тушунамиз. *Предмети компетенцияси* фикрларни баён этишнинг умумий маъноси учун жавоб беради; дунёнинг маълум бир қисмини ақс эттирганча, ушбу воқелиқнинг сегменти ҳақида билим беради. *Прагматик компетенция* сўзловчининг мулоқот ва коммуникатив ниятлари вазиятига

мувофиқ фикрлар баёнини туза олиш қобилияти орқали амалга ошади.

Олий ўқув юртлари талабаларига чет тилини ўқитишнинг якуний мақсади бу мулоқотга ўргатиш. Оёзаки мулоқот нутқ орқали амалга оширилганлиги учун, ўқитишнинг якуний мақсадини терминологик жиҳатдан тузатиш учун, бизнинг фикримизча, “коммуникатив компетенция” атамаси ўрнига *коммуникатив-нутқий компетенция* атамасидан фойдаланиш тавсия этилади, зеро бу шакл тушуунчанинг моҳиятини аниқроқ ақс эттиради ва мулоқотнинг нутқ йўналишини таъқидлайди.

Коммуникатив-нутқ компетенцияси ва унинг тарқибий қисмларининг турли таққинларига қарамасдан, олимлар томонидан унинг шаклланиши учун зарур бўлган шарт талабларининг *лингвистик (тил) компетенциясининг* маъжудлигини тан олдилар, модомики бу умумий маънода лексик, фонетик ва грамматик даражадаги тил тизими ва коммуникатив муаммоларни ҳал қилиш учун ушбу билимдан фойдаланиш қобилияти ҳисобланади.

Илмий манбаларнинг таҳлили методика ва тилшуносликда бу тоифанинг моҳияти мунозарали эмаслигини кўрсатди. Шу тариқа, Н. Хомский лингвистик компетенцияни ўрганилган тил белгилари ва уларнинг алоқаси қоидалари ёрдамида чексиз кўлаб тўғри жумлапарни тушуниш ва ишлаб чиқиш қобилияти сифатида белгилайди. С. Савиньон лингвистик компетенция

деганда грамматик компетенцияни назарда тутадиган тилининг лексик, морфологик, синтактик ва фонологик хусусиятларини таниш ва уларни бошқариш қобилияти каби. Европа Кенгашининг “Чет тилини ўзлаштиришнинг умумевропа компетенциялари: ўрганиш, ўқитиш, баҳолаш” деб номланган ҳужжатига, тил компетенцияларини тўғри шакллантириш ва мазмунли баёнлар куриш учун тил воситаларидан фойдаланиш билими ва қобилияти сифатида белгиланган ва лексик, грамматик, семантик ва фонологик компетенцияларига бўлинади. М.Н. Вятковнев нуктаи назардан, лингвистик компетенция “бу мулоқот жараёнида турли фикрларни баён этишда ҳосил бўлган, яъни устки структуралардаги, тилининг чуқур структураларини куриш асосида ётадиган қондилар тўпламида ўзлаштирилган интуитив билимдир. Қондиларни билиш, албатта, уларни шакллантириш қобилиятини англабмайди”.

Шуни таъкидлаш керакки, нофилологик йўналиш талабалари томонидан лингвистик компетенцияни эгаллаш мақсад саналмайди, балки фақат коммуникатив нутқ йўлидаги дастлабки босқичдир. Қўриниб турибдики, тил ўрганиш ва ундан нутқда фойдаланиш бир-бири билан узвий боғлиқ бўлиб, бу икки малаканинг шаклланиши бир вақтда юз беради.

Коммуникатив-нутқни шакллантиришда лингвистик компетенциянинг аҳамияти ҳам шундан иборатки, баъзан

коммуникатив компетенция шахсининг нутқий мулоқотнинг турли шароитларида лингвистик компетенцияни амалга ошириш қобилияти орқали аниқланади. Лингвистик компетенция тил малакасининг зарурий шarti бўлиб, коммуникатив-нутқий компетенция шаклланмаган бўлса, у амалга ошмай қолиши мумкин. Ҳеч шубҳа йўқки, тилни мулоқот воситаси сифатида ўқитиш мақсадига эришиш ва коммуникатив ва нутқ компетенциясини шакллантириш учун лингвистик компетенция асосий ҳисобланади, чунки коммуникатив тил минимумига эга бўлмадан оғзаки мулоқот қилиш мумкин эмас.

Шундай қилиб, коммуникатив-нутқий компетенциянинг қуйидаги таркибini қабул қиламиз: лингвистик, предметли ва прагматик компетенция. Коммуникатив-нутқка киритилган компетенцияларнинг тақлиф этилаётган турлари, бизнингча, асосий ва шунинг учун ҳам мулоқот воситаси сифатида тил ўзлаштириш учун мажбурийдир. Шунинг учун бу компетенцияларни шакллантириш чет тилгага ўқитишнинг асосий вазифаларидан бири бўлиши керак.

Коммуникатив-нутқ компетенциясининг таркибий қисмлари тил ўрганиш мақсадларини аниқ белгиллаш ва ҳар хил компетенцияни чет тили фанини ўқитиш жараёнида талабалар томонидан ўзлаштиришга қаратилган ва турли мулоқот шартларида тилдан муваффақиятли фойдаланиш

имкониятини берувчи бундай ўқув стратегияларини танлаш имконини беради.

Бу йўналишдаги кейинги тадқиқотлар истиқболлари ўқитишнинг дастлабки босқичида коммуникатив ва нутқ компетенциясини шакллантириш ва ривожлантириш усул ва усулларини ишлаб чиқиш билан боғлиқ.

1. Чет тилга ўқитишда компетентли ёндашувни амалга ошириш

Тилга ўқитиш назарияси ва амалиётида чет тилларни ўқитишда самарали ёндашув, усул, услуб, моделларни яратиш ва улардан фойдаланиш бўйича турли тажриба мавжуд:

- Ривожлантирувчи ёндашув;
- Лингвомамлакатшунослик ёндашuvi;
- Ижтимоий-маданий ёндашув;
- Шахсга йўналтирилган фаолият ёндашuvi.
- Контекстли таълим назарияси ёндашuvi.

Методика фани ривожланишининг хозирги босқичида таълим тизими таъбиатини белгилувчи муҳим омил мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий ҳолат ҳисобланади. Кўпгина мамлакатларнинг замонавий таълим маконида касбий муваффақиятнинг муҳим шarti борасида сифатли таълим фовсини илгари суради. Бу мақсадга эришишнинг энг самарали усулларидан бири бу шаклланган касбий компетентликка эга мутахассиснинг янги таълим моделини яратишини ўз ичига

олган компетентлик ёндашuvi ҳисобланади. Таълимни модернизациялаш тўғрисидаги ҳужжатларда таълимнинг учта устувор йўналиши аниқ белгилаб берилган: “таълимни акборотлаштириш, чет тилларни ўқитиш, ижтимоий-иқтисодий билимларни ўзлаштириш”.

Компетентлик ёндашuvi таълим мақсадларига қаратилган бўлиб, ўз-ўзини аниқлаш, ўз-ўзини долзарблаштириш, ижтимоийлаштириш, индивидуаллаштириш каби тушунчалар билан фаолият кўрсатади. Ушбу ёндашувни кўллаш зарурати замонавий реаллик билан белгиланади, унда ОТМда ўзлаштирилган билим университет битирувчилари ишта жойлашиши билан эскириши кўзга ташланиши бор ҳақиқат.

Таълим мақсадини аниқлаб берадиган компетентли ёндашув низомига қуйдагилар қиради:

- битирувчиларни ўз индивидуаллиги, имконият ва қобилиятларини аниқлашга тайёрлаш ва уларни янада тўлароқ ривожлантириш, ҳамда рўёбга чиқаришга интилишлари;
- ижтимоий фаолиятнинг типик турларини эгаллашга, фаолиятнинг мумкин бўлган турларини ўзгартиришга тайёрликни шакллантириш;

- мустақил қарор қабул қилишга тайёр бўлиш ва қобилиятни шакллантириш, мустақил қарор қабул қилиш ва шу билан бирга умумий ишда иштирок этиш, биргаликдаги фаолиятнинг бошқа иштирокчилари билан муносабатлар

ўрнатиш.

Компетентлик ёндашув талабани нафакат профессионал, балки шахс ва жамият аъзоси сифатида тайёрлаш билан чамбарчас боғлиқ экан, демак у моҳиятан инсонпарварлик ёндашuvi хисобланади. Компетентлик ёндашувнинг ўзига хослиги - бу талабаларнинг инсонпарварлик кадриятлари борасидаги билимларини шакллантириш, умумий дунёкарашини, креатив қобилиятини ривожлантириш, ҳамда ўз-ўзини ўқитиш ва ўз-ўзини тарбиялаш қобилиятидир.

А. А. Вербицкийнинг фикрига кўра, куйидаги омиллар жамиятда пишиб етилган янги таълим моделига ўтиш шароитларига тегишли:

- таълим сифати жамият ва фуқароларнинг истиқболларига жавоб бермайдиган;
 - психологик-педагогик назарияга асосланган инновацион эмпирик тажрибани тўплаш;
 - таълимнинг инновацион модели ривожланган ва кучли психологик-педагогик назарияга асосланади.
- Европада, ёш замонавий инсоннинг нормал ҳаётий фаолияти учун куйидаги уч компетенция зарур, деб хисоблашади:
- *асосий*-тарбиялилиқ, маънавий-ахлоқий тамойилларга эгалиги, жамиятда яшаш қобилияти;
 - *касбий* -ўқув ва меҳнатга компетентлилиги;

• *ижтимоий*-жамият ва бошқа одамлар билан ўзаро харакаати.

И.А. Зимнянинг фикрига кўра, компетентли ёндашувни қўллаш зарурати бир неча омиллар билан белгиланади. Буларга, биринчи навбатда, умумевропа ва олам тенденциясида жаҳон иқтисодиётининг интеграциялашuvi ва глобаллашuvi, ҳамда таълим парадигмасининг ўзгариши қиради. Мостлашув тамойилидан компетентлик тамойилига ўтиш ёндашувдаги (позиция, нуктаи назар сифатида) ўзгариш зарурлигини билдиради. Қолаверса, таълимнинг замонавий концепцияси ўқув жараёнида компетенция ва компетентлик ёндашувини жорий этишни назарда тутмоқда.

Чет тилини ўқитишда компетентли ёндашув тушунчасининг шаклланиши бир неча босқичлардан ўтган:

- биринчи босқич (1960 - 1970) –“компетенция” тоифасининг илмий аппаратига киритилиши; тилларни ўқитиш назариясида тил/коммуникатив компетенциянинг турли кўринишларини ўргатиш, “компетенция” ва “компетентлик” тушунчаларини фарқлаш учун шарт-шароитларни яратиш;

- иккинчи босқич (1970 - 1990) –тилини ўқитиш назарияси на амалиётида “компетенция” ва “компетентлик” тоифаларини қўллаш, бошқарув, раҳбарият, менежментдаги профессионалликни, мулоқотни ўқитиш соҳасида “ижтимоий компетенция/компетентлик” тушунчаси мазмуни ишлаб

чикилмоқда;

• Учинчи босқич (1990 йилдан) - Европа Кенгаши хужжатларида компетенцияни таълимнинг кутилган натижаси сифатида қабул қилишди, асосий глобал компетенциялар белгилаб олинди.

Шу тарика, биз “глобал компетентлик” тушунчасига келсак, бу нафақат касбни эгаллаш, балки самарали мулоқот қилиш, қийинчиликлардан чиқиш, ҳамкорлик қилиш қобилияти ва хоказоларни англашди. “умумий таълим мазмунинини модернизация қилиш стратегиялари ...” хужжатида компетентлик нафақат когнитив ва операцион-технологик компонентларни, балки мотивацион, ахлоқий, ижтимоий ва муомалани ҳам ўз ичига олади. Барча бу ва бошқа хужжатларда, компетентликни шакллантиришнинг европача талқинини тўғридан-тўғри алоқаси кузатилади.

Хорижий тилларга нисбатан замонавий мутахассис учун касбий мулоқотнинг реал фаолиятида юзата келадиган аниқ вазиятлар ва муаммоларни ҳал қилиш учун умумлаштирилган билим, кўникма ва малакаларни чет тилида қўллай олиш қоби назарий саводхонлик жуда муҳим эмас. Чет тилини билиш ҳар қандай соҳадаги замонавий мутахассис касбий тайёрлагилгининг мажбурий тарқибий қисми ҳисобланади, шу ўринда ОТМдаги чет тили фани курсининг мақсади – талабаларнинг малакали касбий ва илмий фаолиятлари, ҳамда

ўз-ўзини ўқитиш мақсадлари учун зарур бўлган компетенция ва компетентликни шакллантиришдир.

Юқоридагилар асосида шундай хулосага келиш мумкинки, таълимни амалий йўналтириш зарурияти унинг мазмунини шахсий тарқибий қисмлар билан кенгайтириш демакдир. Шу билан бирга компетенция касбий тайёрлагилкнинг пировард мақсади ва компетенцияларнинг юқори даражада янгиладинишини назарда тутиб, ўз-ўзини такомиллаштиришни янада қўчайтиради.

ОТМ шароитларида чет тилларни ўқитишда компетентлик ёндашуви бир катор афзалликларга эга:

- таълимнинг шахсий йўналтирилганлиги;
- индивидуал таълим стратегиясини танлаш имконияти;
- ҳар бир талабанинг салоҳиятли аҳамиятта эга сифатларини ривожлантириш;
- касбий ва умуммаданий компетенцияларни шакллантириш;
- касбнинг жамият ва бошқа жойдаги эҳтиёжга йўналтириш.

Шу тарика, компетентли ёндашув ҳозирда ОТМларда чет тилларни ўқитиш учун асос бўла олади. Нофилологик йўналиш талабаларига чет тилини ўқитиш жараёни шахсий йўналтирилган таълим тамойили, талабаларни

марказлаштирилган ҳолда ва таълимнинг узлуksизлиги тамойилларига асосланиши лозим.

Кўп маданиятли ёндашув контекстида чет тил мулоқотини ўрнатиш маданиятнинг “киёсий гуманистик йўналтирилган ҳамкорлик” учун лингвистик-дидактик ва услубий шароитларни яратишга қаратилган бўлиб, маданиятлараро мулоқотнинг чет тил коммуникатив кўникмаларини шакллантиришни ҳисобга олган ҳолда, бўлажак мутахассисларни маданиятлараро мулоқот субъектлари сифатида шакллантиришга қаратилган.

Бу муаммони ҳал қилишга туртки ўтган асрнинг 70-80-йилларида А.Гумперс ва Д.Хаймс, яъни “этнография ва мулоқот этнологияси” янги илмий тушунчанинг асосчилари томонидан амалга оширилди. Тадқиқотнинг бу соҳасида алоҳида урғу тилининг тузилишига эмас, балки вазифаларига берилган. Санаш нуктаси бу тил коди эмас, балки нуткий фаолликдир. Улар ёндашувининг асосий концептуал ғояси бу мулоқот қилиш учун тил, тил тизимини билиш старли эмас, уни маълум бир ижтимоий контекстда ишлатишни билиш кераклигидир.

Талабаларни коммуникатив йўналтирилган ижтимоий-маданий тарбиялашнинг асосий тамойиллари чет тили мулоқоти нуктаи назаридан В.В. Сафонова куйидагиларни илгари суради:

52

• интеграциялашган коммуникатив-когнитив, коммуникатив-нутк ва кадритларга йўналтирилган кўникмаларни ўзаро боғлиқлик асосида такомиллаштириш тамойили;

• талабаларнинг ўқув фаолияти мазмунини фанлараро маданий жамиятлаштириш асосида уларнинг чет тили амалиётини ижтимоий-маданий бойитиш тамойили;

• талабаларнинг ўқув коммуникатив фаолиятини жадал интеллектуаллаштириш тамойили;

• нофилологик йўналиш факултетларида мутахассислар тайёрлаш профилини ҳисобга олиш тамойили;

• талабаларнинг маданиятлараро мулоқот меъёрларини ўзлаштириш учун машғулот ва мустақил таълим соатлари мувозанати тамойили;

• педагогик чет тили мулоқотини гуманистик психологиялаш тамойили.

Таълим тизимини истох қилишнинг асосий йўналишларига куйидагиларни қиритиш мумкин:

• умумпланетар глобаллашув ва таълимни инсонларварлаштириш;

• Маданиятшунослик ўқитиш мазмунининг социологизацияси ва экологизацияси;

• ўқитиш технологиясида фанлараро интеграция.

Ижтимоий-маданий таълимни амалга оширишга доир зарур

53

шарт-шароит сифатида куйидагиларни келтириш мумкин:

- мажбурий икки-маданий ва икки тилли таълимга эътибор қаратиш;

- тилларни мулоқот воситаси, маданиятлараро ўзаро маданиятлараро алоқа воситаси сифатида ўрганишда тил таъбиисига интегратив коммуникатив-фаолият ёндашуви, инсоният тараққиётининг моддий ва маънавий маданияти ютуқларини умумлаштириш;

- оммавий коммуникацияни ижтимоий-маданий ва бошқа шартлар мақсади йўлида ривожлантиришда энг янги технологиялардан фойдаланиш.

Шу тарика, тил таълимига ижтимоий-маданий ёндашув чет тилини худди маданиятлараро мулоқот воситаси аниглаш инструментини жадал қўллаш билан узвий боғлиқ бўлгани каби ўқитишдаги коммуникатив йўналтирилганлик, део қабул қилиш мумкин:

- ўрганилаётган тил мамлакатлари халқларининг жаҳон, миллий маданияти ва ижтимоий оғт маданияти, ҳамда уларнинг турмуш тарзи ва услубида акс этиши;

- мамлакат ва халқларнинг маънавий мероси ва тарихий-маданий ёлгорликлари;

- маданиятлараро тушунишга эришиш услулари.

Чет тилини ижтимоий-маданий таълим воситалари билан ўқитишда биринчи навбатда куйидагиларга йўналтирилади:

- талабаларнинг оламни идрок этиш ва инсоният, ўз мамлакати тарихини идрок этишларини ривожлантириш, ўз миллий қадриятлари аниглаш, ўзи ва бошқа одамлар ўртасидаги ўзаро боғлиқликни аниглаш;

- талабаларнинг коммуникатив маданиятини, маънавий салохиятини, фуқаролик ҳуқуқларига нисбатан глобал фикрлаш тарзини ривожлантириш, ўз келажаги, мамлакати келажаги учун масъулиятни аниглаш;

- жамиятда ўз-ўзини ифода этишнинг ахлоқий жиҳатдан мақбул шаклларини ўргатиш;

- мунозара мулоқоти этикаси ва турли қарашларни тутган қилишлар билан ўзаро муносабат этикасига ўқитиш; ўз-ўзини тарбиялаш заруратини ривожлантириш.

Чет тили воситасида ижтимоий-маданий ўқитиш талабаларнинг ўқув жараёнини ташкил этишнинг ҳар қандай шаклида чет тилида мулоқот қилиш интегратив қўникмаларини ривожлантиришда тилини ўқитишнинг бир қисми бўлиб қолади.

Чет тилини ўқитиш вазифаларида (нофилологик ОММларнинг 1-босқич гуруҳларида) масофавий таълим шароитида талабаларнинг ижтимоий-маданий компетенциясини шакллантириш нуқтаи назаридан, бизнингча, биринчи навбатда куйидагилар зарур ҳисобланади:

- инглиз тилида оғзаки ва ёзма мулоқот маданияти ҳақидаги голларни шакллантириш (агар улар ўрта мактабда

шаклланмаган бўлса);

• расмий ва норасмий мулоқот шароитида инглиз тили нуқтининг лингвистик ва лингвистик-минтакавий ўзгартуви ҳақидаги билимларни шакллантириш;

• инглиз тилида расмий ва норасмий нуқт муомаласи қоидаларига риоя қилган ҳолда ўқитиш;

• чет тилидан маданиятлараро мулоқот воситаси сифатида фойдаланиш кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш;

• инглиз тилида ўз маданиятини етарли даражада тасвирлаш қобилиятини еталаш;

• инглиз тилида сўзлашувчи муҳитга мулоқот ва нуқт интеграцияси бўйича ўқитиш (ўрганилаётган мавзулар доирасида, маший, мавмурий, таълим соҳаларидаги вазиятлар);

• масофавий таълим воситаларидан фойдаланиш (жумладан, Internet орқали бошқа маданият вакиллари билан мулоқот қилиш) орқали ўз-ўзини ўқитиш стратегияларида ўқитиш;

• эквивалент бўлган ва эквивалент бўлмаган сўз бирикмаси тушуничасини шакллантириш;

• икки лингвистик кўникмани шакллантириш;

• инглиз тилида ўзбекча реалияларни тасвирлаш учун инглизча сўзларни топа олиш;

• эквивалентли бўлмаган сўзларни таний олиш;

• хорижий ёки ўз она тилида эквивалент бўлмаган сўзларнинг маъносини тушунтира олиш;

• чет тилида (ўрганилган мавзулар доирасида) нуқтий мулоқот вазиятларида эквивалент бўлмаган сўз бирикмаларидан тўғри фойдалана олиш.

ОТМ бўғунги кунда талаба ёшларни ҳар томонлама тарбиялаш, уларга фанлардан чуқур билим бериши, уларда замонавий дунёкарашни шакллантириш ва кенгайтириш, уларни эстетик руҳда тарбиялаши ҳамда халқ хўжалигининг турли соҳаларида меҳнат қилишга тайёрлаши лозим. Буларни амалга оширишда чет тили ҳам ўз ҳиссасини кўшади. Чет тили ўқитиш методикаси фани чет тили бўйича мутахассисларни тайёрлашда етакчи ўринда туради.

Чет тили ўқитиш методикаси проф. Михаил Васильевич Лиховицкий таърифлашча, таълим мақсадлари, мазмунини, воситалари, шунингдек, чет тили ёрдамида таълим-тарбия бериш усулларини таълик этувчи фандир.

Бошқача айтганда, методика чет тил ўргатиш илми бўлиб, чет тилини ўқув предмети сифатида белгилайди, ўқитувчи ва талаба фаолиятини ўргатиш ва бошқа фанлар ютуқларини ўзлаштиради ва ўз қонуниятларини ишлаб чиқиш йўллариини таълик этади.

Замонавий методик кўпланмаларда ушбу фаннинг ўрганиш предмети қилиб, чет тил воситасида талабаларга таълим-тарбия

бериш белгиланади.

Методика фанининг максадлари мазмунни, методик тоифалари, илмий текширув методлари, воситалари мавжуд. ОТМларда чет тилларни ўқитиш методикаси фани ўз олдига қуйидаги максадларни қўяди:

1. Бўлажак мутахассисларда чет тили ўқитиш методикасидан кенг назарий замин яратиш.

2. Талабаларда таълимнинг тамойил, усул, воситаларини самарали креатив қўллаш кўникма малакаларини ҳосил қилиш.

Инглиз тили ўқитиш методикаси назарий асослари курсининг тематикаси 3 гуруҳга бўлинади:

1. Инглиз тили ўқитиш методикасининг назарий асослари.

2. Инглиз тили нутқ фаолиятининг асосий турлари.

А) Тил материалини ўрнатиш,

Б) Нутқ фаолиятини ташкил қилиш.

3. ОТМларда инглиз тили ўқитиш жараёнини ташкил қилиш.

Чет тили ўқитиш методикасининг асосчиси академик Лев Владимирович Щербадир. Шунингдек бу соҳада И.В.Рахманов, А.А.Миролюбов, В.С. Цетлин, В.Д.Аракин, С.Ф.Шатиглов, Н.И.Гез, Г.В.Рогова, И.А.Бим ва бошқалар махсусдор ишлашди, Ўзбекистондаги ОТМларда чет тиллар ўқитиш хусусиятини ҳисобга олган илмий ишлар, диссертациялар, дастур ва дарсликлар яратилган.

Бироқ, биздаги асосий камчилик, инглиз тили ўқитишнинг

барча жиҳатларини камраб олувчи мукаммал дарслик ҳам қўлланма ҳам яратилмади, фақат 1996 йилдаги Ж. Жаалоевнинг “Чет тили ўқитиш методикаси” рус ОТМлари учун эса қўлланмалар чоп этилган. Ҳозирда чет тили ўқитиш методикасига фан сифатида қаралади, унинг мақсад ва мазмуни конуний, метод, воситалар, йўл ва усуллари, ўқитиш тизимини ўрганиш ҳамда ўрнатиш билан шугулланувчи, шунингдек, чет тили орқали талабаларни тарбиялаш жараёنларини амалга оширувчи фан сифатида қаралади. Методикани фан сифатида шаклланиши ҳамда ривожланишида педагогика, психология, тилшунослик каби фанлар билан алоқаси катта роль ўйнаган, ўйнамоқда.

Чет тили ўқитиш методикаси барча фанлар каби шугулланиш мавзуси, тизими, объекти, илмий тадқиқот методлари, методик тушунчалари ва методологик асосга эга.

Инглиз тили ўқитиш назарий курсининг асосий тушунчалари қаторига қуйидагилар киритилди: таълим тизими, таълим методи, таълим принципи, таълим воситаси, методик усул.

Чет тили ўқитиш методикасининг назарий асоси ўз олдига қуйидаги вазифаларни қўяди:

1. Ҳозирги давр чет тили ўқитиш ОТМ методикасининг асосий қисмларини ёритиш ва унинг асосида талабаларга

таълим бериш.

2. Талабаларга чет тили ўргатишнинг илгор ғояларни таништириш.
3. Хозирги давр методикасининг таркибий қисм, воситаларини ёритиш.

4. Ўқитувчиларнинг илгор тажрибаларини ўргатиш.

5. Семинар, амалий машғулотлар орқали мутахассислик учун зарур кўникма ва малакаларни шакллантириш.

6. Бўлажак ўқитувчиларни махсус илмий - методик адабиётлар билан ишлашга ўргатиш орқали ўз касби устида мустақил шўғулланишга, илмий ишларга тайёрлаш.

Н.Д.Бим - методиканинг асосий объектига ўқув фанлари бўйича таълимни амалга оширувчи дастур, дарслик, ўқув кўланмалар ва ўқитиш жараёнининг ташкилий шакллари киритади. Унинг фикрича ҳар бир фаннинг ўз объекти бўлиб, уни ўзининг нуктаи назаридан ўрганади.

Объект деганда - қимларни ўқитиш тушунилади.

Юқоридаги фикрдан келиб чикиб, чет тили ўқитиш методикаси дейилганда, чет тили ўргатилишининг амалий, умумтаълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи мақсадларига эришувини таъминловчи ўқитувчи ва талаба фаолиятининг мажмуаси тушунилади.

Педагогик терминда “методика” атамасининг учта маъноси бор.

- 1) ўқув предмети.

- 2) таълимнинг методик усуллари йиғиндиси.

- 3) таълим назарияси ва махсус фан. М.В.Дяховский таърифлашча; таълимнинг мақсадлари, мазмуни, воситалари шунингдек, хорижий тил ёрдамида таълим-тарбия бериш усулларини тадбиқ этувчи фандир.

Методикада “метод” ва “принцип” терминлари мавжуд.

“Метод” атамаси “таълим усуллари йиғиндиси” ва “таълимнинг йўналишини” маъноларида қўлланилади.

Профессор Е.И.Пасов фикрича, метод ўқув жараёнида қўйилган мақсад сари йўналтирилган ва нутқ фаолияти турлари билан боғлиқ принциплар тизимидир.

Демак, принциплар методини шакллантиради.

Принцип тушунчаси эса бевосита ўқув жараёнини акс эттирувчи методик ходисани ифодалайди.

Учинчи бир термин таълим воситаси атамаси кўп қўлланилади.

- б) таълимнинг моддий воситаси (дарслик, техника ва ҳ.к.)

- б) нутқ фаолияти турига тааллуқлиги. Фанларда умумий ва хусусий четараланиш кузатилади.

Чет тил ўқитиш методикаси иккига бўлинади:

- а) умумий методика

- б) хусусий методика

Умумий методика - қайси тил бўлишидан катъий назар чет

тилларни ўқитишнинг қонуниятлари ва жараёнини ўрганади.

Хусусий методика эса алоҳида олинган бир тилни ўргатиш, ўқитиш методикасидир. Масалан: инглиз тили ўқитиш методикаси умумий ва хусусий методика қонуниятларига бўйсунган ҳолда ўқитиш жараёнида уларни амалга оширади. Шунинг учун методика ўз ичига ўқитиш асосий масалани қамраб олади.

а) ОТМда чет тили ўқитишнинг максад ва мазмуни.

б) ўқитишнинг мазмуни.

в) ўқитишнинг принциплари.

Умумий методика А.А.Миролюбов таҳрири остида чиққан дарслик, Р.А.Зариповнинг "Чет тиллар методикасидан қўлланма"ларини киритиш мумкин. Уларда умумий чет тили ўқитиш масалалари, йўллари, воситалари ёритилган.

Хусусий методика битта чет тили ўқитиш масаласи билан шуғулланади. Бунга мисол қилиб, Р.Ф.Шагиловнинг "Методика обучения немецкому языку в средней школе", Д.С. Андреевская. "Методика преподавания французского языка в средней школе", У.Д. Дошимов, И.Я. Ёкубов "Инглиз тили ўқитиш методикаси" Т. 1993. қўлланмаларини мисол қилиш мумкин. Чет тили ўқитиш методикаси бир қатор фанлар - фалсафа, педагогика, психология, тилшунослик, она тили ва рус тиллари ўқитиш методикалари билан боғлиқ бўлади. Чет тиллар ўқитиш методикаси педагогиканинг дидактика, тарбия

назарияси соҳаларига, психологиянинг педагогик психологияси, нутқ психологияси, ёш психологияси, нейропсихология, тилшуносликнинг эса социолингвистика, статистик тилшунослик, паралингвистика, матн лингвистикаси ва психолингвистика каби соҳалари билан бевосита боғлиқ.

Чет тили ўқитиш методикаси фалсафа фани орқали ўқитувчиларнинг дунёқарашини шакллантиради.

Методиканинг бошқа фанлар билан алоқасини 3 гуруҳга бўлиш мумкин.

1. Лингвистик асосдаги фанлар.
2. Психологик асосдаги фанлар.
3. Дидактик асосдаги фанлар.

Чет тиллар ўқитиш методикаси мустақил фанлар билан алоқаси қўйилганча (Гайдаров А. Инглиз тили ўқитиш методикаси. 10-11 бет қаранг).

Методика фанининг таянчлигига методик асоси, илмий - тадқиқот методлари мавжуд. Масалан: ОТМлардаги ўқитиш тажрибасини танқидий ўрганиш; тилни ўрганиш тажрибачиларини умумлаштириш; ўқитувчилар дарс машғулот, лекцияларини кузатиш, суҳбат ўтказиш, тестлар ўтказиш, хронометрлаш, анкета саволларига жавоб бериш, ортилоқлар таҳлил қилиш методлари шулар жумласидандир.

Тест - усули 1 - АҚТда қўлланилган. Тестда ҳаммага бир

хил шароит килинади.

Хронометрлашда ўқув жараёнини ёзиб олинади, ёзиб олинган ўқув жараёни амалга оширилади, таҳлил килинади, ўрганилади.

Осцилографик таҳлил килишдан талаффуз устида ишланганда фойдаланилади.

Хулоса, ҳар бир мутахассис ўзи эгаллаган фанининг ўқитиш методикасини чуқур билиши лозим.

Мустақил таълим учун ҳам, кундалик машғулотлар учун ҳам чет тилини ўқитишда қўлланиладиган асосий воситаларни кўриб чиқамиз. Чет тили машғулотларида тил ўрганишда турли усул, чет тили дарсликлари, экспресс курс, гуруҳ ва индивидуал машғулот, Skype орқали чет тилини ўрганиш кабилар тақдиф этилиши мумкин. Лекин, танланган курс ёки ўқитиш шаклиларидан катъий назар, мустақил таълимга катта эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ бўларди.

Дарсликлар чет тилини ўқитишнинг асосий воситаси ҳисобланади. Бу борада турли олимлар ўзларининг турли фикрларини билдиришади. Чет тилини ўргатишнинг энг самарали воситаларидан бири бу субтитрли чат тилидаги видеодарсликлар. Бугунги кунда, чет тилини ўзлаштиришнинг турли даражаларига мўлжалланган кўплаб видеоматериалларни топиш мумкин. Чет тилидаги субтитрли видеоматериалларни томоша қилиш билан бир вақтда талаба нафақат янги сўзларни

ўрганиш имконияти, балки чет тилини тушуниш учун асосий шартларидан бири ҳисобланган, тинглаб тушуниш кўникмаларини (тинглаш орқали жонли нутқни тушуниш) ривожлантириш имкониятини ҳам беради. Чет тилидаги видеодарсликларни томоша қилар экан, талаба чет тилининг кўплаб янги грамматикасини ҳам ўрганиши мумкин бўлади.

Агар талабаларнинг чет тилини билиш даражаси ўртачадан юқори (pre-intermediate level) бўлса, унда субтитрли чет тилидаги фильмларни намойиш этиш мумкин. Чет тилидаги фильмни томоша қилиш жараёни кўпинча чет тили машғулотларида амалга оширилади. Янги сўзлар билан бир қаторда, талаба ўз навбатида қизиқарли маълумотларни эшитиш мумкин: дейлик, чет тилида барқарор ифодалар, сленг ёки жаргонга оид сўзларни ўзлаштиришлари ва албатта нақлларини чоғ ўтказишлари ҳам мумкин. Бошида талабаларга чет тилидаги нутқ тушунарсиз бўлиши мумкин, бироқ бу ҳавотирли эмас, сабаби вақт ўтиши билан талабалар чет тилидаги киноларни субтитрсиз ҳам кўра оладиган бўлади. Ҳар қолда субтитрли чет тилидаги фильмлар тилни ўргатишнинг ёрдамчи воситаларидан бири ҳисобланади.

Фильмлардан ташқари мультфильмларни ҳам чет тилида томоша қилиш мумкин. Чет тилидаги мультфильмлар нутқ чет тилидаги фильмларга қараганда анча осон ва равондир. Кўлаверса, чет тилидаги мультфильмларда бугунги кунда “дид

ва ран” мавжуд ва ҳатто кўплаб сеvimли мултьфильмларнинг чет тилига таржима килинган мукобиллари мавжуд. Мултьфильмларни томоша килиш кўпинча чет тили машгулотларида, асосан, ўқувчиларга чет тилини ўргатиш воситаси сифатида кўп қўлланилмайди.

Чет тилида аудиодарслар — чет тилини ўргатишнинг энг самарали воситаларидан бири, ҳамда унинг ажралмас қисми саналади, деб бемалол айтиш мумкин. Ушбу ўқув воситасидан фойдаланиш учун ўқитувчи вақтни қандай топиш ҳақида ўйлаш шарт эмас, чунки чет тилида ёзиб олинган аудиодарсликлардан иш вақти, транспортда, спорт билан шугулланаётганда, бордингки кўчада юртанда ҳам фойдаланиш мумкин. Қанча кўп тингласа, шунча кўп тилнинг ичига кириб борасан. Ушбу чет тилини ўрганиш воситаси нафақат машгулотлар учун, балки корпоратив чет тилини ўрганиш ҳамда мустақил ўрганиш учун ҳам ишлатилади. Асосийси эринмаслик керак, шунда натижа ўзини узоқ куттирмайди.

Аудиодарсликлар ҳам чет тилини ўргатишнинг яна бир жуда самарали воситасидир. Аудиодарсликларни тинглаш билан бир вақтнинг ўзида нафақат ўқиш кўникмасини, балки тинглаб тушуниш кўникмасини ҳам ривожлантириш мумкин. Қолаверса, маълум бир асарни ўқигач, унинг аудиовариантини тинглаб тушуниш анча осон бўлади. Бу ҳолда, аста-секин уларнинг мураккаблиги ошириш, мослаштириш мақсадга

мувофиқ бўлади. Аудиодарсликлар ўқув воситаси сифатида чет тили машгулотларида қўпишлатилмайди, бу ўқув воситаси мустақил таълим ёки уй вазифаси кўринишидаги фрагментларга кўпроқ мос келади.

Чет тилидаги кўшиқлар тилни ўргатишнинг яна бир воситасидир. Кўшиқларни таржима килиш ва уларни тинглаш тил ўрганишда ўрганувчини зериктириб қўймайди ва сўз бойлигини янги иборалар билан бойитади. Чет тилини бу тарзда ўрганиш бутунлай табиий муҳитда бўлиб ўтади, чунки сеvimли ва машхур кўшиқлар қундалик ҳаётимизда (радио, телевидение) тез-тез эшиттирилади.

Чет тилидаги янги сўзларга дуч келганимизда инглизча лугатлар ёрдамга келади. Қоғозда нашр этилган лугатлар ёки уларнинг компьютерда сканерланган вариантларидан ташқари электрон лугатлар ҳам жуда қулай. Улар маълум бир сўзнинг таржимасини тез ва кўп уринишсиз топишга имкон беради. Кўпинча, ўқитувчи ва талабалар машгулотларда лугатлардан фойдаланиши бор гап. Бутунги кунда, лугатнинг кўп мукобили бор, шунинг учун ҳам кўпчилик янги сўзнинг таржимасини топиш учун китобни varaқлаб ўтиришни истамайди, ундан кўра нақтинни тежаш учун электрон ахборот ташувчи воситалари ёрдамида амалга ошириши мумкин.

Лугатлардан ташқари чет тили грамматикаси китобларидан тилни ўқитиш воситаси сифатида ҳам фойдаланиш мумкин. Чет

тили грамматикаси талаффуз ривожига хисса кўшади, шу билан бирга тили ўрганилаётган мамлакатнинг мақоллари ҳам тилни янада бойитади.

Ва ниҳоят, чет тилидаги нотўғри феълларни ҳам унутмаслик керак. Ўқитувчи қайси чет тили машғуллотларига кирмасин, чет тилини грамматикасиз ўрганиш канчалик осон бўлмасин, нотўғри феълларсиз уни тўлиқ ўрганиб бўлмайди. Уларни эслаб қолишнинг жуда кўп усуллари мавжуд: уларни ёдлаб олиш, карточка чизиш, деворга осиб қўйиш, тап тузиш, кўшик тинглаш, шеър ўқиш, шаклланиш усулига кўра гуруҳларга бўлиш ёки бошқа усуллардан фойдаланиш мумкин. Ахборотни қабул қилиш турига қараб энг мос бўлган хотира усулларидан фойдаланиш натижани сезиларли даражада яхшилайди.

Дидактикада методни ўқитувчининг талаба билан ишлаш усулини йиғиндиси деб тушунилади. Метод ўқитувчи фаолиятининг умумий моделидир.

Метод	орқали	туртта	мақсад	амалга
оширилади. И.В.Рахманов "метод — мақсадга йўналтирилган тизим деб таъриф беради.				

Е.И. Пассов методни-вазифалар бўйича бир-бири билан боғланган принциплар тизими, деб баҳолайди. И.А.Бим эса методни ўқитиш ва ўқиш йўллариининг йиғиндиси деб баҳолайди. И.В.Рахманов умуман чет тили ўқитишнинг 3 та

методи бор деган фикрни илгари суради.

Булар:

- Намойиш қилиш методи. (Demonstration)
- Тушунтириш методи.(Explanation)
- Машқ ишлатиш методи.(Activity)

Намойиш қилиш методи орқали ўқиш, ёзиш, гапириш, намойиш қилиб ўргатилади.

Тушунтириш орқали тил материали тушунтирилади. Машқ ишлатиш методи етакчи бўлиб, унда ўқитиш мақсади, материали ,талаба таркиби, ёши ҳисобга олинади. И.Л.Бим методларни талаба ва ўқитувчи методларига ажратди.

Ўқитувчи методларига: танишиш, фикр юритиш, баҳслашиш, ўйлаш, сунъий нутқ вазиятида машқ бажариш, турли хил нутқ фаолиятларини табиий нутқ вазиятларига қўллаш қиради.

Ҳозирги таълим муҳитида чет тили ўқитишда онгли амалий, онгли таккослаш, онгли коммуникатив методлар қўлланилмоқда.

Онгли амалий метод бўйича яратилган чет тили дарсликлари чуқурлаштирилган мактабларда кенг қўлланилгати. Ўзбек мактаблари учун яратилган Fly Nigh, English Matters дарсликларини онгли - таккослаш методи бўйича ишлаб чиқилган.

Чет тили ўқитиш метод ва принципидан ташқари, йўл

усуллари ҳам бор. Йўл бу қисқа методик иш бўлиб, аниқ топирик, вазифани ечишга қаратилгандир. Таалаба ва ўқитувчи фаолияти кетма-кет аниқ мақсад билан йўналган йўллар туркумидан иборат.

Агар метод билан йўл такқосланса, метод асосий *gratouer* билан, яъни таништириш, машқ қилиш, қўллаш билан, йўл эса иш ёки ҳаракат билан, яъни сўзни таржимасиз маъносини очиш, таъни грамматик қоида асосида тузиш билан боғлиқдир. Йўллар туркумининг йиғиндиси усулни ташкил этади. Масалан: сўзнинг маъносини очиш учун иккита усул бор: таржимасиз, таржимали. Масалан: сўз маъносини расм орқали очиш, предмет орқали очиш. Чет тилини ўқитишда принцип, метод, йўл ва усуллардан тўғри фойдаланиш чет тили ўқитувчисининг маҳоратига боғлиқ. ОҚМда чет тили ўқитиш мақсадларига машқларнинг мос келиши каби мезонига кўра усулларнинг қуйидаги асосий типларга ажратиш мумкин.

- Ҳақиқий (табиий) коммуникатив.
- Шартли (ўқув) коммуникатив.
- Коммуникатив бўлмаган машқлар.

Машқ - нутқ ёки тилга оид бир ёки бир неча марта махсус ташкил қилинган ўқув шароитида бажарилишини тушунамиз.

Коммуникатив машқлар орқали нутқ фаолияти турлари она тилидагидек қўллашга ўргатилади. Бу машқлар асосий таълимий машқлардир. Улар коммуникатив кўникмаларни

шакллантириш ва ривожлантиришга йўналтирилган.

Шартли коммуникатив машқлар - тил материаллини тиллабаларга шартли, алоқа табиий муомалага тақдид қилиб, машқ қилишни амалга оширишга ёрдам беради.

Коммуникатив бўлмаган машқларни тайёрлов, нутқий вазият билан боғлиқ бўлмаган машқларни киритиш мумкин. Бундай машқларнинг қўлчилиги нутқ вазиятлари ва нутқ муҳити билан алоқа бўлмайди.

Чет тили ўқитишнинг тарихий методлари қуйидагилар:

Таржима метод. Европада бу метод юнон тили, кейинчалик латин тили ўргатилганда таржима тушуниш усули асос қилиб олинган.

XVIII асрнинг иккинчи ярмида XIX аср давомида француз тили таржима қилиш орқали, XX асрда эса немис тили ҳам таржима орқали ўргатилиб келинди.

Муслмон дунёсида эса араб тили қисман форс тили чет тиллар сифатида ўрганилар эди.

Таржима методлари орасида энг кўп тарқалганлари "грамматик таржима", матн таржима методларидир. Грамматик таржима тарафдорлари сўз ва тап таржимасини грамматик қоидаларни ўргатиш учун тадбиқ этганлар. Матн таржима тарафдорлари унинг мазмунини тушунишдан таржимадан фойдаланишни мақсад қилиб қўйганлар.

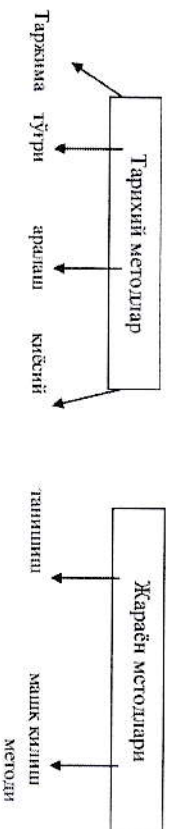
Тўғри метод. Бу методда она тили чеклаб ўтилиди, чет

тили сўзи билан предмет орасида бевосита ассоциация фикрни боғлашга ўрнатишга уриниб кўрилган.

Тўғри методнинг юзага келиши чет тилларни амалий ўргатиш мақсадида келиб чиқкан. Бу метод ўтган асрнинг охирига келиб, Фарбий Европа мамлакатлари ва Якин Шарқда чет тилни ўқитишга бўлган ихлос туфайли пайдо бўлган.

Унинг биринчи кўринишида коида асосида машк бажаришлар эди. Замонавий кўринишда машк жараёнида амалий руҳдаги коида ўзлаштирилади.

Чет тили ўқитиш методлари.

Масалан: умумий психологик, хусусий психологик, умумий тилшунослик ва хусусий тилшунослик.

Чет тили ўқитиш ўқув предметини ўқиш масалалари муҳокама қилинганда, умумий методика ва хусусий методика тушунилади.

Тил материални танлаш, тақсимлаш, тасниф ва баён этиш мумолагада умумий методиканинг вазифасига киради.

У ёки бу чет тили аниқ педагогик шароитта доир илмий тушунчалар хусусий методикадан изланади.

Принцип -таълим-тарбия беришда ривж қилишнинг лозим бўлган конуниятлардир.

Метод - ўрнатиш усулларининг йиғиндиси ҳамда бутун бир йўналиш сифатида тушунилади. Талаффуз ва лексикани ўрнатиш методлари. Иккинчиси лексик - таржима методи мисол қилиб кўрсатилади.

Бугунги кунда педагогикада “ўқитиш воситаси” тушунчасига бўлган яқдип талқин мавжуд эмас. Айрим олимлар уни умумтаълим ва тарбия мақсадларига эришиш учун хизмат қилувчи *восита-инструмент* каби тор доирани назарда тутса, бошқалари эса *ўқитиш воситасига* моддий восита-инструментдан ташқари, яна инсонга объектив фаолитининг кетма-кетлиқдаги ва умумлаштирилган идрокини амалга ошириш имконини берувчи тафаккур фаолитни амалга оширадиган интеллектуал воситага киритишади. Учинчилари эса талаба материални ўзлаштириш ва ўз-ўзини ўқитиш воситаси учун, аниқроғи педагог талаба учун таълим олиш шарт-шароитларини яратиши учун қўлланиладиган таълимот воситаларига ажратишади.

Асосийси, ўқитиш воситаларининг *дидактик йўналтирилганлиги* — ўқув материални ўзлаштириш жараёнини тезлаштиради, яъни ўқув жараёнини янада самарали хусусиятларга яқинлаштиради.

Ўқитишнинг барча воситалари *моддий* ва *идеал*ларга бўлинади.

Моддий воситаларга дарслик, ўқув кўпланма, дидактик материал, тест материал, кўргазмалар восита, техник воситалар, лаборатория ускуналари қиради.

Идеал воситалар сифатида белгиланган тил (нутқ), ёзув (ёзма нутқ), турли фанга доир шартли белгилар тизими, кўргазмалар воситалар, ўқув компьютер дастурлари, таълим фаолиятини ташкиллаштириш усул ва шакллари ўқитишда бўлган талаблар тизими каби умумқабул қилинган тизимларни қиритиш мумкин. Таълим, агар ўқитишнинг моддий ва идеал воситалари ўзаро боғлиқ ва бир-бирини тўлдиргандагина самарали ва сифатли бўла олади.

Қуйидаги 1-жадвалда чет тилига ўқитишда қўлланиладиган моддий ва идеал воситалар келтирилган. 1.1-жадвалда *уч босқичда чет тилига ўқитиш воситалари* келтирилган.

1-босқич – машғулот, бу ерда ўқитувчи машғулотни ташкиллаштириш ва ўтказишда қўллаш мумкин бўлган воситалар келтирилган.

2-босқич – ўқув фани, бу ерда маълум бир фанни зарур даражада ташкиллаштириш ва ўтказиш имконини берувчи воситалар қиритилган.

3-босқич – бутун ўқитиш жараёни. Бу ерда алоҳида фанни ўрганишни ташкиллаштириш имконини берувчи воситалар етарли эмас, шунингдек ўқитувчи машғулот ёки амалий топшириқда фойдаланишни мумкин бўлган воситалар ҳам кам. Шу ўринда, ўрганилаётган фанни, уларнинг ўзаро боғлиқлигини аниқлайдиган воситаларнинг яхлит тизими керак бўлади.

1.1-жадвал – ўқитиш воситалари.

Ўқитишнинг идеал воситалари	Ўқитишнинг моддий воситалари
1 босқич – машғулотда:	
Санъат асарлари, санъатнинг (музыка, адабиёт, видеоматериал) бошқа нотужлари, кўргазмалар воситалар (чизмалар, расмлар, слайдлар), фан мавзусига доир ўқув компьютер дастурлар.	Дарсликдан алоҳида матнлар, тест материални бажариш учун топшириқ, вазифа ва машқлар, техник воситалар.
2 босқич – ўқув фани:	
Фанни ўқитишнинг яхлит курсини қамраб олган ўқув компьютер дастурлари, ушбу	Дарслик ва ўқув кўпланмалар, дидактик материаллар.

фан бўйича кўникмаларни жамғариш	учун	
ривожлантирувчи муҳит.		
3 босқич – бутун ўқитиш жараёни:		
Ўқитиш тизими,	Ўқитиш	хоналари,
методлари, таълим талаблари тизими.	кутубхоналар,	таълим муҳити, лингафон хона.

Шундай қилиб, биз талабаларни чет тилига ўқитиш воситаларини кўриб чиқдик. Воситалар икки турга бўлиниши ва уларга дарслик, диск, матнлар, ўқитувчи нутқи, видеоматериаллар тегишли эканини аниқлаб олдик.

1. Инглиз тилини ўқитишда креатив ва инновацион воситалар

Биз креатив фикрлаш кўникмаларини ҳимоя қилиш сари, ҳамда синалган таълим стратегияси йўналиши бўйича ҳаракатланаётган бир пайтда йил сайин юртимиз таълим тизими катта ўзгаришни бошдан кечирмоқда. Глобализация талабларига мувофиқ, кўпинча ўзбек жамияти деё ҳисобланган имтиҳонга йўналтирилган тизимдан креатив ўрганишдан бирига чиқиш учун ҳаракат қилинмоқда. Талабаларнинг фикрини жамлаш ва дарёда иштирок этишга ундаш учун ўқитувчилар креатив ва инновацион бўлишлари керак. Талабалар турли таълим услублари ва имкониятлари билан

турли жамланган келгандек, турли материал ва ўқитиш усулларини ўрганиш керак. Лекин кўп йиллик муаммолар янги ва хатто айрим тажрибали ўқитувчинини ҳам оксоклантириб қўйди. Инновацион ўқитувчи ўқув мақсадлари учун матнлар, аудио ва кўрғазмали ахборот манбаларидан маълумотларни йиғиб олиши мумкин. Ушбу восита ёрдамида ўқитувчи талабага хабар бериш, мотивация бериш, борлиқни ўз қобилидан чиққан ҳолда ўқитишга ундаш учун қўллаб имкониятларни очиб беришни ўз олдига мақсад қилиб қўйган. ОТМлар бўйлаб олиб борилган тадқиқотлар асосида, бу борада ўқитувчилар дуч келадиган муаммолар ўрганилган ва ушбу муаммоларнинг ечимини топиш ҳақидаги ғоялар келтирилади.

Ушбу мавзуда қуйидаги масалаларга эътибор қаратилади:

1. Талабалар орасида қизиқишни қандай ҳосил қилиш
2. Машғулотда кўрғазмали воситаларни қандай қўллаш
3. Топшириқ асосида ўқитиш/фаолият марказли ўқитиш
4. Ўқитувчи ва талабалар олдига турган муаммолар (ESL контекст)
5. Тематик ўқитиш усуллари- 4 та кўникма бўйича

Ҳозирда ОТМларда чет тилини ўқитишда амал қилиниши лозим бўлган ўқув қўлланмалари мавжуд. Одатда, тўртта малакани, яъни ўқиш, ёзиш, тинглаб тушуниш ва гапиришни ўргатишга уруғ берилди. Чет тилини ўқитишда гуруҳларнинг қатталиги билан боғлиқ муаммоларга дуч келмоқдамиз.

Қизикиш деганда нимани тушунамиз, ўзи? Замонавий инглиз Лонгман лутатига кўра, қизикиш қизикувчанлик ёки бирор нарса хақида ўйлаш хиссини билдиреди. Қизикишни аниқлашни ҳар қандай талабадан сўранг ва у одатда, албатта, ўзи севадиган нарсаларини назарда тутеди; лекин чет тилини ўрганишни эмас. Кўпчилик талабалар чет тилини фақат тўрт девор ичидаги синфхонада қўллашнинг хисобга олиб, ўқитувчилар инглиз тилини ўрганишга бўлган қизикишни юрагидан бажаришини ҳис қилишлари катта аҳамиятга эга. Бундай туйғунни рағбатлантириш кучи асосан ўқитувчининг қўлида бўлади.

Кўпчилик талабалар ўз тенгдошларининг унинг устидан кулишидан кўрқиб, инглиз тилида мулоқот қилишдан кўрқишади. Биз инглиз тилини яхши билиш, тушуниш ва ундан фойдаланишдан роҳатланишга ўргатамиз. Инглиз тили, албатта, матнларда ва объектив саволларда белгиллаган. Шунинг учун, талаба яқиний назоратда синовида инглиз тилини фарқлаш учун у инглиз тилини ўрганиши учун ўз хоҳишига эга бўлиш, дегани эмас.

Қай тарика биз ўқитувчилар инглиз тилини ўрганиш учун қизикишни уйғотишимиз мумкин?

Фақат учта сўз билан: креативлик, тушуниш ва рағбатлантириш.

Бизни ўраб турган кундалик инглиз тили синфида фойдаланиш ва қайта ишлаш мумкин бўлган мавжудотлар бойлигидир. Дарсларимиз қизикарли бўлиши учун биз ҳар куни ўз устимизда ишлашимиз шарт. Тил ўқитувчилари сифатида биз доимо бефарқлик, пассивлик ва ночорлик денгизи устида «қалқиб турган» дарсни саклаш учун ғоялар ишлаб чиқамиз. Биз талабалар гапириши ва дарсда иштирок этиши учун қандай ундашимиз мумкин? Инглиз тилининг кундалик дунёдаги аҳамиятини тасаввур қила олмайдиган ва кейинчалик уни яхши ўзлаштириш заруратини кўрмайдиган талабаларни қандай қилиб рағбатлантиришимиз мумкин?

Ҳар бир ўқитувчи ва талабага ўша креативликни ифода этиш учун имконият, вақт ва кўмак берилса, у креатив бўла олади. Тил ўргатиш бўйича машғулотлар кундалик материалларга асосланиши мумкин. Дарсда шахсий тажрибага асосланган ноанъанавий воситаларни синаб кўришдан кўркемаслигимиз керак. Талабалар ҳам, ўқитувчилар ҳам креатив салоҳиятга эга. Ўқитувчилар ўз креатив кўникмаларини оғзаки кўникмаларни ўргатишда қўллашлари мумкин. Талабалар ўз креатив кўникмаларини ўрганишга ундалганда, улар инглиз тилида гапиришни қизикарли, боғлиқ ва самарали, деб билишди. Баъзи одамлар креатив салоҳиятга эга бўлиши мумкин, лекин улар уни баъзи кузатиладиган шаклда ўзларида мавжуд креативлик манбаларини қўллаб,

намоён этмагунча, у яширинлигича қолади. Креатив ва образли фаолият тил ўрганишга тўсқинлик қилувчи муаммоларни енгиллаштиришга ёрдам беради. (Di Pietro, 1987).

Талабалар ўқитувчи, тенгдошлари ва бошқалар билан мулоқотда мазмун ва амалиёт тилида мулоқот қилишларини талаб қиладиган вазифаларда фаол иштирокчи бўлиши учун имкониятларга муҳтож.

Инглиз тилини ўқитиш учун лойиҳа ва кундалик материаллардан фойдаланиш саргузаштга ўхшайди. У асосан амалиётда ўрганиш ва лўндаликдан иборат. Амалиётда ўрганиш ўрганувчига асосланган, жараёнга йўналтирилган ва боғлиқдир. Муайян вазиятда у ҳамкорликдаги тажрибани ўз ичига олади. Фаол мунозара орқали талабалар вазиятда ишлаш билан боғлиқ тил тамойилларини кашф этишади. Лўндалик орқали талабалар йиғилган маълумотларни саралаб, тартибга солиб, дарсга боғлаб оладилар. Ўқитувчи талабаларни бошқаради, лекин аслида ўқитиладиган нарсаларни ўзлари учун кашф этадиганлар бу талабалардир.

Талабаларнинг фикрича, кундалик материалларнинг ўзи ўқув воситаси сифатида мавжудлиги бу янгиликдир. Аслида, инглиз тили дарси учун белгиланган дарсликдан вақти-вақти билан фойдаланмаслик бу тетиқлантирувчи ўзгаришдир. Кўпчилик вазифага асосланган фаолликлар гуруҳ ёки жуфтликларда бажарилади. Бу иккиланишни бартараф этади ва

жамоавий ишни раёбатлантиради. Агар натижа яхши бўлса, жамоа ўзини мартур хис қилади. Хатолар мавжуд бўлса, ҳеч бир индивидуал чикариб юборилмайди. Бу эса, «юзи ерга қараш» каби шарқона тушунча окибатида юзага келган муаммолар ечимини беради.

Дарсда лавзат олишдан ташқари талабалар кўпроқ гапиришга ва уларни ўз қобиликларидан чиқишга ундаш мақсадга мувофиқ бўлади. Улар ўз тенгдошларининг маълум бир фикрларини ифодалашдаги қийинчиликни аниқлаш, ҳамда бу масалада уларга ёрдам бериш учун чет тилида гапиришда ўзларида кўпроқ ишончга бўлишни исташади. Ўзгичорли жиҳати шундаки, улар кўпроқ гапиришга тайёр ва ўз фикрларини тузиш жараёнида хато қилишдан чўчимайди.

Гуруҳларда ишлаш талабаларга чет тилида гапириш учун катта имконият беради. Талабалар тенгдошлари олдида ўз лойиҳасини тақдим этиш учун тайёрларлик кўриш жараёнида анъанавий ўқитувчининг дарсда ўзини тутуши ва нўтки билан солиштириш ва тажрибасини ўрганиш имкониятига эга. Davies (1990) га кўра, дарсда маълум бир мавзунини муҳокама қилиш, ҳамда, индивидуал талабанинг гапириш вақти микдорини ошириш керак. Genesee (1987) га кўра, «фаолликка асосланган ёндашув талабаларнинг нўтқ ходисалари оралиғи ва тилини мавзу сифатида ўргатадиган анъанавий воситали-йўналтирилган синфларда ёки хатто мўнтазам мазмунни чет

тил орқали ўргатадиган хабарларга йўналтирилган синфларда мумкин бўлган нутқ актиларидан анча кенг фойдаланиш учун имкониятлар яратлади.»

Инглиз тилини ўқитиш учун ўқув материални яратиш жараёнида иштирокчилар бир-биридан кўп нарсаларни ўргатадилар. Бундай ресурслардан барча тўрт кўникмаларини ўргатишда қай тарика фойдаланиш мумкинлигини ўрганишади. Қисқаси, ўқитувчилар ўзларида қанчалик чексиз ижод манбаи борлигини аниқлашади.

Талабалар инглиз тилини ўрганишга туртки бўлмаса, муаммолар келиб чиқади. Талабалар ҳам, ўқитувчилар ҳам тилни ўқитишда ва ўрганишда нима қилишларини билишмаса, тушқунликка тушиб қолишади.

а) *Talabalar muammolarini bartaraf etish: raqablatlantirish va tili o'rgatish.* Талабалар тушунчасига кўра, регресс ва кийинчиликлар тил ўрганиш сари яхши муносабатнинг ўрнатилиши учун муҳим бўлган ўқитувчи-талаба ўзаро муносабатини куриш билан давом этади.

Null, Guthrie, Thornprike va Skipneglar каби хулқ-атвор назариётчилари шахсни маълум бир йўналишда ўзини тутишга ундашда мустаҳкамловчи ролга эътибор қаратадилар. Тескари алоқа (ижобий, салбий ёки нейтрал) ва мустаҳкамлаш (ижобий ёки салбий) талаба ва ўқитувчиларнинг хатоларини тузатиш ва тил ўрганишининг янги режаларини ишлаб чиқишга ундайди.

Биз талабалар инглиз тилини ўрганишда эхтиросларини кўлга олишини хоҳласак, хулқ-атвор назариётчилари тақдиф этиш раёблагантириш қучи тўлиқ намоён бўлғолмайди. Тил ўрганишининг пировард мақсади шукки, талаба ўргатилган тилда бўлашга олиши керак. Хар бир талаба идрок қилади, тушунади, маълумот олади, ғоллар, жараёнлар ва хотираларни шакллантиради ва ўз қарори аҳамиятини бошқача шакллантиради. Мотивацион омиллар синф муҳити ва асосий таълим кўникмаларини эгаллашга муносабат билдиришга таъсир қилади. (Collinson, 2000).

“Диккат ва жалб” муваффақиятли мулоқот учун зарур, дея божлашган, Gass ва Seliger (1991) шундай дейди, “бу қисасини кўшиш ва уни чуқур ўзлаштирилишга имкон берилган мулоқот воситачисини фаол жалб этиш детани”. Бир қарашда, у хар қандай натижаларга эришишдан олдин талабаларнинг қизиқиш ва эътиборини кўлга олишда зарур бўлади. Иккиланиш, бошқа томондан ўз-ўзини хурмат қилиш ва кўрқмасликка таъсир қилади. (Clark & Fiske, 1982). Вазият тахлилдан холи ва минимум босим бўлганда, иккиланишни қамайитириш мумкин, ижобий фикр ва бир вазифани бажариш учун имкониятлар ошади.

б) *Ўқитувчилар муаммоларини bartaraf etish: Эдард де Бононинг олитта фикрини қўллаш.*

Эдвард де Боно умумий жихатдан муаммоларни бартараф этиш учун олтига фикрдан иборат стратегиясини аниқлади. Бу ёндашувлар орасидан кўп одамлар факат битта ёки икkitасидан фойдаланган ва одамларнинг фикрлаш одатларини ривожлантирган, бу эса ўз навбатида одамларни ушбу ёндашувлар билан чекланиб қолгани ҳақидаги назарини келтириб чиқарди. де Боно, агар турли ёндашувлар аниқланиши мумкин бўлса ва улардан фойдаланиш тизими ўқитилиши мумкин бўлса, одамлар йитилиш ва тўрух, ҳамда жамoa ичида англаган ҳолда бу ёндашувлардан фойдаланган ҳолда ҳамкорлик қилишлари мумкинлигига ишонди.

Тадқиқотлари натижасида Де Боно параллел фикрлашни амалга ошириш ҳамда шахсий фикрлашга ёрдам сифатида муаммага муайян ёндашувни англаган ҳолда қабул қилиш жараёнини тасвирлай олди. Олти хил ёндашув тасвирланган, ва ҳар бири турли рангдaги мазмунга эга рамзга эга. Буни у якка ёки тўрухларда ишлайдиган шахслар томонидан амалга оширишни таклиф қилади.

Қизил рамз ҳиссий фикрлашни ифодалайди. Сарик рамз ижобий фикрлашни англайди. Қора рамз танқидий фикрлашни англайди. Оқ рамз фақат фактларни фикрлашни англайди. Яшил рамз креатив фикрлашдир. Кўк рамз ҳамма томондан қараш мумкин бўлган катта расмни ифодалайди.

Темагик ёндашувдан фойдаланиш фанни бирлаштирувчи мавзу атрофида ташкил этилади, талабаларга уларни ўрганишда муҳим боғланишларни амалга ошириб, тўрт кўникмани кўпроқ тушуниш имконини беради. Темагик бирликларни режалаштириш орқали ўқитувчи турли тил тушунчаларини талабаларга тилдан фойдаланишга ундайдиган қизиқарли мавзу майдонига кўша олади. Мавзу ва дарс тил, мазмун ва маданиятни бирлаштириши керак, ҳамда бу ўз ўрнида талабалар тилни амалда қўллаш ва уларни турли контекстларда қўллаш имконини берадиган маданиятни фаоллигит ичига бирлаштириш керак. Пировардида, талабалар тилни талқин қилиш, тилда ўз ифодасини айтиш, тилдаги маънони музокара қила олишлари керак (Savignon, 1997). Кўргазмалли курул ва шахс ёки вазият таъсири, имo-ишора, товуш ва ҳаракатлар талабаларга янги сўз ва тузилмаларни тушунишга ёрдам беради.

Креативлик, тушуниш ва раббатлантириш талабалар билан ўзарo муносабатни йўлга қўйиш ва инглиз тилини ўрганиш томон узoқ йўлни бoсиб ўтади. Инглиз тилини ўқитиш вазифага асосланган таълим ёрдамида амалга оширилган анъанавий таълимнинг синалган ҳудудига мос келмайди. Кўпчилик ўқитувчи белгиланган дарслик билан ўзини қулай ҳис қилади. Инзифата асосланган таълимни дарста жорий этиш «бу ерда ҳеч қандай ўқитиш кeтмапaпти» дeтaн кўрқувни кeлтириб чиқариши

мумкин. Бу афсуски, талабаларнинг инглиз тилига шўнгиш имконини бермайди.

Ўқитувчилар бошқа материаллардан ўқув ресурси сифатида фойдаланишга ҳаракат қилишлари зарур. Мулоқот тили, буюрса ҳаёт ёки аутентик, ҳамда дарсликка ўхшамаган каби лойиҳадир. Кундалик тил дарсига амалий лойиҳаларни жорий этиш орқали ўқитувчилар талабаларни реал дунёга киришга тайёрлайдилар. Ўқитувчилар ҳам уятчан, ҳам гапга чечан талабаларни бирдек иштирок этишга ундаш учун таҳдиддан холи муҳитни яратишлари мумкин. Қисқаси, ўқитувчилар талабалардаги инглиз тилини ўрганиш иштиёқини ушлаб туришда ёрдам бериши зарур. де Бононинг олти фикрини мослаштирилиши шунингдек муаммоларга дуч келган ўқитувчининг нуқтаи назарини ҳам ўзгартариш мумкин. Инглиз тилини ўқитиш юқорида кўтарилишга интилишдир ва ўзгаришга ҳаракат қилаётган ўқитувчи деганидир.

Таджикот жараёнида талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш ва изланувчанлик фаолиятининг шаклланишига хос ижтимоий шарт-шароитларни таҳлил этишга алоҳида эътибор бердик, сабаби бўлажак ўқитувчида илмий изланувчанлик, мустақил танқидий фикрлаш билан ўзвий алоқада амалга ошади [20,21,22,33,35,43,50,53,89,90,91,117,167].

Ҳозирги олий ўқув юртлиари шароитида талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш ишларини олиб

бориш билан бир каторда, талабалар педагогик, ахборот ва медиа-технологиялар ҳамда муаммоли таълимнинг инфоиликларини ўрганиб ва амалиётга тадбиқ этиб, кўплаб илмий-ижодий кашфётлар қилиш имконига эга бўлидилар. Шунингдек, таджикотчилиқ фаолияти уларда мутахассислик бўйича кўникма ва малакаларнинг шаклланишига хизмат қилади [25].

Олий ўқув юртлиари шароитида талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишни тўғри йўналтирувчи бош омил ва асосий субъект ҳар доим ўқитувчи, яъни илмий раҳбар ҳисобланади. Бу борада ўқитувчининг раҳбарлик қобилияти, билимдонлиги, касбий тажрибаси, юксак маданияти, ширинсуханлиги, самимийлиги, фидойилиги, ижодкорлиги, камтарлиги, компьютер саводхонлигига эга эканлиги, касбий-шахсий компетенцияси етакчи омиллардан ҳисобланади. Ўқитувчи талабага креатив ёндашув асосида инглиз тилига оид илмий билимлар моҳияти тўғри сингдирса, маъмур билимлар унинг кейинги касбий фаолиятини олиб боришида таянч таълим бўлиб хизмат қилади. Шундагина талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тилини самарали мустақил ўзлаштиришга имкон яратилади.

Шунингдек, талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишда, тилнинг таянч таълимоти, яъни унинг

методологик асоси аниқ англаб олинса, кейинги босқичда боши берк кўчага кириб қолишга йўл кўйилмайди.

Талабаларга инглиз тили ўқитишни, лаёқати ва кизиқиши мавжудларини танлаб олиш, уларни истиқболда рақобатбардош мутахассис сифатида тайёрлашда креатив ёндашув энг ишончли воситадир.

Албатта, талабаларга инглиз тили ўқитишни олиб боришда Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни ҳамда «Қадрлар тайёрлаш миллий дастури, ЎзР Президенти ва мутафаккирларнинг илмий фаолият мазмунини ва тадқиқотчи масъулияти борасидаги фикрлари методологик асос сифатида хизмат қилади [243,288].

Талабаларга инглиз тилини ўқитишда уларнинг мустақил мушоҳада юритиш қобилиятини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилади. Талабалар томонидан инглиз тилида ва методик материаллар тайёрлаш, илмий маърузалар билан анжуманларда иштирок этиш кабиларга тайёрлашдан ташқари фикрларини оғзаки баён этишга кўйиладиган талаблар билан таништириш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Олий таълим муассасаларида талабаларга инглиз тилини ўқитиш уларнинг тафаккур доирасини кенгайтиришга, дунёқарашларини чуқурлаштиришга, жамият тараккиёти қонуниятларини англаб етишларига ёрдам беради. Жамиятда бундай шахслар сафининг кенгайиши соғлом фикрли, табиат ва

жамият манфаатларини ҳимоя қилувчи фуқароларнинг шаклланишига олиб келади.

Маълумки, турли таълим муассасаларида ўқитилмаганлиги ҳамда шахста хос индивидуал хусусиятлари сабабли талабаларга инглиз тили ўқитишда талабаларнинг олий таълим давригача инглиз тилини ўзлаштирган билим даражалари турлича бўлади. Олий таълим муассасаларида ўқиш даврида талабаларнинг инглиз тилини ўзлаштириш бўйича билим, кўникма, малакалари ягона тизимга келтирилади. Шу билан бирга, мазкур фаолиятига салоҳиятли талабалар махсус мақсадли дастур асосида илмий раҳбар бошчилигида фаолият олиб боришар экан, ўзларининг ички интеллектини намойён этиш имконига эга бўладилар. Бу фаолият даврида талабалар мушоҳада юритишга ўрганадилар, креатив ёндашув асосида ўз ижодий имкониятларини юзга чиқарадилар. Натижада тенгдошлари ва жамоа ўртасида алоҳида эътиборга сазовор бўладилар. Уларда соғлом рақобат муҳитига асосланган қувонч, ўз фаолияти натижаларидан қувуруланиш ва руҳий қониқиш ҳисси вуждуга келади. Талабаларда ўз аклий имкониятлари ва салоҳиятига ишонч қучади, илмий изланишга иштиёқ ортади.

Замонавий таълим талабаларидан келиб чиққан ҳолда, олий ўқув юртлиларида талабаларга инглиз тилини ўқитиш мақсадида ингиз тили тўтарақлари ташкил этилмоқда. Жумладан, Нукус,

Гулистон давлат университетидаги “Ёш филологлар мактаби”, Кўкон давлат педагогика институтида “ёш филологлар”, тўғарақлари таъсис этилган. Шунингдек, тўғарақ низоми ва иш режаси асосида факультетларда “Ёш филологлар” кенгаши тармоқлари ва кафедраларда “Ёш филологлар” мактаби ташкил қилинган. Қайд этилган олий ўқув юрғларида ёш филологлар кенгашларининг низоми ва иш режалари олий ўқув юрғининг илмий кенгашлари томонидан тасдиқланади.

Ёш филологлар уюшмаларининг асосий мақсади: талабаларга инглиз тилини ўқитишни эркин тарзда уюштиришдан иборат.

Асосий вазифалари эса куйидагилардан ташкил топади:

- ёш мутахассис ва талабаларни инглиз тилини чуқурроқ ўрганишга имконият яратиш;
- амалий машғулотлар, давра суҳбатлари, семинар-тренинглар воситасида талабаларнинг интеллектуал ва креатив салоҳиятини ошириш;
- талабаларни инглиз тилини ўргатиш асосида ўзлаштирилган билимларини ҳаётга татбиқ этиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш;

Маъмур уюшмалар талабаларга мақсадли фаолияти билан шуғулланиш учун ҳар томонлама қўмақлашади. Уларнинг ўз йўналишларини белгилаб олишлари, таълимнинг тренинг, амалий машғулот шакллари ҳамда илмий-амалий конференция

ва семинарлар воситасида уларга ўз интеллектуал салоҳиятларини оширишлари, фан ютуқларидан фойдаланган ҳолда инглиз тилининг назарий асосларини ёритишлари, ўз билимлари натижаларини ҳаётга татбиқ этишлари учун шароит яратиш айниқса муҳимдир.

Таълим муассасаси таркибида ташкил этилган бундай тўғарақлар талабаларни мақсадли фаолиятига жалб этиш муҳим аҳамиятга эга. Тадқиқотимиз давомида шундай ҳамкорлик алоқаларини ривожлантиришнинг фаол йўналишларини аниқлаш ва ривожлантириш мақсадида Гулистон давлат университети талаба-ёшлари ўртасида тил ўрганиш фаолияти соҳасидаги ўзаро ҳамкорлик ҳолатини ўргандик.

Тажрибалар шунни кўрсатдики, фан тўғарақларини давр ва ижтимоий буюртма талабларидан келиб чиққан ҳолда қайта ташкил этиш, уларда истиқболга йўналтирилган модулли ўқитиш мазмуни таркибида муайян фаннинг ютуқларини кенгрок фойдалаш масалаларига эътибор қаратиш ва ёш филологларнинг диккатини ушбу масалага жалб этиш зарур. Масалан, Гулистон давлат университети филология факультети “Чет тили” кафедраси қошида ташкил этилган “Ёш филолог” кичик мактаби таркибида “Тафаккур гулшани”, “Инглиз тилини ўқитиш методикаси” тўғарақлари бирлаштирилган бўлиб (рахбарлари ўқитучи Х.Маматова), унга инглиз тили фанига оид махсус саволнома асосида университет талабалари танлаб

олинади. “Кичик мактаб”нинг тўғарақларидан афзаллиги шундаки, унда машғулотлар ноанъанавий йўсинда: баҳс-мунозара, дидактик ва ролли ўйинлар ҳамда ноанъанавий тарбия дарслари кўринишида амалга оширилади. Бу ерда талабаларда инглиз тилини ўргатиш методикасига оид кўникмалар шакллантирилади, креатив ёндашув асосида кичик мактабнинг ҳар бир аъзоси ўзини намойён эта олиши учун тўлиқ шарт-шароит ҳамда эркинлик яратилади.

Олий ўқув юртлари кафедралари таркибида ташкил этилган фан тўғарақлари одагдa курс ва факультет талабаларини жалб этган ҳолда, маълум бир дастур асосида фаолият юритади. Давр ва ижтимоий буюртма асосида кафедра қошида қайта ташкил этилган фан тўғарақларининг фаолияти эса, асосан, кенг қамровли муаммоларни ҳал этишга қаратилиб, бу ишга умумий ўрта таълим, ўрта махсус, касб-хунар таълими ва олий таълим босқичлари ўқувчи ва талабалари, ҳатто, педагогик ходимлари ҳам кенг жалб этилади.

Талабаларга инглиз тили ўқитишнинг махсуддорлиги хотира имкониятлари билан чамбарчас боғлиқ. Хотира ўтмиш тажрибасини ташкил этиш ва сақлаб қолиш жараёнини англатиб, қуйидаги сифатлар билан характерланади: эслаб қолиш тезлиги, эслаб қолиш ҳажми, эслаб қолиш узоклиги (давомийлиги) ва аниқлиги. Факат жуда керакли нарсаларни эслаб қолиш, кам талаб қилинадиган ва кам керакли

бўлганларини эса вақти келгунча эслан чиқара олиш кўникмаси, айниқса, муҳим аҳамиятга эга. Қутубхона библиографик кўрсаткичлари, тизимли маълумотнома-каталогларга тегишли бўлимларни ўрганиш хотирани муайян тарзда йўналтириш ва кашфиётчилик қобилиятини ривожлантиришга кўмаклашади. Бундан ташқари, хотирани турли хил машқлар асосида такомиллаштириш мумкин.

Шунингдек, тадқиқотимизнинг мақсад ва вазифасидан келиб чиққан ҳолда, қатор олий ўқув юртлари филология факультетларида таълим олаётган талабаларни талабаларни инглиз тилига ўқитиш ишларига йўналтиришнинг мавжуд ҳолати махсус тест саволномаси асосида аниқланди.

Диссертациянинг I-иловасида келтирилган тест саволномаси асосида ўтказилган дастлабки тажриба-синовда Гулистон ва Самарқанд давлат университетлари ҳамда Қўқон ДШИларнинг ҳар бирида 350 нафар респондент мисолида креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишда талабаларининг ўзига хос хусусиятлари аниқланди.

1.2.-чизма

Креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишда талабаларининг ўзига хос

хусусиятлари	
Хусусиятлар	мазмун
Интеллектуал салоҳиятини юқори эканлиги	
Коммуникативлик	

Аутопсихологик қобилият эга эканлиги
Компетентлилик
Креатив фикрлаш
Креатив фаолият
Креатив ёндашув
Касббй компетентлик
Ижодкорлик
Касббй-педагогик фикрлаш
Ўтк техникасига эгалик
Коммуникатив қобилият
Ўз-ўзини бошқариш
Мустақил ҳулосалар чиқариш
Эгалланган билимларни амалиётга самарали татбиқ этиши
Талабаларнинг аналитик тафаккурга эга эканлиги

Жадалда инглиз тили ўқитиш лаёқатини такомиллаштиришнинг ўзига хос хусусиятларини туғалланган ва яқунланган аксиома ҳолатида деб бўлмайди. Зеро, у давр талаблари асосида, касббй фаолиятининг заруриятини аниқлашга кўра такомиллашиб боради (1.2.-чизмага қаранг).

1.3-чизма

Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишни такомиллаштириш даражасини аниқловчи мезонлар
Асосий мезонлар мазмуни
Касббй билим даражасининг юқорилиги
Касббй-педагогик ва креатив фикрлаш
Креатив фаолият ва креатив ёндашув
Касббй компетентлик
Ижодкорлик

Ўтк техникасига эгалик
Коммуникатив қобилият
Ўз-ўзини бошқариш
Талабаларга инглиз тили ўқитиш асосида мустақил ҳулосалар чиқариш

Маъмур олий ўқув юртлирида юқорида келтирилган мезонларга мувофиқ ёш мутахассисларда талабалар давридан инглиз тилини ўқитишга оид касббй компетентлигини юқори даражада шакллантириш, касббй сифатларини эгаллашга оид кўникмаларни ҳосил қилиш мақсадида иқтидорли, илмий фаолиятга лаёқати мавжуд бўлган истеъдодли, фаол талабалар таллаб олинди ва уларга кафедралар томонидан республикамиз ҳамда минтақада долзарб ҳисобланган инглиз тилини ўқитишга оид билимларни чуқуროқ эгаллаш методикаси тавсия этилди. Катта иш тажрибасига эга бўлган илмий салоҳиятли ходимлардан илмий раҳбарлар белгиланиб талаблар асосида расмийлаштирилди.

Маъмур тадбир 2015 йилда кафедралар таркибида махсус Низом асосида “Қичик мактаб”ларни ташкил этиш билан бошланди.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2007 йил 28 февралдаги 37-сонли буйруғи 4-илоvasи билан тасдиқланган “Олий таълим муассасаларида талабалар илмий-ижодий фаолиятини ташкил этиш тўғрисида

намунавий низоми” бу ҳаракатларни янада такомиллаштириш учун дастурул-амал бўлиб хизмат қилмоқда.

I боб юзасидан хулосалар

Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш фаолиятини талаба шахсида методик лаёқатини тарбияловчи омил сифатида тадқиқ этиш ва бўлажак ўқитувчиларда креатив ёндашув асосида инглиз тилини ўргатиш лаёқатини шакллантиришни такомиллаштиришнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш натижасида куйидаги хулосаларга келдик:

1. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш муайян низоми ва дастурга асосланган ҳолда ёшлар уюшмалари асосида, жумладан, “Ёш филологлар” кенгашлиари сифатида мақсадли ташкил этилса, инглиз тили ўқитиш устувор мақсад қилиб қўйилса, талабаларнинг инглиз тилини ўқитиш фаолияти жадал ривожланади.

2. Ёшлар уюшмаси таркибида, илмий раҳбар ҳамкорлигида талабалар изланувчанлик негизида зарур билимларни мақсадли ҳамда ижодий ўзлаштирса, уларнинг мустақил фикрлаши ва методик фаолият даражаси ортади.

3. Талабалар уюшма таркибида янги билимларни кашф қилса, уларда инглиз тили ўқитиш қобилияти уйғонади.

4. Инглиз тилини ўқитиш жараёнида талабанинг қобилияти, қизиқиши ва имконияти аниқ ҳисобга олинса, ушбу фаолиятни ривожлантириш шакллари тўғри танланса, уларнинг интеллектуал салоҳияти ортади.

5. Олий ўқув юртиларида юқорида келтирилган мезонларга мувофиқ ёш мутахассисларда талабалик давридан инглиз тилини ўқитишга оид касбий компетентлигини юқори даражада шакллантириш, касбий сифатларини эгаллашга оид кўникмаларни ҳосил қилиш муҳим аҳамият касб этади.

II БОБ. ТАЛАБАЛАРГА КРЕАТИВ ЁНДАШУВ АСОСИДА ИНГЛИЗ ТИЛИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ

2.1. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишга оид замонавий ёндашув ва хорижий тажрибалар

Мамлакатимизда мустақиллик йилларида амалга оширилган кенг қўламли ислохотлар миллий давлатчилик ва суверенитетни мустаҳкамлаш, хавфсизлик ва ҳуқуқ-тартиботни, жамиятда қонун устуворлигини, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини, миллатларо тоғувлик ва диний барқиямчилик муҳитини таъминлаш учун муҳим пойдевор бўлди, халқимизнинг муносиб ҳаёт кечираши, жаҳон талабалари даражасида таълим олиши ва касб эгаллаши, фуқароларимизнинг бунёдкорлик салоҳиятини рўёбга чиқариш учун зарур шарт-шароитлар яратди.

Янги шароитлардан келиб чиқиб, «Таълим тўғрисида»ги ва «Қадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунларида, 2017-2021 - йилларга мўлжалланган — Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси, Ўзбекистон Республикаси Президентининг — Педагог кадрларни тайёрлаш, халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг маънавиятини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисидаги Қарорига мувофиқ, таълим

боғиқларининг ўзлуқсизлиги ва изчиллигини таъминлаш, таълимнинг замонавий методологиясини яратиш, давлат таълим стандартларини компетенциявий ёндашув асосида такомиллаштириш, ўқув- методик мажмуаларнинг янги авлодини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш тизимини янада такомиллаштириш тақозо этади.

Хорижий (инглиз) тил ўқитишда замонавий ёндашувлар ва инновациялар Ўзбекистон Республикасида “Таълим тўғрисида”ги Қонун ва “Қадрлар тайёрлаш миллий дастури” асосида олиб бориладиган ислохотларнинг туб мақсадидан келиб чиққан бўлиб, давлат ва жамиятнинг таълим жараёни олдига қўйган буюртмасини таъминлашдан иборат. Жумладан, давлат ва жамият тараққиёти учун зарур, рақобатбардор, илмий салоҳиятга эга етук мутахассисларни тайёрлаш, уларга бериладиган таълим-тарбия ва илмий билимлар мазмунини такомиллаштиришга қаратилади.

Таълим жараёнини технологик ёндашув асосида таъкил этиш орқали таълим самардорлигини ошириш муаммосига оид ҳалқаро ва республика миқёсида илмий-амалий анжуманлар ўтказилиб, уларнинг натижалари, таҳлиллари асосида замонавий университет модели яратишнинг мақсад ва назифалари аниқланган; бу жараёнда амал қилинадиган тамойиллар белгиланган; фаолият юритишнинг усуллари, носиталари ҳамда шакллари ишлаб чиқилган; таълим

жараёнининг бош объекти ва субъекти сифатида талабанинг бўлажак мутахассис сифатида технологик ёндашув бўйича эгаллаши лозим бўлган билимлари, амалий малакалари мазмуни ва кўлами белгиланган; уларнинг эҳтиёжи, қобилияти, кизиқиши ва имкониятлари, тайёртарлик даражаси ва таълим сўнгида эришадиган натижалари аниқланган.

Таълим амалиётидан маълумки, ўқувчи талабагаликка қабул қилингандан бошлаб, ҳар бир фаннинг илмий-назарий асосларини чуқур ўрганиши билан бирга касб тайёртарлигига алоҳида эътибор қаратади.

Аммо ҳозирга қадар олимлар томонидан талабаларни инглиз тилини ўргатишга методик жиҳатдан тайёрлаш ишларига жалб этиш технологиясига оид мулоҳазалар баён этилган бўлса-да, бу мавзу алоҳида тадқиқот муаммоси сифатида ўрганилмаган, мазкур жараёнининг яхлит методикаси, тизими ҳалигача ишлаб чиқилмаган.

Сўнгги йилларда, тадқиқот ва креативлик табиати ва таъсири бўйича назария дەرли ҳар бир фан ва соҳанинг диққат марказида бўлиб келди, нафақат анъанавий мода дизайни ва адабиёт қаби, балки, камрок таниш бўлган бизнес ёки бошқарув қаби соҳаларнинг диққат марказида бўлди. Креативлик ҳақида ҳозирда ҳамма жойда гапирилимоқда, компания ва ташқилотлар кўпроқ рақобатбардош бўлиши ва мактабларда тестга тайёрлашга қаратилган таълим беришдан кўра марказда

ўрганувчига йўналтирилган таълим сари ҳаракатланишмоқда. Дунёнинг турли бурчақларидаги таълим вазирлиқлари мактабларни барча мавзу йўналишлари бўйича ўқув режасида креативликка кўпроқ эътибор қаратишга ундамоқда — бу эса кенг миқёсда қўтилган натижаларга олиб келишга ишонишмоқда. Мисол учун, Буюк Британиянинг иқтисодий фаровонлик ва ижтимоий бирдамлик креатив ва маданый таълим учун миллий стратегиясини ишлаб чиқиш билан боғлиқ, деган хулосага келинган. Мактаб даражасида креативлик деб ўқувчиларни таълим олишга жалб қилишнинг самарали усулини таъминлаишга айтилади. Креатив таълим деб, ўқувчилар томонидан мотивация ва ўзини-ўзи ҳурмат қилиш даражаларини ошириш, уларни келажак учун зарур бўлган мослашувчан кўникмалар билан таъминлашга айтилади. Креативлик қобилиятини ривожлантириш, ҳаётни бойитиш ва жамиятта ўз хиссасини кўшишга ёрдам бериш салоҳиятига эга деб ҳисобланади. Бироқ, барча талабалар креатив таълим тажрибасига эга бўлиш имконига эга эмас. АҚШнинг Вандербилт университетида яқинда таълимнинг бошқа соҳаларидан кўра кўпроқ гуманитар фанлар соҳасидаги мутахассисларда креатив муаммоли вазият кўникмаларини шакллантирилиши аниқланди: уларнинг қурслари уларни таваккалчиликка кўл уриш, ноаниқликларни аниқлаш, моделларни кашф этиш, аналогия ва метафораларни қўллаш

каби кўникмаларини шакллантиришга ёрдам берган. Гуманитар фанлар йўналишидаги 80% талабалар креативлик уларнинг кўрсаткичининг бир қисми эканлигини айтган, бироқ биология йўналишидаги талабаларнинг бор-йўғи 3%и ва муҳандислик ва бизнес йўналишидаги талабаларнинг тахминан 13% уларнинг кўрсаткичида креативликка эътибор қаратилганини айтишган. Таълимда креативлик муҳим аҳамиятга эга, чунки у фан ўзлаштирилишини яхшилаётди. Fisher (2004, б. 11) таъкидлайди:

Таълимда шунинг кўрсаткичи, талабалар креативлик қобилиятларини тан оладиган ва қадрлайдиган усуллар билан баҳоланганда, уларнинг фанни ўзлаштириш кўрсаткичлари яхшиланар экан. Креатив фаолият таълим муассасидан кўнгил совинган талабаларнинг, ҳамда назорат ва мувофиқлик маданияти руҳида таълим беришдан кўнгил безган ўқитувчиларнинг қизиқишларини қайта тиклаши мумкин.

Тил ўргатишда Малей ишларида креативликни турли адабий ва адабий бўлмаган адабиётлардан олинган матнларни қўллаш орқали қўлайлаштиришга урғу берилганки, бунда креатив фикрлаш ва тарбияни креатив боғлай олиш қобилиятини мустаҳкамлаш учун ишлатиш мумкин деганидир (Maley, 1997). Креативлик хорижий тилни ўзлаштириш даражаларига ҳам боғлиқ бўлган. Замонавий тил ўқитиш усуллари томонидан ишлари сурилган вазифалар тил ўрганувчиларнинг

креативлигини ошириши қўлаймоқда, аниқроғи марказда талаба, ўзаро таъсирга асосланган, ва чекланмаган элементлар каби усулларни жалб қилган ҳолда, ва модомики, креатив фикрлаш ва тил ўрганувчиларнинг хулқ-атворини тарбиялаш учун мос келадиган тамойилни ҳам юзага келтиришга қаратилган (Bygton, 2010). Креатив онглилик тил ўрганишни осонлаштирадиган омил бўлиб кўринади, зеро у талабаларнинг янги ва қўлиммаган тажрибалар билан қўлашишга ёрдам беради. Коммуникатив ўқитиш усуллари функционал ва ситуацион тилдан фойдаланишни таъкидлагани, ролли ўйин ва симуляциялар каби фаолиятларни қўллагани учун бу ерда ўрни бор, бу эса талабалардан ўз тасаввурларидан фойдаланишни ва ижодий фикрлашни талаб қилади. Хўш, тил дарсларида креативлик қандай кўринишга эга?

Қуйида креатив хусусиятга эга ўқитувчининг асл намунаси келтирилган. У қуйидаги вазиятга дуч келди:

Ўқитувчи беш дақиқадан сўнг, 50-дақиқалик қуйи-ўрта даражадаги оғзаки инглиз тили машғулотини олиб борасиз. Унда кўрагзамали курул сифатида факат бўш стакан бор.

Ўқитувчи бу ҳақда бир дақиқадан камроқ ўйлаб, кейин дарс учун ўз гоёсини ишлаб чиқди.

1. Ўқитувчи стаканни кўрсатади ва беш дақиқа давомида талабалардан гуруҳларга бўлиниши ва мия ҳужуми

орқали нарсалар саклаш мумкин бўлган турли идишлар номини келтиришни айтади.

Улар кейин буюмларни берилган вазифага кўра гуруҳга бўлиб чиқишади. Масалан, озиқ-овқатларни саклайдиган, нарсаларни олиб юриш учун ишлатиладиган идишлар, нарсаларни саклаш учун ишлатиладиган идишлар ва ҳокazo. Ўқитувчи бунни қандай қилиш кераклигини моделлаштиради ва улар фойдаланиши мумкин бўлган тилни таклиф қилади. (10 дақиқа).

2. Талабалар энг узун рўйхатни қим тузганлигини аниқлаш мақсадида доска олдида ўз топилмаларини таклим этишади. (10 дақиқа).

3. Суръатлар бир оз ўзгартириш ва функционал тилни амалиётда қўллаш учун, ўқитувчи диалог устида ишлашни таклиф қилади, масалан кўшнисидан бирон-бир идишни сўраб туришни амалиётда синаб кўради. Биринчидан, ўқитувчи уларни амалиётда қўллаши билан боғлиқ мулоқот моделини беради. Сўнгра талабалар модел бўйича қуйидагиларни мулоқотда қўллашади:

- a) Кўшнисини безовта қилганлиги учун уэр сўраш.
- b) Сизга нима керак ва нега кераклигини тушултиринг.
- c) Кўшнингиз сизга керакли нарсани бериб туради.
- d) Кўшнингизга раҳмат айтинг ва хафта охирида қайтаришингизни айтинг. Талабалар ўзлари тузган диалогни

намоиш қилишади.

Лекин ўқитувчилар бу каби муаммоларнинг креатив очинмаларга қандай эришишади ва креативлик айнан нимадан иборат? “Биз одамларнинг мулки сифатида (ўзимиз), жараёнлари (қилаётган ишимиз) ёки маҳсулотлари (ўзимиз жасайдиган)” каби қарашимизга кўра креативликни белгилашнинг турли усуллари мавжуд (Fisher 2004, б. 8). Шу тариқа, креативлик одатда турли ўлчамларга эга деб таърифланади:

- мақсадларга тегишли бўлган муаммоларни асл ва қимматли усуллар билан ҳал қилиш қобилияти,
- нарсаларда янги маъноларни ва муносабатларни кўриш ва уларни боғлаш,
- бирор нарса ҳақида асл ва образли фикр ва голларга эга бўлиш,
- янги таълим имкониятларини яратиш учун тасаввур ва ўтмиш тажрибасидан фойдаланиш.

Креативлик маҳсулот сифатида қаралганда, диққат марказида муайян дарс, китобдаги вазифа ёки фаолият ёхуд талаба ёзувнинг бир бўлаги бўлиши мумкин. Дарснинг ўзига ҳос хусусиятлари нимадан иборат эканлигини креативлик дейиш имконини аслида нима беради? Жараён сифатида қаралганда, инсоннинг креатив таърифлайдиган нарсаларни ишлаб чиқаришда фойдаланадиган фикрлаш жараёнлари ва

қарорларига эътибор қаратилади (Jones, 2012). Креатив инглиз тили ўқитувчилар гуруҳининг махсус сифатлари ва фазилатларига бўлган эътиборнинг икки ўлчамини мисол қилиб келтирмакчиман — бу сизга ёқади, агар махсулот ҳажми — ва кейин бу сифатлар тилни ўқитишда алоҳида машғулот жараёнларига олиб кўриб чиқилса, албатта. Бундан ташқари, таълим муассасалари креативлик маданиятини ва таълим муассаса, шунингдек, ўқитувчи ва талабалар учун қандай фойда келтириши мумкинлигини кўриб чиқамиз. Лекин аввал маълумотлар манбаси ҳақида гапирайлик.

Таълимда креативлик Бирлашган Қиролликнинг Кент шаҳридаги Кантербёри Крист Чёрч университети жамоаси томонидан амалга оширилган тадқиқот лойиҳаси ҳисоботи бўйича шунни айтиш жойизки, (Stem, Vapen & Scoffham, 2009). Бу дастлабки тадқиқот сўровномасида 20 та мактаб батафсил ўрганилиб, уларнинг тўрттасида -2 та бошланғич ва 2 та ўрта синфда креатив ўқитиш сифати юқори эканлиги эътироф этилган. Ушбу мактаблардаги ўқитувчилар TESOL ўқитувчилари эмас, балки тадқиқот махсулот ва жараён билан боғлиқ бўлган креатив ўқитишнинг учта ўзаро боғлиқлигини аниқлади ва бу мактаб контекстини креатив ўқитишни осонлаштиришда муҳим омили сифатида таъкидлади. Кент тадқиқотидаги топилмалар учта омилни таъкидлади:

- а) ўқитувчининг шахсий сифатлари,

106

- б) ўқитувчи ўзлаштирган педагогика; ва
- в) синф ва мактаб этикаси.

Шундан сўнг, мен яқунлаш учун ўқитувчиларнинг фикрлашини кўпроқ ўрганиш ва ўқитишда креатив ёндашувларни машғулотларида амалиётда қўллаши ҳақидаги мисолларни топиш мақсадида интервьюлар (ҳам отзаки, ҳам ёзма) ўтказдим. Ушбу суҳбат ва интервьюларнинг натижаларини умумлаштириш ва Кент тадқиқотидан келиб чиқиб, креатив ўқитишнинг уч хил ўлчамини муҳокама қиламиз:

1. Креатив ўқитувчилар эга бўлган фазилатлар. Биринчидан, креатив ўқитувчилар эга бўлган шахсий сифат ва фазилатларнинг айримларини ўрганиб чиқамиз.

2. Ўқитувчилар ўз таълимотида креативлиқни қандай қўллайдилар. Кейингиси, биз креатив ўқитувчилар томонидан ўқитиш стратегиясини ўрганиб чиқамиз.

3. Мактабда креативлиқни қандай қўллаб-қувватлаш мумкин. Ва ниҳоят, биз мактаб контекстига ва ўқитувчининг ишлаётган ҳолатига креатив ўқитишни рағбатлантириши ёки тўсқинлик қилишини ўрганиб чиқамиз.

Биз, эҳтимол, ўқитишдаги ёндашувида креатив бўлган бора ўқитувчиларни эсга оламиз. Албатта, пухта ишлаб чиқилган дарс режаларидан унумли фойдаланадиган, ўз дорелари мақсадларини аниқ бажаришга қаратилган, уй ишлари

107

борасида каттиккўл бўлган ва уни батафсил тузатишлар ва таклифлар билан қайтарган ўқитувчиларга дура келганмиз. Умид қиламизки, аммо, биз ҳам тасаввуримизни бойитган, бизни ўзининг индивидуал ва шахсий ўқитиш услуби илҳомлантарган, бизни таълим олишда давом этиш ва эҳтимол, охир-оқибат инглиз ўқитувчиси бўлишга қарор қилиш истатини уйғотган ўқитувчи ҳақидаги кучли ва ишғикманд хотиранлар мавжуд. Ўқитувчиларни бундан бошқа яна нима ажратиб туриши мумкин?

Креатив одамлар бошқалардан биров фарк қилади, чунки улар креатив фикрлашга эга бўлмаганлардан фарқи ўларок, турли билим ва қобилиятга эга бўлиб, турли фикрлаш жараёнаридан фойдаланадилар. Креатив вазиятларни таҳлил қилиш ва баҳолаш, уларга жавоб беришнинг янги усулларини аниқлашга боғлиқ. Бу эса ўз навбатида бир қатор турли қобилият ва фикрлаш даражаларига боғлиқ. Келинг, энди креатив ўқитувчиларнинг айрим фазилатларини ифодаловчи ўқитувчи қобилияти ва англашнинг саккиз жиҳатини тасвирлашга ҳаракат қилайлик.

Креатив ўқитувчилар мустаҳкам билим базасига эга. Улар ўз фани — инглиз тилини, инглиз тилини ўқитиш ва инглиз тилини ўрганишни билишди ва креатив дарсларни тузишда ўз фанига оид билимлардан фойдаланишди. Билим базаси муҳим аҳамиятга эга, зеро билимсиз тасаввур самарали бўла олмайди.

Креативлик, номақбул ва ноҳў ҳаракатлар қилиш дегани эмас. У сиз хоҳлаганча уни ташиқил қилиш, дегани эмас.

Авалло, мустаҳкам билимга эга бўлмаган креативлиқни ҳарактерлайдиган намунани келтирай. TESOL ҳақида тасаввурга эга бўлмаган, бироқ 8 йил EFL контексти бўйича дарс берган маҳаллий тил эгаси бўлган ўқитувчи «спонтанлиқ» деб номланган усулни ишлаб чиққан, у бу усулни ҳар бир гуруҳнинг ўзига ҳос ҳусусиятини ҳисобга олган ҳолда қўллаган. Мисол учун, у дарсни бошлаш учун «English» сўзини олиши мумкин. У талабалардан E-N-G—L-I-S-H билан бошланган сўзларни келтириб беришини сўрайди. Кейин у 'ish' кўшимчасини олиб, 'ish' билан тугатган миллиатларни сўрайди. Бирдан у 'Finnish' миллиатини «finish» билан солиштира бошлайди. Кейин у талабаларга мактаб қандай якунланишини билиши сўрайди. Ва шундай давом этади. Мен ундан ушбу филологияни назарий асослаб беришини ва у нимага эришини кераклигини сўраганимда, у ишончли жавоб бера олмади.

Бу креативлик мустаҳкам билим базасига боғлиқ эмас дегани. Бу қонуний мақсад ёки мақсадга эга бўлмаган филологияга олиб келади. Креативлиққа бўлган бу ёндашувни шу ўқитувчининг дарс жараёни билан таққосланг.

Дарс ўтилганда, ўқитувчида батафсил дарс режаси бўлмаслиги мумкин, лекин ўқитувчи дарс мақсадларини қатъий ёлла тутса ва ўқитиш дарси ёки гапириш машғулотими ва ҳоказо

ўқитувчи ўқитишга ҳаракат қилади. Ва агар у тўсатдан кизикарли нарсаларни ўйлаб топса, режалаштирмаган бирор нарсани қилишга қарор қилади.

Демак, мустаҳкам билим базасига эга бўлиш ўқитувчининг ўзи фойдаланадиган креатив фаолияти учун рационал ва мақсадга эга эканлигини билдиради. Улар фақатгина янгилик қиймати учунгина танланмаган, балки улар ўқитувчилар билим, ҳамда ўқитиш ва ўрганишни тушунишни акс этади.

Ушбу хусусият қисман олдинги ҳолатдан келиб чиқади, чунки мавзу бўйича билимлар ўқитувчига асл ва креатив бўлишга имкон берувчи ишонч туйғусини таъминлаши мумкин. Ишонч ҳам албатта тажриба маҳсулидир. Ишончининг бир хусусияти шундаки, у ўқитувчиларга ўз дарсини назорат қилишда ва у ўқитувчи-китоб ёки ўқув дастури эмаслигини эслатади, ҳамда шу жиҳатдан фарқланиши мумкин. Креатив ўқитувчилар дарста ўз хиссаларини кўйишни ҳал қилувчи палла деб билгандилар ва шунинг учун талабалар яхши ўрганишлари учун шахсий масъулият ҳиссини сезадилар.

Мен дарсимни менинг ўқитиш-ўрганиш кенглиги бўлишини истайман. Мен уни ўзим танлаган расм, сурат ва талабаларим ҳамда ўзим танлаган бошқа нарсалар билан бўзайман. Улар менинг дарсимга киришганида, улар мен учун шахсан яратилган дарсни бошдан кечиришларини хис қилишларини истайман.

Мен анчадан буён дарс бериб келмоқдаман ва энди илк бор ўқитишни бошлаганимдан кўра дарсда ўзимни анча дадил хис қиламан. Аввалгига талабаларнинг мен ҳақимда нима деб ўйлашлари мени ўйлантиради-ўз фанимни биламанми ёки йўқ? Мен материални қандай етказишни биламанми? Мен дарсимни назорат қила оламанми? ва ҳоказо. Энди ўқитувчи сифатида анча ишончим қомилки, интуицияларимга амал қилишга, янги ёндашув ва стратегияларни синаб кўришга, таваққалчилик ва синаб кўришга кўпроқ тайёрман. Дарс бериш мени янада завқлантиради.

Креатив ўқитувчилар билан суҳбат талабаларнинг муваффақиятига ошно эканликларини тасдиқлайди. Улар креатив сифатида улар таълим олишни енгиллаштириш учун ўз таълимотларини доимий равишда мослаштириш деб тушунишар экан. Акс ҳолда, улар фақат китоб ёки уларнинг дарс режасига ёпишиб олган бўлишарди. Улар талабалар муваффақиятга эришишларини исташади ва улар ўз талабалари охтиёжларига мурожаат қилиш, уларни фаоллаштириш учун иложи борича йўл топиш учун ҳаракат қилишади. Улар, шунингдек, талабаларининг ўзига бўлган ишончини шакллантиришга интилади.

Талабаларим ҳақида қанча кўп билсам, уларни ўрганишларига шунча ёрдам бера оламан. Ўзига бўлган ишонч, айниқса, ўзига ишонч бўлмаганларга инглиз дунёси эшитидан

Ўтишда чет тилини ўргатувчиларни илҳомлантириши мумкин. Нима учун талабанинг ўзига бўлган ишончи муҳим? Талабалар билан ишлашда бу саволга кўп дуч келасиз. Ўзига ишончи юқори бўлган талабалар чет тилидан билимларини етлашда ҳам муваффақиятга эришишади. Бошқача айтганда, улар инглиз тилини ўрганишда ўз ишончларини уйғотишади.

Мувофиқлик креативлик дурманидир. Бу янги нуктаи назар ва янги тушунчаларни яратиш эҳтимолини камайтиради. Випер (1962) креативликни “самарали сюрприз ишлаб чиқарадиган ҳаракат” деб таъкидлайди. Fisher (2004, б. 9) куйидагича изоҳлайди: бу аслида самарали сюрприз билан таъминлайди. Худди шу тарзда бир хил нарсаларни қилиш креативлик эмас, турли хил нарсаларни қилиш одатга ўзгариш бағишлайди, лекин биз илгари қилмаган нарсаларни қилсак ёки ўйласак ва улар самарали бўлса, биз ўзига ҳос ва тўлиқ креатив бўламиз.

Креатив ўқитувчи китобдан шунчаки дарс тақдим этмайди. У дарсни яратиш, ҳамда дарслик ва ўқув материалларидан фойдаланишнинг ўзига ҳос йўлларини излайди ва ўзининг индидивдуал ўқитиш услубини акс эттирувчи дарсларни яратишга интилади. Бу каби креатив бўлиш талабаларнинг эҳтиёжларини яхшироқ мослаш учун дарсларни мослаштириш ва ўзгартаришга интилиш демакдир. Шу сабабли креатив ўқитувчилар одатда бир-биридан жуда фарқ қилади. Креатив

ўқитувчи бўлишни ўрганиш бошқа креатив ўқитувчиларнинг амалиётларини моделлаштириш ёки нусха кўчириш дегани эмас, аксинча, креатив ўқитишни асословчи тамойилларни тушуниш демакдир. Алоҳида ўқитувчилар бу тамойилларни турли йўллар билан амалга оширадilar. Биз бу ёндашув креатив ўқитувчилар томонидан акс этган тамойилларни кўриб чиқамиз:

Мен талабалар дарсига келиб, ҳар доим бир оз бошқача ва қўлиммаган нарса ўрганишаётганини хис қилишса, хурсанд бўлман. Ўзи учун янгилик эмас, балки бирон-бир ишни бошқача усулда қилишни ўрганишса, дейман. Масалан, ёзишни ўргатишдан ташқари, талабаларни қандай ёзмасликка ўргатишга урғу бераман. Мен энг ёмон мисолларни топишга ҳаракат қилман ва талабалардан уларни ўқитувчи каби баҳолашни сўрайман. Кейин матнлар ким томонидан ёзилганини уларга ошқор қиламан. Талабалар баъзи матнлар таълим вазирлиги ҳужжатлари ва веб-сайтларидан олинганини топишни яхши кўришади! Ҳар йили репертуаримга янги методларни кўпишга ҳаракат қиламан.

Ўқитишда креативлик ўқитувчиларнинг мурожаат қилиши мумкин бўлган қундалик иш ва стратегияларнинг кенг репертуарига эга бўлиш, шунингдек, белгиланган тартиб-қоидалардан чиқиб кетишга ва ўз ечимларидан фойдаланишга тайёр бўлишлари демакдир. Умуман олганда, янги иш

бошлаган ўқитувчилар тажрибали ўқитувчиларга қараганда камроқ креатив бўлишлари мумкин, чунки улар камроқ стратегия ва усуллар билан таниш. Хавф бу ўқитувчи усул ва стратегиялар мажмуи ядросини қўллашда қулай бўлиб қолишидир.

Мен устида иш олиб бораётган жараён боскичида бўлган, ёзиш кўникмасига доир вазифа билан боғлиқ камиди 20 хил усулларга эга репертуарим бор. Бавзан биз рўйхат тузиш, ҳажмини аниқлаш ёки ақлий хариталаш каби ақлий ҳужум усули билан ишлаймиз. Булар оғзаки ёки ёзма равишда амалга оширилиши мумкин. Бавзан талабалар жуфтлиқда ишлаганда, унинг маҳсулдорлиги ошади. Бавзан биз улар ишлаётган мавзу бўйича ўзлуксиз ёзиш машқларини олиб борамиз, албатта равлонлиққа эътибор қаратиш учун. Бошқа пайтларда биз матнларни ташкил қилиш, матн элементларини тақдим этиш ва турли талабаларни турли гуруҳларда ғоя ва тилни яратиш учун ажратадиган энг яхши кетма-кетликни аниқлаймиз. Шу тарика ҳамкорлиқдаги матнни келтириб ўтамиз. Мен ҳам синфда реформуляциядан жуда кўп фойдаланаман — бу туғалланган матннинг иккита кўринишини тақдим этишни ўз ичига олади: талабанинг асл матни ва ундан кейин мен уни янада самарали мулоқот қилиш учун қайта ишладим. Реформуляция ҳақида ижобий нарсა шундаки, у талабанинг матнни “тузатишни” ўз ичига олмайди, лекин талабалар қилган ўзгаришларни аниқлаш

ва нима учун амалга оширилганини муҳокама қилишга тақлиф қиламан. Шу тарика уларнинг танқидий кўникмаларини ривожлантираман ва ўз матнларини баҳолаш ва тақомиллаштириш йўлларини топишга ёрдам бераман. Асосийси, фаолиятни янгилаб туриш ва мазмунини келтиришга талабаларни раёбатлантириш ҳисобланади. Ёзининг чек-чегараси йўқ; улар фақат тасаввурлари билан чегараланади.

Креатив ўқитувчи синаб кўришга, янгилик киритишга ва таваккалчиликка тайёр бўлади. Таваккалчиликка кўл уриш креатив ўқитувчиларнинг мослашувчан фикрини ва уларнинг ўзига бўлган ишончини акс эттиради. Улар нарсаларни синаш учун тайёр, бавзан улар қўтилган натижани бермасе-да.

Шу тарика, ўқитувчи қайта ўйлаб кўриш ёки қайта кўриб чиқишга ёҳуд керак бўлганда асл режадан воз кечиб, бошқа нарсани синаб кўришга тайёр бўлиши керак. Бу муваффақиятсизликдан далолат эмас, аксинча ўрганиш лаҳзаси сифатида кўрилади.

Юкоридаги фикрларнинг бир нечасида ўз аксини топган жиҳат бу марказда-ўрганувчидир. Бу талабаларни тинглайдиган ва талабаларни масъулиятни олиши ва назорат қилишлари учун имконият излайдиган педагогларда кўринади. Марказ-ўрганувчи кўринишидаги машғулотларнинг муҳим хусусияти бу дарснинг талабалар ҳаётий тажрибалари билан қай даражада боғланганлигидир. Қай тарика дарс мазмунини

талабаларимиз ҳаётига янада яқинроқ боғлашимиз мумкин?
Мана бу саволга бир ўқитувчининг жавоби:

As far as I can I try to involve my students in developing the content of lessons. For example if I am teaching students to write narratives, while the textbook provides examples of what narratives are and what their features are, as soon as possible I like to shift the lesson focus to sharing personal stories. When students share accounts of their childhoods and write about important events or experiences in their lives they become much more involved in their writing.

Шу пайтгача таърифлаган айрим ҳислатларга эга бўлиш креатив ўқитувчининг ўз гуруҳига дарс бериш усулига қандай таъсир кўрсатади? Креатив ўқитувчилар дарсларининг бир неча хил ўлчовларида акс этган креатив диспозицияни кўрамыз.

Одатда, муайян усул билан боғлиқ бўлишдан кўра, креатив ўқитувчилар кўпинча “принсипиал эклектизм” деб номланиши мумкин бўлган ёндашушни қабул қиладилар. Бошқача айтганда, улар тасодифий, лекин уларнинг дарс эҳтиёжларига кўра усуллар ва тартибларини танламайди. Улар турли хил таълим ёндашувларидан, ҳамда кўплаб ресурс ва тадбирлардан фойдаланадилар. Битта усулга қараб ижод қилиш ўрнига усулларнинг қориммаси ва уйғунлиги тарғиб қилинади.

Креатив ўқитиш креатив ўқитишни кўллаб-қувватлаш салоҳияти учун фаоллият ва материалларни баҳолаш демакдир.

Тадқиқотчилар креатив вазифаларнинг бир қатор ўлчамларини аниқладилар: улар очик-ойдин муаммоларни ҳал қилишни, иштиракчиларнинг қобилиятига мослашгани ва чекловлар остида амалга оширилишини талаб қилади (Buton, 2010; Lubart, 1994). Dogruel (2001) самарали тил ўрганиш вазифалари сифатида белгилайдиган баъзи хусусиятлар креатив жавобларни тарғиб қилиш сифатида ҳам кўринади:

Қийинчилик: талабалар муаммоларни ҳал қиладиган вазифалар, бирор нарсани қашф қилиш, тўсиқларни бартараф этиш ёки маълумот топиш;

Қизиқарли контент: талабалар аллақачон қизиқарли деб билган мавзулар ва улар дарсдан ташқари ўқишни хоҳлашади, масалан, биз YouTube ва интернетда топадиган спорт ва кўнглиочар шахслар ҳақида ҳикоя қиламиз;

Шахсий элемент: талабалар ҳаёти ва ташвишларига уланганини амалга оширувчи тадбирлар;

Янгилик элемент: янги ёки бошқача ёхуд умуман қўтилмаган фаоллиятнинг жиҳатлари;

Қизиқтирувчи элемент: ноаниқ, муаммоли, парадоксал, мунозарали, зиддиятли ёки ноқулай материалга тааллуқли вазифалар қизиқишни рағбатлантиради;

Индивидуал танлов: талабаларга шахсий танлов берадиган вазифаларни излайдилар. Масалан талабалар иншо ёзиш учун

Ўз мавзуларини танлашлари ёки мунозара фаолиятида ўз мавзулари ва гуруҳ аъзоларини танлашлари мумкин;

Таваккалчиликни рағбатлантирувчи вазифалар: ўқитувчилар ўз талабаларини хатога йўл кўйишдан унчалик ташвишта тушишларини истамайдилар, улар фаолиятда иштирок этишни истамайдилар. Уларни факат муваффакият учун эмас, балки ҳаракат учун мукофотланг⁵;

Ўзига хос фикрлашни рағбатлантириш вазифалари: ўзига хос жавоб талаб этиш фаолияти. Шу тарика, маълум бир параграфни ўқиб бўлгач, уни тушунганлигини текшириш ўрнига, улар талаба ўқиб бўлгач, шахсий ва индивидуал жавобини рағбатлантириш вазифалардан фойдаланишга интилади;

Фантазия элементи: талабалар фантазиясини жалб қилувчи ва талабаларни ишонарли ҳикоялар тузиш, кўргазмали белгилар билан аниқлаш ёки ҳаёлий вазиятларни амалга ошириш учун ўз тасаввурларидан фойдаланишга таклиф қилувчи тадбирлар.

Самарали ўқитиш учун бошқа кўплаб муҳим ўлчовлар мавжуд. Аммо самарали тил ўқитувчиси бўлиш нимани англатишини тушунишимизга креатив ўқитиш тушунчасини кўшиш ўқитувчилар, талабалар учун, шунингдек, таълим муассасалари учун ҳам фойда келтиради. Талабалар учун креатив ўқитиш талабаларнинг ўзига хос ғоялар ва креатив

фикрлаш учун имкониятларини ривожлантиришга ёрдам беради. Бу тажриба талабалар кабул сифатини яхшилайди ва талабаларга туртки ва хатто ўз-ўзини хурмат қилиши даражасини ривожлантиришга ёрдам бериши мумкин. Ўқитувчи учун у давом этаётган касбий янгиланиш ва қоникшиш манбаи бўлиб хизмат қилади-чунки ўқувчилар шуғулланганда, рағбатлантирилганда ва муваффакиятли бўлганда, ўқитиш ўқитувчи учун мотивациядир. Муассаса учун ўқитувчилар ва ўқувчилар учун қоникшиш даражасининг ошишига олиб келиши ҳамда мактабнинг сифати, самардорлиги ва обрўсига ҳисса қўшиши мумкин. Хулоса қилиш учун, ижодий ўқувчилар ижодий ўқитувчилар ва ўқитувчилар ижодкорлик қадрланадиган ва биргаликда ишлайдиган мактабларда ишлашлари керак.

2.2. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тилини ўқитишни самарали таъкил этиш ва унинг сифатини аниқлаш усуллари

Чет тилининг методикасида тил ўргатиш чуқур мулоҳаза билан амалга оширилишини талаб қилади. Бунга инглиз тили мисолида таҳлил қилиб кўришган:⁵ унга кўра ўқитувчи ўрганувчи ўқувчилар билан келишган ҳолда маълум бир тил

⁵ Rahmenplan Englisch des Landes Mecklenburg-Vorpommern für die Orientierungsstufe, Schwerin 2001
(Ständische Rahmenpläne des Landes Mecklenburg-Vorpommern sind im Internet veröffentlicht- www.bildung-shv.de.)

ўргатиш методини танлашади. Бу танланган метод дарсдан кўзланган асосий мақсадни ўзида бера олиши ва чет тилини ўргатувчиларнинг кабул қилиш доирасига ҳам мувофик келиши лозим.

Қуйдаги жадвал йўналишларни кўрсатиб беради. Унда анъанавий тушунчалар ва янги йўналишлар бир-бирлари билан уйғунлашган.

...дан	...га
тўғри метод	методларининг хилма-хиллиги ва метод танлаш эркинлиги
чет тили таълим тамойилларининг бир қисми сифатида	амалий ва ҳаётий тажрибаларга асосланган чет тили
чет тили дарслар	бошқа фанларда ҳам чет тилини қўллаш

2.1-жадвал. Таалабаларни янада фаоллаштиришга оид турли хил дарс методлари

Методларни турли хил турларга ажратиш мумкин. Масалан, ижтимоий, мотивация берувчи, амалий, оғзаки ва тақдирот, тадқиқот ва кашф этувчи, ёзма ва компьютер, ўйин ва ҳаракат, ташкил этувчи ва тус берувчи, креатив ва режалаштирилган методлардир. Ўз навбатида ушбу методлар ҳам бир неча тармоқларга бўлиниб кетади. Креатив методларни кўриб чиқадиган бўлсак, бу метод таркибиди

актив хужум, топшириқни аниқлай олиш, ишлаш кабиларга ажратиш мумкин.

Чет тили фани дарси хилма-хиллик асосида ўтказилиши лозим. Умумий дидактик методлар тил ўргатишда унчалик аҳамиятга эга эмас:

Улар шунчаки дарсни мулоҳаза қилиш кераклигини аниқлатади;

Улар дарс, билим ва тарбияни ижтимоий ҳолатини акс эттиради.

Креативлик талаби нимадан иборат? Аввало, креативлик ўзи нималиги ва унга эришиш учун қандай йўл тутиш кераклигини ўрганиш лозим. Буни биз немис тили дарслари мисолида кўриб чиқамиз. Бунинг учун катташувчилар, яъни талабалардан кичик бир гуруҳ ташкил қиламиз. Гуруҳнинг ҳар бир аъзосига турли хил ранглар (қоғоздан ясалган) шляпа ёки шунга ўхшаш бош кийим берилади. Масалан, кизил, сарик, яшил, оқ, кўк ва қора. Агар бу биров эриш туйюлади деб ўйласангиз, у холда худди шу ранглар билан карталар тайёрлашингиз ҳам мумкин.

Креативлик ҳар бир соҳада бирдек муҳим ва уни тор тушунчага синдириб олиш мушкул. У тасаввурларга асосланган бўлиб, тушунчага тўғри келмаслиги мумкин. Ҳар қимда креативлик тушунчаси мавжуд ва уни қандайлигини ҳар ким ўзинча тасавур қилади. Бу тушунча фантазия, кашфиёт,

толқирлик ва истерод каби тушунчалар сирасига киради. Креативлик бу бир хусусият бўлиб, уни ҳар бир инсон кундалик ҳаётида кўлайди. Креативлик тушунчасини атроф олам билан ўзаро боғлиқ ҳолда ҳар бир инсоннинг шахсий олами ҳамда кундалик фаолиятининг тузилиши билан боғлаб тушуниш мумкин. Креативликлар асосан креатив бўлишга қарор қилингандан бошланади. Креатив бўлишга туртки бўладиган ташқи омиллар шахсий фаолиятдаги эҳтиёж ва потенциал бўлиши мумкин. Креатив жараён учун керакли бўладиган қобилият, имконият, мотивация ва шахсий атроф муҳит шароитларига мос келиши лозим. Креативлик маълум таъзимларга асосланади ва янгилик яратишга хизмат қилади. Креатив жараён ўзини ўзгарувчан ақлий кетма-кетлик сифатида ифодалайди ва янги ғояларнинг доимий амалда қўлланиши билан уларнинг баҳоланиши ҳамда қайта ишланишини тақозо этади. Асл, янги, санъатта хос бўлган, арзирли янги ғоялар ва маҳсулотлар креативлиқнинг натижасидир.⁶

Намунали дарсда креативлик ёндашув қандай амалга оширилади?

Намунали дарс қандай бўлишини муҳокама қила олиш учун аввало, намунали дарсга таъриф бериш лозим. Намунали

⁶ Dr. Frank-Hagen Hofmann, Psychosoziale Beratungsstelle, Heidelberg (47 бет)

таъкиллаштирилган дарснинг аниқ йўналтирилган мақсади мавжуд бўлади. Дарсга оид турли хил вазиятларда асосийси дарсни тўғри режалаштириш ҳисобланади ва ўргатувчи томонидан аниқланган меъёрлар мустақил фикрлаш ва ҳаракат қилишни таъминлаши лозим. Ўқитувчи томонидан намунали таъкиллаштирилган дарс ва ўқувчиларнинг яхши ўзлаштириши етарлича бўлгандагина қўтилган натижага эришиш мумкин. Мана шу жараёнда аудиторияда креативлик вужудга келади. Шу ўринда аудиторияни саҳна деб тасаввур қилсак, дарсни саҳнада ижро этилаётган асар, ўқитувчи ва ўқувчиларни эса ижрочилар сифатида кўра олишимиз мумкин. Демак, дарснинг қай даражада намунали чиқишида иштирокчиларнинг креатив тарзда ёндашуви жуда муҳим. Агарда бирга ишлаётган шерикларнинг ана шу жараёнга нисбатан ишонч, даёқати ва етарлича иштиёқи бўлса, бу қўтилган натижани бера олади. Бу шунингдек яхшигина ўқитиш атмосфери ва яхши дарс каби омилларга ҳам боғлиқ:

Дарсдан кўзланган мақсад аниқ-равшан белгилаб олинади, бунинг учун қатнашувчилар бирга иштирок этадиган ўз иўлларни аниқ тасдиқлаб, белгилаб оlishади. Бу ҳолат мустақил ўрганиш жараёнини бардавомлигини оширади.

Агарда шахсий фикр билан фаолият ақлан бир-бирига мувофиқ келса, у ҳолда мотивация яралади. Мотивация ижодкорлиқнинг (креативлиқнинг) двигатели бўлиб, аниқлик

ва ишонч хисобига аудиторияда кутилган натижага эришишга асос бўлади. Агарда ишонч етарли бўлмаса, кутилган натижага эришиш мушкул. Масалда олиб борадиган йўли кўпинча биргаликда аниқлаш мумкин. Бу шунингдек, дарсни дидактик режалаштиришда вақтни тўғри тақсимлаш ва бошқариш бўйича муайян тартибда иш кўриб чиқишни талаб қилади. Чет тилини ўргатиш жараёни бир канча машаққатли енгги ўтишни талаб қилади, ammo ўргатиш жараёнида натижанинг потенциалли сарфланаётган вақтнинг қай даражада тўғри тақсимланаётгани ҳамда фойдаланилаётганига боғлиқ. Дарсларни ўзаро мослаштириш ёки дарсларни дидактик режалаштириш, ҳар бир талабага адолат ва ўзаро ҳурмат, тенг баҳолаш демократик таълим услубининг асосини ташкил этади.

Талабаларнинг креативлиги борасида гап борганда, аввало, уларни ижодкор талабалар эканлигини доимо уларга эслатиб, раёбатлантириб туриш ўринлидир. Чунки ўрганувчиларнинг муваффақиятлари ҳақида уларга эслатиб туриш ўрганувчиларда янги мотивациялар яратилишини таъминлайди. Масалан, буни оддийгини ақлий ҳужум ёки баҳс - мунозара пайтида ролларнинг ўзгартириш ва такрорлаш ҳамда машқ бажариш орқали ҳам амалга ошириш мумкин.

Дарс рейтингини кўтаришни креативлиқнинг факторларида кўриш мумкин ва булар узоқ муддат давомида дарсни ривожлантириш имкониятини яратади. Мактаб билан дарс

ўртасида ижтимоий компонентлар мавжуд бўлиб, улар кўп ўринларда меъёрни таъминлаб беради.

Креативлик *индикатор* (кўрсаткич) вазифасини бажаради, чунки у етарли даражада яхши муҳитда кўринади, яъни бу ўқитувчилар хонаси ва синф хонаси бўлиши мумкин⁷.

Айтиб ўтиладиган маълумотлар лойиҳада катнашган ўқитувчилар ва ўқувчилар орқали қисман аниқланган интервью орқали кўтарилган. Олинган натижаларни янада мустаҳкамлашда ўқув дастурида белгиланган мавзуга алоқадор фильмдан парча ва мавзуга мос келадиган расмлардан фойдаланилган. Интервью "Grounded Theory" асоси билан очилди.

Баъзи тадқиқотлар шуни кўрсатадики, креативлик мавжуд бўлмаган дарс жараёнидан креативлиқни фарқлай олиш учун, дарс мавзусини ўзгартириш ва режалаштириш муҳим ҳисобланади.

Дарсда креативлиқдан фойдаланиш ва унинг маъносини тушуниш

Ўқитувчилар креативлиқ тушунчасини англаб етишадими йа улар дарсда ўз билимларини креатив тарзда бўлиша олиндиларми, деган саволга жавоб излаш ишмизининг асосини танишқил қилади.

⁷ Peet Gessing, Lehrer, Richard-Wagner-Symposium Baden-Baden(55-56 бетлар)

Имтиёзнинг етарли эмаслиги

Ўқувчилар топшириқларни бажариш вақтида турли хил ўйинларни амалга оширишга имконлари бўлади, лекин вақт ва материалларнинг етишмовчиликлари каби умумий шароитларнинг етарли эмаслиги дарсни креатив ташкиллаштиришда ўзига яраша тўсик бўла олади.

Қўллаб-қувватловчи тавсия ва белгиланган тизимни

тўғиб туриш

Ўқитувчилар ўрганувчиларнинг креативлик ишлашларида ҳалаб берадиган муаммоларни бартараф эта олишлари лозим.

Керакли маълумотларга эркин қира олиш

Ўқитувчилар ўқувчиларга ўзлари учун керакли бўлган маълумотларни олишларини таъминлашлари лозим.

Ишончли муҳит ва эркинлик, ҳато қилишдан

қўрмаслик

Ўргатувчилар ўрганувчилар учун ишончли атмосферани ярата олгандагина креативлик вужудга келади. Ўқитувчи ўз ўқувчиларини ҳато қилишдан қўрқмасликка ўратиши ўқувчининг креатив ишлашга туртки бўлади.

Завқ

Ўқувчида мавжуд мотивация туфайли у ўзи ўрганётган предметдан завқлана олади. Завқланиш жараёни ўқувчидаги хоҳишни қучайтиради ва креатив бўлишларини таъминлаб,

бажарилаётган топшириқларга бўлган қизиқишларини янада оширади.

Баъзи фанлар ўртасида ўзаро таъриба алмашиш

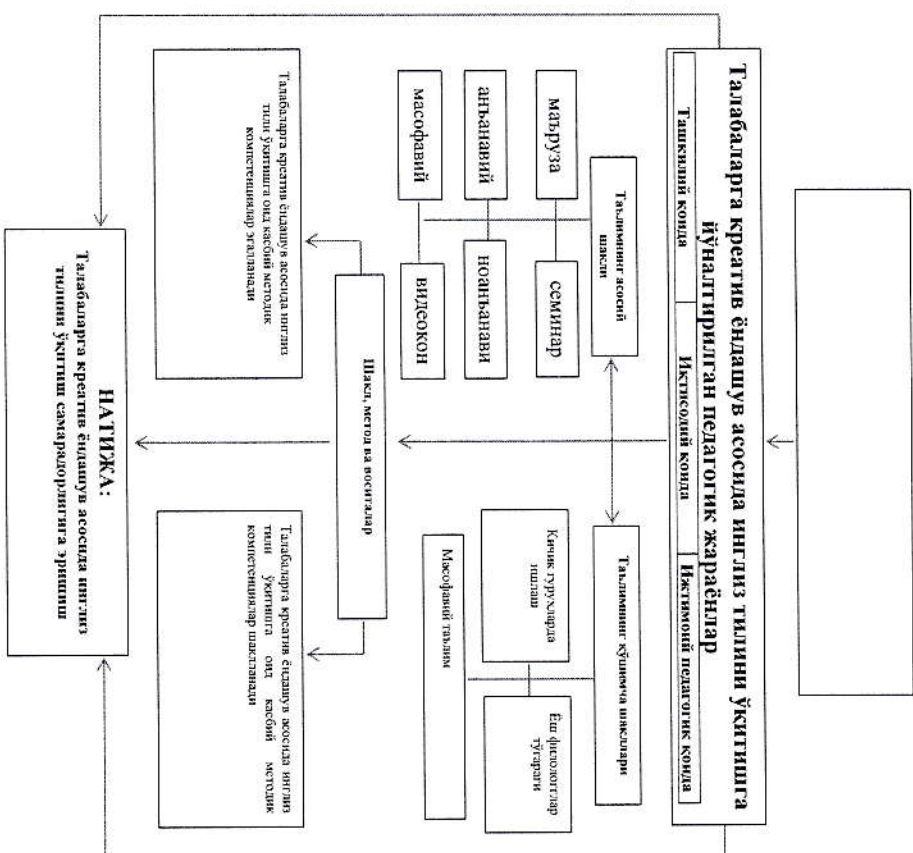
Атестация текширувлари орқали аниқ бўладики, дарс мавзусини бошқа фан ўқитувчилари билан ҳамкорликда режалаштириш ва олиб бориш одатий тарздаги дарс ташкиллаштиришдан анча фарқ қилади. Бу ҳолат ўзгармайдиган эски структурага барҳам беради ва янги тоғиларни ривожланишига ёрдамлашади.

Чет тили дарсларига хос бўлган талаффуз қондалари, сўз билан ишлаш, грамматика, тинглаб тушуниш, ўқиб тушуниш, ёзиш ва суҳбат қуриш каби кўникмалар драматик педагогикада ўқитиладиган чет тили дарсларида ҳам очиб берилади. Асосийси бу жараёнда чет тили дарсининг асосий предмети ҳисобланмайди. Амалий машқлар мисол тарикасида танланлади. Драматик ўйин ва фаолиятнинг батафсил ифодакланиши учун ҳар сафар умумий адабиётларга мурожаат қилинади.⁸

Жумладан, инглиз тили дарсларида ўқувчиларга “Ўзбекистон тарихи” бўйича асар ёзишда Буюк Британиядан топишган қадимги ашёга таънишимиз мумкинми?” деган муаммоли саволни қўйиш мумкин. Бу саволга жавоб топишда ўқувчилар кенг қамровли ёндашувни амалга оширишлари лозим.

⁸ Чет тили дарси учун драма педагогикаси потенциалини аниқлаш бўлиб ўтувчи Липе, Цидо (1998); *The African University: Drama in Foreign Language Teaching*. Basingstoke, 1993 y.

Хусусан, топилган қадимги ашё Ўзбекистон тарихи билан узвий боғлиқ, у миллий ҳунармандчилик маҳсулотлари ёки ишлаб чиқариш курулларига тегишли бўлса, миллий урф-одатларга мос келса, бу ашёдан Ўзбекистон тарихини ёритиш ва ёзишда фойдаланиш мумкин.

2.1-расм. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишга йўналтирилган педагогик жараён модели

Моделда ифодаланишича, талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишга йўналтирилган педагогик жараённинг ташкилий, иқтисодий, ижтимоий-педагогик қонунлари мавжуд. Мазкур фаолиятнинг маҳсули шакл, усул ва воситалари тавминланиши натижасида талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишга оид касбий методик компетенциялар шаклланади. Талаба-ёшлар жамиятга муносиб ва уни фаол ривожлантиришда иштирок этувчи шахс, мутахассис сифатида илмий изланиш олиб бориши, олинган ахборотларни тизимларга ажратиши, муаммога ҳос фикр ва техникавий ечимларнинг мақбул вариантларини танлаш услулари биллиши зарур. Актив фаолият бевосита илмий-ижодий фаолият билан боғлиқ бўлиб, у инсоннинг янги моддий ва маънавий нёмаглар яратиш фаолиятидир.

Шахснинг ҳар томонлама, уйғун ривожланишида талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тилини ўқитиш салмоқли таъсир кўрсатади. Талабаларнинг дарс ва дарсдан ташқаридаги инглиз тилини ўрганишида ўз моҳияти билан зарур ахборот ва маълумотлар мураккаблашиб, уларнинг кучига куч, ғайратига ғайрат кўшиб, меҳнат самараси, маҳсулидан лаззатланиш ҳис-туйғуларини қарор топтира бошлайди. Жамoa бўлиб амалга ошириладиган мазкур фаолият (илмий мактаблардаги фаолият) ва уларнинг кенг қўламда ўтказилиши, илмий фаолиятга кирилиш даврида вуқудга

келадиган кийинчиликларни енгиллаштиришга хизмат қилади. талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тилини ўқитиш жараёнида дунёни илмий билиш, идрок этиш учун кенг йўл очилади. Мазкур фаолият ёшларнинг актив жихатдан ривожланиши, ўз нуктаи назарини баён этиши ва уни химоя қилиши учун имконият яратади. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тилини ўқитишда талабаларни фахмлаш, эслаб қолиш, изланиш учун илмий фаолиятни режалаштириш ва диққатни тадқиқот объектига қаратишга одатлантиради. Креатив ёндашув эса тафаккур жараёнининг қизиқарли бўлишини таъминлаб, эски муаммоларнинг янгича ечимини тақдим этади. Ж. Тейлор креатив ижод маҳсулининг қуйидаги даражаларини ажратиб кўрсатади:

- креативликнинг намоён бўлувчи дастлабки даражаси – фаолиятнинг ҳар хил турлари (нутқ, расм, ёзма матн ва б.)да билим, фикр ва ҳиссийларнинг ифодаланиши;
- маҳсулдор креативлик даражаси – яъни, ўзлаштирилган билимларни қўллаш лаёқатининг намоён бўлиши;
- кашф этиш даражаси, яъни, илгари ўзаро алоқадор деб топилмаган қисмлар ўртасида аввал эътибор қилинмаган янгиликларнинг эътироф этилиши, бунда тафаккур эластиклигининг муҳим элемент сифатида кузатилиши;

- новаторлик даражаси – яъни, муаммони ҳал этишнинг мутлақо янги усулларидан ёки янги элементларидан фойдаланилиши;

- ижодийлик элементи – бунда жамият учун мутлақо янги принцип ёки янги фараз вужудга келиши кузатилади [270].

Креатив ёндашув асосида тадқиқотчи-талаба учун зарур шахсий сифатлар: фаоллик, зийраклик, тезкорлик, қатъият, мустақиллик, оригиналлик қарор топади.

Бу даврда талабаларни ўзлари қизиққан муаммо ечимига мақсадли йўналтириш, унинг моҳиятини тўғри англаб етишларига кўмаклашиш зарур. Бунда илмий раҳбар, ёш олимлар уюшмаси ҳамда тўғра раҳбарлари муҳим ўрин тутаяди.

Кўриниб турибдики, талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг илмий-методик асослари серкиради. Шу сабабли ҳам илмий тадқиқот ишларини мувофиқлаштириш; иктидорли, илмий салоҳиятга эга талабаларни излаб топиш, уларда илмий салоҳиятни ривожлантириш мадлакатимиз илм-фани тараккиётини таъминлашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

II боёб юзасидан хулосалар

1. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш олий ўқув юртининг бош вазифаси ҳисобланиб,

фанларни ўқитиш самарадорлигини оширишнинг долзарб муаммоларидан биридир.

2. Замонавий педагогик ва ахборот технологияларини кенг жорий этиш асосида хорижий тиллар мазмунини чуқур эгаллаш ва дунё микёсида давлатимизнинг маъкеини янада юкорига кўтариш, ёшларни интегратив билимлар тизими билан курулантириш, уларда илмий дунёкарашни шакллантириш олий таълим тизими олдидати асосий вазифалардан бири эканлигини талаба-ёшлар онгига сингдириш муҳим аҳамиятта эга.

3. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш ўқув ва илмий лабораторияларда олиб бориладиган тадқиқотларнинг мазмун ва моҳиятига боғлиқ бўлиб, талаба ушбу фаолиятга кизиқиши ва кўникмалар ҳосил қилиши муҳим аҳамият касб этади.

4. Шахснинг ҳар томонлама, уйғун ривожланишига унинг илмий-ижодий фаолияти салмоқли таъсир кўрсатади. Талабаларнинг дарс ва дарсдан ташқаридаги илмий-ижодий фаолиятида талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш, талабаларнинг кучига куч, ғайратига ғайрат кўлиб, меҳнат самараси маҳсулидан лаззатланиш хис-туйғуларини уйғотади.

5. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш дунёни илмий идрок этиш учун қулай шароит

яратилади. Мазкур фаолият ёшларнинг илмий салоҳияти орттишига ва ривожланишига кўмаклашади.

6. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш талаба-ёшларнинг билиш даражасини тўдан ўзгартиради ва у фан-техника таракқиётининг асосини ташкил этади.

7. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш қуйидагича бошқичма-бошқич амалга оширилади:

- талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишга оид тушуначаларнинг моҳиятини англаб этиш;

- уларда инглиз тили ўқитишга оид мушоҳада салоҳияти, фикрини аниқ, объектив, мантикий изчилликда, ихчам, маъноли ифодагай олиш малакаси, илмий нутқка ҳос кўникмалар ҳамда илмий дунёкарашини шакллантириш.

3.1. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг методикаси

Инглиз тили Хинд-Европа оиласининг герман бўлимига тегишли бўлиб, у қуйидагиларни ўз ичига олади: қадимги юнонларнинг эллин тили, герман тиллари (масалан, немис, инглиз, голланд, фламан, африкаан, дания, норвег, швед, испан), роман тиллари (масалан, француз, италян, испан, роман — барчаси латин тилининг авлодлари), кельт тиллари

(масалан, бретон, уэльс, ирланд), славян тиллари (масалан, рус, серб, украин, чех) ва индо-эрон тиллари (масалан, санскрит, хинди, панжоби, курд, форс).

Бир оила тиллари она тилидан фонологик, морфологик ва синтактик хусусиятлар ҳамда ўзакнинг лексик унсурлари мерос қилиб олади (ўзаро чамбарчас боғлиқ бўлган икки тил ўхшашлиги канчалик катта бўлса).

Герман тили бўлиб, инглиз тили қадимги инглиз ва англо-саксон элементлари билан биргаликда ҳозирги кундаги сўз бирикмаларининг ядросида ётувчи герман тили меросини сақлаб қолган.

Она тилидаги сўзлар инглиз тили сўз туркумининг атиги 25-35%ини ифодалаш тахмин қилинади, лекин улар энг кўп ишлатиладиган лексик ифодаларнинг асосий қисмини ташкил этади. Уларга кўмакчи ва модал феъллар, олмошлар, сонлар, предлоглар ва боғловчиларнинг айримлари, ҳамда мазмунга эга сўзларнинг кўпчилиги - от, сифат, феъл ва равишлар қаби шаклдош сўзлар қиради. Она тилидаги сўзлар *Crustal*га кўра тана қисмларини (arm, bone, chest, ear, eye, foot, hand, heart), табиат манзараси (field, hedge, hill, land, meadow, wood), уй ҳўжалигига доир сўзларни (door, floor, house), оила аъзолари (mother, father), календарга оид сўзларни (day, month, moon, sun, year), ҳайвонлар (cow, dog, fish, goat, hen, sheep, swine), табиий ҳодиса (rain), умумий хоссалар (black, dark, good, long,

white, wide) ва ҳаракатлар (do, eat, fly, go, help, kiss, live, lie, love, say, see, sell, send, think).

Герман боёқинчилари билан келган ва ҳали ҳам замонавий инглиз тилида ишлатиладиган сўзлар одатда қиска. *Crustal* маълумотларига кўра, Британия инглиз тили ва АҚШ инглиз тилисида энг кўп ишлатиладиган икки юз сўз бир бўғинли экан. Унда бир неча икки бўғинли сўзлар (АҚШ инглиз тилида 40 ва Британия инглиз тилида 24) ва жуда ҳам кам уч бўғинли сўзлар мавжуд (АҚШ инглиз тилида 3 ва Британия инглиз тилида 2) бўлиб, улар конкрет маъно ва катта сўз ҳосил қилувчи қучга эга. АҚШ инглиз тилида фақат битта тўрт бўғинли элемент бор, бу ҳам бўлса *American* бўлган бир пайтда, Британия инглиз тилида эса бу йўқ.

Маҳаллий сўзлар ҳам аниқ ҳисобланади ва катта сўз ҳосил қилувчи қучга эга. Улар кўпроқ мазмундор ва аниқ, ҳамда қўллаш учун унчалик осон бўлган ўзлаштирилган сўзлар, фарқли ўларок, маънонинг кўп томонларини етказиш учун старқича ноаниқ бўлиши туфайли қундалиқ нутқда кўпроқ фойдаланишга уринишади. Колаверса, Jackson ва Amvela қабилар она инглиз тили сўзлари “кўпроқ инсоний ва ҳиссий ҳисобланади, зеро кўпчилик кўп бўғинли сўзлар юнон, лотин ёки роман тилларидан совуққонлик ва расман тарзда ўзлаштирилган ҳисобланади. Дейлик, норасмий қундалиқ вазиятда, initiate, commence ва start ўртасида, ёки pourishment,

nutrition ва food ўртасида танлаш зарурияти туғилса, кўп одамлар англо-саксон сўзи хисобланган, кискаротини афзал билади. Расмий вазиятларда, шунга карамай, nasty smell (сасик хил) сўзи ўрнига allude, pausing odour ёки хатто obnoxious effluvia сўзларини маъкул топиш мумкин”.

Махаллий сўз бойлигидан ташқари, инглиз тили бошқа тиллардан бир катор сўзларни ўзлаштирган бўлиб, унинг ривожланиши бўйлаб турли даҳзаларда юз берган. Бошқа тиллардан ўзлаштирилган лексик унсурлар турли сабабларга кўра инглиз тилига кириб келган бўлиб, уларнинг айримлари Kalamba томонидан тахлил килинган. Унинг бу борадаги ролялари куйидагича умумлаштирилади.

Бир тилдан бошқа тилга лугавий сўзларни ўзлаштиришнинг сабабларидан бири-бу тилни бойитишдир. Тил нафақат алоқа воситаси, балки унинг фойдаланувчисининг рамзи ҳамдир. Маълум бир тилдан фойдаланиб, сўзловчи ўзи идрок қиладиган ва бошқалар томонидан идрок килинишини истайдиган йўлларини тақтиф қилади. Шу тарика, Буок Британия ёки АКШда испан шифокори жарроҳлик амалиётини ўзтаказмоқчи бўлса, шу миллатта мансуб бошқа бемор испан тилида мухокамага киришади, у бирдамлик белгисини билдириши мумкин, шу этник гуруҳга тегишли эканини таъкидлаши мумкин. Шу билан бирга, икки код-алмашинуви юзага келиши мумкин, яъни, испан тилидаги сўзларни инглиз тилидаги сўзлар

билан алмаштириши мумкин. Ўзлаштириш жараёнида код-алмашинуви томонидан ижро этилган ролни эслатиб, Kalamba, “агар хорижий сўзлар одадгадидек қўлланилса, улар бир тилдан бошқасига ўтиши ва охир-оқибат тўлиқ интеграциялашиши ва хорижлик деб хисобланиши мумкин. Бу chutzpah (“уятсиз), schlemiel (“жулда қўпол, ҳар доим жабрланувчига айланувчи ахмоқ”), schmaltz (сыйқаси чиққан хиссиёт) ва goyim (бутпараст) каби сўзлар (АҚШ) инглиз тилисига идиш тилидан кириб келган. Бу идиш тилидан кириб келган сўзларга инглиз тилида муқобили йўқлиги, уларнинг қабул килинишида ҳеч қандай шубҳа уйғотмади”.

Тилни бойитиш билан чамбарчас боғлиқ бўлиш бу яхши, албатта. Базиларнинг хориж маданияти билан боғлиқ эканлигини, улар замонавий, ҳамда лаззатли деб айтган кишиларнинг ўша маданият тилига мансуб сўзларни ишлатишида намоён бўлади. Мисол учун, француз тили инглиз тили ва бошқа Европа тиллари учун шундай ўзлаштирма сўзларининг манбаи бўлган. Kalamba Шекспир асаридаги Меркутийнинг сўзларини келтиради, унинг pardonnez-moi бригадасининг пародиясида бу фикрни кискача таъкидлайди:

Why, is not this a lamentable thing, grandsire, that we should be thus afflicted with these strange flies, these fashion-mongers, these pardonnez-moi, who stand so much on the new fopp that they cannot sit at ease on the old bench? O, their bones, their bones!

(*Romeo and Juliet*, II, iv).

Нега, бу ажойиб нарса эмас, бобо, биз бу ғалати чивинлар, бу гўзалликни сотувчилар, бу *ragdoney-moi*, эски курсида қулай ўтира олмайдиган янги шаклда кўп туришимиз керак? Эҳ, бу бонлар, бу бонлар!

(*Romeo and Juliet*, II, iv).

Сўзларни ўзлаштиришнинг яна бир сабаби бу муайян тушунчага мурожаат қилиш, бир сўз инглиз тилида бўлмаса, махсул, артефакт, жамият, ээтикод дастлаб хориж маданияти тегишли бўлган атамалар билан яратилган бўшликни тўлдирishi учун зарур бўлади. Тарихдаги турли даврларда турли цивилизациялар муайян жойда етакчи ўринларга эга бўлиб келган ва бунинг нормал натижаси сифатида уларнинг ўша жойдаги тили соҳасининг лингва франкасига айланган.

Шу тарика, кечки ўрта аср ва эрта замонавий даврларда, кўпчилик шеърятда инглиз тилидаги сўзларнинг етишмаслиги хақида гапиришди, зеро лотин ва юнон сўзларининг кириб келиши назмий тилларни такомиллаштириш учун ечим деб топилган бир пайтда, вазн манбалари ва шеърый унсурлар етишмовчилигига олиб келди. Бу ҳақда қайтурганлардан бири Сэр Томас Эллиот бўлиб, ўзининг *The Governor* номи сулда ишни кўрадиган кишиларни тайёрлаш учун мўлжалланган китоби инглиз тилини такомиллаштириш мақсадида лотин ва юнон сўзларини иштиёк билан киритди. Бундай сўзлар

қуйидагилар: *devulgate*, *describe*, *attempt*, *education*, *dedicate*, *eseme*. Бошқалар эса унинг изидан эргашиб, классик тиллардан қуйидаги сўзлар олиб киришди: *commemorate*, *invidious*, *frequency*, *exrestation*, *thermometer*, *affable*.

Ўрта асрларда ўзлаштирилган сўзларнинг барчаси ҳам лотин ёки юнон тилидан эмасди. Араб тили, масалан, бу даврда инглиз тилига ўтган сўзларнинг яна бир бой манбаи ҳисобланади, айниқса, илм-фан ва Ислоом дини соҳасида эди. Собик туркумга оид мисолларга *alchemy*, *alcohol*, *alchemy*, *algebra*, *alkali*, *zenith*, *zero*, иккинчи туркумга эса *Koran*, *iman*, *caliph*, *muezzin*, *mullah*, *Ramadan* каби сўзлар мисол бўлиши мумкин. Буларнинг кўпчилиги инглиз тилига француз тили орқали кириб, испан тилидан ўзлаштирилган, араб илм-фани ва маданиятининг Европада жууда муҳим таъшувчиси ҳисобланади, чунки Испания ўша пайтда маврлар томонидан босиб олинган.

Асрлар давомида француз тили сиёсат, протокол, дипломатия, ҳукумат ва ҳарбийлар тили бўлиб келган. Шу тарика, инглиз тилида ишлатиладиган ушбу семантик майдонларда катта миқдордаги сўзлар француз тилида пайдо бўлган. Каттаба ушбу баёнотни қўллаб-қувватлаш билан бирга қуйидаги мисолларни тақдим этади:

Харбий: *ordon sanitaire*, *baggage*, *box de combat*, *matériel*, *revolver*;

Дипломатия ва протокол: *corps diplomatique*, *charge d'affaire*, *convention*;

Хукумат ва сийosat: *ancien regime, dirigiste, conf. d'etat, laissez-faire, agent provocateur, etc.*

Одам, хайвон, куш ва ўсимликларнинг номлари инглиз тилига бутун дунёда сўзлашувчи хар хил тиллардан кириб келган: Shetra, Gupka (Непал), chimpanzee (Ангола), koala (Австралия), zebra (Конго). Санъат ва маданият соҳаси ўзлаштирилиш жиҳатидан samba (Бразилия), tumba (Куба), tango (Аргентина), didgetido (Австралия) каби сўзлар билан ифодаланади. Озик-овкат хақида кўп сўзлар инглиз тилида ўзлаштирилган: goulash (Венгрия), enchiladas, tacos, nachos (Мексика испан тили), moussaka (грек) ва бошқалар. Инглиз маданиятининг дунёнинг бошқа маданиятлари билан аралашуви аввалги кийим-кечакларга ишора қилувчи хорижий сўзларни ўзлаштирилишга олиб келди. Бу тоифага киритилган: sarong (малай), ratka (алеут), анолог (Гренландия эскимослари), kimono (япон), shawl (форс), ва х.к. Асос сифатида, янги сўзлар юкоридагиларнинг барчасини баён қилиш учун инглиз тилида кашф қилиниши мумкин, лекин унинг номи билан бирга объектни ўзлаштириш ҳам оддий ва янада тегишли ечимини исботлади.

Худди шу тарзда, инглиз тилида маълум бир шахста, объектга, ҳодисага ёки абстракцияга мурожаат қилиш учун сўз ёки ибората эга бўлган ҳолатларда мурожаат қилинган, ammo бу унинг мурожаатчисининг барча хусусиятларини кўрсатиш учун

етарли эмас. Бу каби замонавий француз тилидаги сўзлар, chic, fait, esprit de corps, naive, blasé ёки menage a trois кабилар инглиз тилига ўзлаштирилган. Инглиз тилида сўзловчи ўзлаштирама таржималар, esprit de corps учун “бир гуруҳ аъзолари ўртасида мавжуд садоқат ҳисси” ёки menage a trois учун “уч ҳамкор билан уй ҳўжалиги” француз иборатларида рангбаранг маъно етишмаслиги ва тилга унчалик ўтирмайди, дея ҳисоблашади.

Яна бир жиҳат шуки, инглиз эвфемизмлари ҳам ўзлаштирилган лексик бирликлардир. Уларнинг ҳолатларида ноқулай нарсалар бошқа тилдан ўзлаштирилган сўзлар ёрдамида айтилганда унчалик кўпол туюлмайди. Келиб чиқиши лотин тили бўлган ryenda ва genitalia каби эвфемистик сўзлардан фойдаланиш ортида ётади, ва у ҳам шубҳали жинсий фаолияти ва уларнинг иштирокчилари хақида эҳтиёткорлик билан гапириш учун ишлатиладиган бир неча сўзлар каби ўзлаштирилган ортида ётади. Француз тилидан кириб келган Maison de gandezvous ва madame сўзлари, итальян тилидан кириб келган gigolo ва bordello сўзлари ҳам шу жумладандир.

Инглиз тилига ўзлаштирилган хорижий сўзлар қабул қилувчи тил тавсири остида ўзгаришларга учраши мумкин ёки улар асл шаклида қолиши мумкин. Аввалги ҳолатда, уларнинг ўзгариши даражасига қараб, биз бутунлай ва қисман ўзлаштирилган ўзлаштирама сўзлари хақида гапирамиз.

Иккинчи ҳолда, ўзгармаган ўзлаштирма сўзлар ҳақида гапирамиз.

Текширишлар шунини кўрсатдики, талабаларда тинглаб тушуниш гапиришга қараганда кам тарафқдор эътибор.

Тинглаб тушуниш бошқа нутқ фаолиятлари: гапириш ва ўқиш, ёзиш билан алоқадор, унга боғлиқ, улар бир-бирига ёрдам беради.

Тинглаб тушуниш гапириш билан оғзаки нутқни ташкил этади. Тажрибадан маълумки, тинглаб тушунишни ривожлантиришга қараб, гапириш ҳам ривожланади. Ўқувчи айниқса диалогда яхши қатнаша олади. Тинглаб тушунишда ҳам, ўқишда ҳам маълумот қабул қилинади, тинглаб, тушуна олади. У эътиборли олмади, талаффуз қила олмаси, сўзларини тинглаганда тушуна олмайди.

Тинглаб тушуниш бошқа нутқ фаолияти турларида воситачилик қилади. Олий таълим муассаси дастурида тинглаб тушуниш учун ҳар бир гуруҳга талабалар белгиланган.

Масалан, инглиз тилини билиш даражаси бошланғич бўлган талаба 0,5 минут давомида эшитадиган матнни, нутқни тинглаб тушуна олиш, жумлалар кўпи билан 5 та сўздан иборат бўлиши, тезлиги секин бўлиши талаб қилинади.

Тинглаб тушунишда ўзига хос қийинчиликлар бор. Уларни 2га бўлиш мумкин.

1) Экстралингвистик; 2) Лингвистик.

1. Тингланаётган экстралингвистик нутқ, механик нутқ бўлишиги фонограммдан, видеофонограммдан нутқни тинглаш;

2. Сўзловчинини ўзидан, инсон нутқини тинглаш;:

3. Нутқ тебери;

4. Нутқ тезлиги;

5. Нутқнинг қимғадир, нимагадир қарашлиги.

6. Тингланаётган шароит, вазият гуруҳдаги талабалар интизоми, талабаларнинг сони.

7. Нутқ эътиборли бўлиши.

8. Талабалар диққати.

9. Нутқни неча марта тинглатилиши.

10. Тинглаб тушунишда таъин воситаларнинг бўлиниши.

Лингвистик қийинчиликлар:

1. Нутқнинг монолог, диалог бўлиши.

2. Фонетик қийинчиликлар, сўзларни тўғри талаффуз қилиши.

3. Лексик қийинчилик - сўзларни таниш, кўп маъноли бўлишиги, конверсия.

Тинглаб тушунишнинг мазмунини деганда, тинглаб тушуниш бўйича нималарни ва нимага ўргатиш кўзда тутилади. У олий таълим муассаси дастурида ҳар бир синф учун белгиланган берилган.

Г.В.Рогова бунни ҳам 3 қисмга бўлади.

1. Лингвистик қисм. Бунга тил ва нутқ материали киргизилади.

2. Психологик қисм. Бу овозли нутқни тинглаш, тушуниш кўникма малакасига эришишдир.

3. Методологик қисм. Талабаларга тинглаш, тушуниш йўли ва усулларини ўргатиш.

Талаба нутқни тинглаганда асосий вазифа, таниш лексик, грамматик ва фонетик материаллар асосида нотаниш мазмунли нутқни тинглаб нутқ вазиятидан фойдаланган ҳолда, янги маълумот олиш, нотаниш мазмунни тушуниш вазифаси қиради.

Нутқни тинглаб тушунишда унинг механизмлари муҳим ўрин тутди. Талаба бу механизмни билмаса, нутқни тинглаб тушунишда қийналади. Унинг механизми - фонема (товуш, сўз, гап, тинглаш, олдидан айтиб бериш, хотира) ҳисобланади. Талабаларга бу фонемаларни, сўзларни, гапларни ўқитувчи олдидан ўргатиши керак.

Тинглаб тушунишда давом этган хотира зарурдир, шу сабабдан пастки синфдаги дарҳол хотирани ўқитувчи давом этишга интилиш керак.

Тинглаб тушуниш механизми детанда талаба тинглаб тушунишга ўргатилганда кабул қилиш кўникмаси, тушуниш, таққин қилиш, шакллантириш, ривожлантириш тушунилади.

Талабаларга инглизча нутқни тинглаб тушунишни ўргатишни 2 босқичга ажратиш мумкин.

1- босқич. Бу босқичда талабаларга тинглаб тушуниш учун зарур бўлган фонема, сўзлар, синтагмалар, гапларни қабул қилиш, танлаб олиш, фарқлаш, тушуна олиш кўникма-малакаларини ҳосил қилади. Уларни асосан бошланғич босқичда ўргатилади ва бу босқичда 2-3 та жумладан иборат микро нутқни тинглаб қабул қилиш, тушуниш, хотирада сақлаш, кўникма малакаларини ҳосил қилади.

2- босқич. Мазмунли, давомли нотаниш макромонологик, диалогик нутқни тинглаб тушуниш, таққин қилиш, кўникма, малакаларни шакллантиради.

Бу босқич қуйидаги босқичда амалга оширилади:

1) Тинглаб тушунишни ўтказишга тайёрланиш.

2) Тинглаб тушунишни ўтказиш.

Олий таълим муассасасида тинглаб тушунишни ўргатишда тайёрлов машқлари ва нутқ машқлари қўлланади.

Г.В.Рогова машқларни 2 та тайёрлов ва нутқ машқларига бўлади.

Тайёрлов машқлари: фонетик машқлар, лексик машқлар;

Ҳозирги замон методикаси ҳажмлар сифатида илк-бошланғич босқич талабалари учун 180-200 сўзли, бошланғич 350, илк ўрта босқич учун 500 сўзли аудиоматнни тинглаб тушунишни тавсия этади.

Демак, олий мактаб таълими талабанинг креативлилик, компетентлилик, ижодкорлик каби барча зарур касбий сифатларини етарлича шаклланишини таъминлаши лозим. Олий мактабни битирган ёш мутахассис муайян касбий компетентлиikka эга бўлсада, лекин уни амалиётга татбиқ этишда зарур тажрибага эга бўмайди. Чунки амалиётда талабаларни методик жиҳатдан тайёрлаш талаб даражасида эмас. Инглиз тили фанига креатив ёндашув асосида талабаларни ўқитишнинг ўзига хос хусусиятлари белгилаб берилмаган. Ҳолбуки, талаба методик конуниятларини чуқур ўзлаштириши зарур. Бу фанлар бўлажак ўқитувчиларни ҳар қандай вазиятда иш кўра оладиган малакали мутахассисга айлантириши лозим. Негаки, жамият аъзоларининг касбий фаолияти уларнинг касбий компетентлик даражасига боғлиқ.

Ҳозирда олий ўқув юрғларида танланган ихтисосликка оид билимлар берилиб, улар куйидаги тақсимоат даражасига эга:

1. Асосий билимлар, умуммаданий билимлар, педагогик - психологик билимлар. Жумладан, ҳар қандай касб эгасида зарур касбий-шахсий сифатлар шакллантирилиши зарур. Касбий-шахсий сифатларнинг етишмаслиги сабабли кўпгина ёш мутахассислар бошқа соҳага ўтиб кетишади. Кузатишлар шуни кўрсатадики, ҳозирга қадар ўқитувчининг идеал модели йўқ. Олий таълим илмий мактабларга эга бўлса-да, илмий асос ва амалий фаолиятда самарадорликка эга эмас. Ўқув режалари

на дастурлари асосан анъанавий тажрибага таяниб белгиланади на тузилади, машғулотлар ҳам анъанавий тажрибага асосида юритилади.

Ўтказилган сўровлар натижасида олий мактабни битирган ёш ўқитувчилардан 22 фоизи ўз меҳнат фаолиятини бошқа соҳаларда давом эттириш истигади экани аниқланди. Олий мактабда шакллантирилиши лозим бўлган маънавий сифатлар: сабр-тоқатлилик, босиқлик, адолатлилик, талабчанлик, фаоллик, ўзини тута билиш, фаросатлилик, толерантлик, раҳмдиллик, сўз ва иш бирлиги, кечиримлилик, келажакка ишонч, ҳалоллик, ҳаққонийлик, катъийлик, ҳазил-мутойба туйғусига эғалик, мулойимлик, ширинсуҳанлик, миллатпарварлик, ватанпарварлик кабилар ёш ўқитувчиларда етарлича қарор топмаганлигини кузатилди.

Мактабларда олиб борилган кузатишлар ва ўқитувчининг фаолиятини ўрганиш давомида шу нарса маълум бўлдики, олий мактабда юқорида саналган маънавий сифатларни шакллантириш устида ҳам изчил, тизимли иш олиб бориш зарур. Ҳақиқатан, ижобий сифатларга эга бўлган устозларнинг машғулотлари анча самарадор эканлиги кузатилди. Бу фазилатларни аниқлаш, кузатиш, сўровнома, анкета, тест каби усуллар асосида амалга оширилди. Саналган фазилатлар талабаларнинг педагогик амалиёт давридаги фаолиятини кузатиш ва таҳлил қилиш жараёнида ривожлантириб борилди.

Мактаб амалиётида учрайдиган турли нуқсонлар, ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида юз бериши мумкин бўлган зиддиятли психологик-педагогик вазиятларда оқилона педагогик тактика ва стратегияни қўллаш тажрибаси ҳамда амалиёти мазкур жараёнлар ҳуқуқида фикр алмашиш даражасида сайқаллашди.

Олий ўқув юрти бўлажак ўқитувчи шахсидаги маънавий сифатларни максалда мувофиқ тарзда ривожлантириши лозим. Директив тарбия ёрдамида нуқсонли шахсни баркамоллик даражасига етказиб бўлмайди. Ҳар қандай касбга одатлантириш талабанинг имконияти даражасида бўлиб, унинг руҳий, жисмоний, маънавий имкониятларини тўлиқ ҳисобга олган ҳолда иш қўрилсагина, кўзда тутилган максалда эришиш мумкин. Маънавий таъсир кўрсата олмайдиган ўқитувчи-мураббий етук шахсни шакллантира олмайдди.

Психологларнинг фикрича, олий мактаб ўқитувчиси ва талаба ўртасида яқин муносабат деярли мавжуд эмас. Устозлар талаба ҳақида етарлича маълумотга эга бўлмаслиги, ўқитувчи-талаба муносабатлари мажбурий характердаги эканлиги таллим олувчиларни мавжуд талаб даражасида тайёрлашга йўл бермайди. Мактабда ўқитувчи шахси ўқувчига кучли таъсир кўрсатади. Чунки устоз ва шогирднинг бир-бирини анча мукаммал билиши учун имкониятлар етарли. Бир жойда яшайдилар (айниқса, кишлоқ ҳудудларида), бир-бирлари билан дарсдагина эмас, кундалик ижтимоий вазиятларда ҳам

мулоқотда бўладилар. Ўқитувчи ўқувчининг оиласи, яшаш шароити, атрофдагилар билан ўзаро муносабатини яхши билади ва шунга мос ҳолда муомала қилади. Шу сабабли ўқитувчи ва ўқувчилар мактаб, кўча, уй, жамоат жойларида ҳам масъулиятни ҳис қиладилар. Ҳар қадамда устоз ва шогирд учрашадилар, ўзаро муносабатда бўладилар. Шу йўсинда улар бир-бирининг шахсий фазилатларини нафакат мактабда, ижтимоий ҳаётнинг ҳамма жабҳаларида ўрганиб борадилар, ўқувчилар устоздан ибрат оладилар.

Педагогика олий ўқув юртларида талабаларнинг касбий-шахсий фазилатларини ўқув жараёнида ҳамда аудиториядан ташқарида ўтказиладиган тадбирларда шакллантиришни йўлга қўйиш ҳам самарали натижалар бериши мумкин. Ҳозирги кунда талабанинг бўш вақтида касб-корлик малакаси ва кўникмаларини шакллантиришга жиддий эътибор қаратилмаётти. Ваҳоланки, талабанинг ҳар бир хатти-ҳаракатидан муассаса раҳбари ва ўқитувчилари ҳаёрдор бўлишлари лозим.

Бўлажак ўқитувчининг маънавий сифатлари қуйидаги тадбир ва воситалар асосида тарқиб топиши, такомиллаштири мумкин:

1) шахсий ибрат, намуна кўрсатиш;

2) талабалар жамоасининг маълум тадқиқот муаммоларини илмий мактабда мақсадли тадқиқ этиши учун уларнинг уюшган фаолиятини ташкил этиш;

3) машғулотларда талабаларда маънавий-ахлоқий сифатларни тарбиялашга алоҳида эътибор қаратиш;

4) илмий тадқиқот натижаларини амалиётта самарали таъбиқ этиш;

5) илмий конференциялар уюштириш ва талабаларнинг кенг, фаол иштирокини таъминлаш;

6) талабаларнинг маданий-маърифий марказларини ташкил этиш;

7) таниқли кишилар иштирокида ижодий кечалар ва турли мавзуларда суҳбатлар ўтказиш;

8) талаба-ёшларнинг илмий-ижодий меҳнатларини рағбатлантириб бориш;

9) талабаларнинг маънавий-ахлоқий сифатларини аниқлаш мезонлари асосида синовлар, сўровномалар, анкеталар, аттестациялар уюштириш;

10) ҳар ўқув йили якунида талабаларнинг маънавий-ахлоқий сифатлари ҳамда илмий тадқиқотчилик кўникмалари даражасини аниқлаш;

11) мазкур жараённинг самарадорлик даражасини ошириш йўлларини ишлаб чиқиш ва амалиётда қўллаш.

“Қадрлар тайёрлаш миллий дастури”да талабанинг фикрий мустақиллигини зарурий эҳтиёж даражасига кўтариш масаласига алоҳида эътибор қаратилади. Унга кўра, мустақил фикр юрита оладиган шахс аввало ўз-ўзини назорат қила олиш, ўз-ўзини тафтиш қилиш ҳамда қўйилган мақсад йўлидаги интилишларини аниқлаш, шунга кўра ўз-ўзини бошқариш имкониятига эга бўлади.

Анъанавий педагогикада кўрсатилганидек, талабани тарбиялаш, ўқитиш эмас, уни ўз-ўзини тарбиялайдиган, ўзи мустақил изланиб, илмий билимларни эгаллайдиган даражага олиб чиқиш лозим. Янги педагогик технологияларнинг анъанавий педагогикадан фарқи томони ҳам айнан мустақил таълим ва ўз-ўзини тарбиялашни фаоллаштиришида ифодаланади. Унинг муҳим жиҳатларидан яна бири таълим жараёнида “ўқитувчи-талаба”нинг ўзаро фаол, яъни «субъект-субъект» муносабати ўрнатилишидир.

Рухияти тетик, ўз имкониятларини эркин намоён эта оладиган шахс қиринимли, ғайратли, фантазияси бой бўлиб, бирор янгилик яратиш, изланиш ва ижодга эҳтиёжманд бўлади. Бу эҳтиёж уни илмий-ижодий, фаол ҳаракатга ундайди, маънавий-қасбий қамолот сари етаклайди. Илмий-ижодий фаолиятни педагогик таъхис қилиш асосида талабанинг эҳтиёжи, интилиши, ўқув мотивлари, салоҳияти, савияси ва бора

истеъдоди ўқитувчи ҳамда талаба ўртасидаги тенг ҳуқуқли муносабатда намоён бўлиши ўз исботини топади.

Олий ўқув юртлирида талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш мақсадли, маълум режа асосида тизимлаштирилган ҳолда амалга ошириладиган жараёндир.

Тизим деб тартибланган, ўзаро узвий боғланган ва биригаликда умумий функцияни бажарувчи элементлар тўпламига айтилади.

Талаба-ёшлар ўзаро муносабатининг кайд этилган энг муҳим кўрсаткичларининг ўсиб боришида, шубҳасиз, ижодийлик ва креативлик ёндашуви муҳим ўрин тутди. Талабанинг ижодий лаёқатлари аввало унинг ўқув лаёқатларига боғлиқ бўлиб, интеллект изланиш орқали рўёбга чиқади. Ўзаро мулоқотни фаоллаштиришда фаолиятнинг барча турларида намоён бўлувчи креативлик даражаси алоҳида аҳамият касб этади. Ўқитувчи ва талабанинг ўзаро ҳамкорликка киришиш жараёни доимий ривожланишида бўлиб, улардан ҳатто актёрлик ва режиссёрлик қобилиятига эга бўлишни ҳам талаб этади. Мазкур жараёнда ўқитувчи ўз касбий маҳорати ва тажрибасига таяниб, ўзаро илмий-ижодий фаолият ҳамда ислохотлар объекти ва субъекти даражасида фаолият кўрсатиши зарур.

Талабалар инглиз тилини мақсадли ва тизимли ўрганишида олий ўқув юрти ҳамда факультетлар маъмурияти, “Ёш

филологлар” кенгаши, кафедра ўқитувчилари жонбозлик кўрсатишлари зарур.

Амалга оширган кузатишларимиз натижасида шу нарса аён бўлдики, ҳалигача талабаларни инглиз тилига ўргатишда бир катор камчиликлар mavjud.

Ўқитувчининг талабаларни инглиз тили ўқитишга йўналтириш методикасини билмаслиги ёки бу соҳада тажрибасизлиги сабабли талабаларга инглиз тили ўқитиш жараёнида ҳам бир катор камчиликлар кузатилади.

Талабаларни мутахассис сифатида тайёрлашда амалдаги ўқув режаларида назарий педагогик йўналиш устувор, психологик, илмий-амалий ҳамда методик йўналиши тақомил талаб.

3.2. Бўлажак ўқитувчиларда креатив ёндашув асосида тадқиқотчилик лаёқатини тарбиялашнинг самарадорлиги.

Олий ўқув юртлирида талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тилини ўқитишга жалб этиш таълим сифати ва самарадорлигини ошириш учун зарур ҳисобланмоқда.

Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тилини ўқитиш муаммосини назарий ва амалий жиҳатдан ўрганишни таъминловчи педагогик шарт-шароитлар, объектив ва субъектив омиллари аниқлаш, шунингдек, талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш тизимини

яратиш, инглиз тилини ўрганиш афзалликлари назарий жиҳатдан асослаб берилиши дар

1. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тилини ўқитиш бўйича мавлум тизим ҳамда тегишли методик кўрсатмаларнинг ишлаб чиқилиши бакалавр ҳамда магистратура таълими сифатини оширишнинг бош мезони ҳисобланади.

2. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тилини ўқитишда илмий-назарий, амалий, фалсафий ҳамда методик асослар белгиланиб, олдиндан илмий-методик ёндашув тамойиллари аниқланмаса, катъий илмий таънч таълимотга таъниш имкониятига эга бўлинмайди.

3. Бўлажак инглиз тили ўқитувчиларини мутахассис сифатида тайёрлашда амалдаги ўқув режаларида назарий педагогик йўналиш билан бир каторда, илмий-амалий ҳамда методик йўналиш ҳамда креатив ёндашув устувор бўлиши зарур.

4. Олий ўқув юртлирида талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш режа асосида назорат қилиб борилиши асосий омиллардан бири ҳисобланади.

УМУМИЙ ХУЛОСАЛАР

1. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш мақсадли ташкил этилса, инглиз тили ўқитиш устувор мақсад қилиб қўйилса, талабаларнинг инглиз тилини ўқитиш фаолияти жадал ривожланади.

2. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш олий ўқув юртининг бош вазифаси ҳисобланиб, фанларни ўқитиш самарадорлигини оширишнинг долзарб муаммоларидан биридир.

3. Педагогик ва ахборот технологияларини кенг жорий этиш асосида хорижий тиллар мазмунини чуқур эгаллаш ва дунё миқёсида давлатимизнинг мавқеини янада юқорига кўтариш, ёшларни интегратив билимлар тизими билан куроллантириш, уларда илмий дунёқарашни шакллантириш олий таълим тизими олдидаги асосий вазифалардан бири эканлигини талаба-ёшлар онгига сингдириш муҳим аҳамиятга эга.

4. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш ўқув ва илмий лабораторияларда олиб бориладиган тадқиқотларнинг мазмун ва моҳиятига боғлиқ бўлиб, талаба ушбу фаолиятга қизиқиши ва кўникмалар ҳосил қилиши муҳим аҳамият касб этади.

5. Шахснинг ҳар томонлама, уйғун ривожланишига унинг илмий-ижодий фаолияти салмоқли таъсир кўрсатади. Талабаларнинг дарс ва дарсдан ташқаридаги илмий-ижодий

фаолиятида талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш, талабаларнинг кучига куч, ғайратга ғайрат кўшиб, меҳнат самараси маҳсулидан лаззатланиш хис-туйғуларини уйғотади.

6. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш талаба-ёшларнинг билиш даражасини тубдан ўзгартиради ва у фан-техника тараққиётининг асосини ташкил этади.

7. Бўлажак инглиз тили ўқитувчиларда креатив ёндашув асосида фаоллик кўрсатиш, ўз мақсадларини мустақил аниқлай олиш ва уларга эришиш йўлларини белгилай олиш, жамиятдаги ўз ўрнига ишонч ҳосил қилиш манбаи бўлиб хизмат қилади.

8. Бўлажак инглиз тили ўқитувчиларда креатив ёндашув асосида аниқ методик ёндашув ва назарияларга асосланиш, тарихий-фалсафий, миллий, педагогик-психологик, методик омилларнинг яхлитлиги ва бирлигини ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ.

9. Бўлажак инглиз тили ўқитувчиларда креатив ёндашув асосида фаолиятли-ижодий, компетентли, креатив мезонлар ҳамда унга мос кўрсаткичларни аниқлаш орқали педагогик-психологик таъхис методлари мажмуини ишлаб чиқиш асосида такомиллаштирилади.

- Ўзбекистон Республикаси ижтимоий ҳаётида бўлажак инглиз тили ўқитувчиларининг фаоллигини ошириш,

жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, маданий ҳамда илмий тараққиётида тўлақонли иштирок этишини таъминлаш, илмий дунёқараши ҳамда интеллектуал савиясини юксалтиришга эътиборни қаратиш;

- бўлажак инглиз тили ўқитувчиларининг инглиз тилини ўрнатиш фаолиятига оид ўзига хос психологик хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда муайян шарт-шароитлар яратиш;

- 2017-2021 йилларда Олий таълим тизимини комплекс ривожлантириш дастури асосида талабаларга инглиз тилини ўрганиш учун шарт-шароитлар яратишга, уларни дунёвий билим эгаллашарида йўналтиришга доир методик тавсиялар яратиш ва уларни олий таълим жараёнига татбиқ этиш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиев Ш.М. Танкидий таҳлил, катъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиш керак. –Т.: —Ўзбекистон!.—2017.—102б.
2. Мирзиев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. – Т.: —Ўзбекистон!., 2017. — 488 б.
3. Мирзиев Ш. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз// ЎзР Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталари қўшма мажлисидаги нутқ.- Т: Ўзбекистон, 2016.-56 б.
4. Мирзиев Ш. Бугун маърифатга эътибор қаратиш ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир. —<https://www.gazeta.uz/uz/2016/10/19/ustuvor/> 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича ХАРАКАТЛАР СТРАТЕГИЯСИ. strategy. regulation. gov.uz/uz/ document/
5. Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори- uza.uz/.../oliy-talim-tizimini-yanada-rivожlantirish-chora-tadbirlari--21-04-2017.
6. “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Харакатлар стратегияси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони.
7. Мирзиев Ш. Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фол иштирокини таъминлаш бўйича Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПК-3775-сонли Қарори. 2018.5 июнь.
8. Мирзиев Ш. Бугун маърифатга эътибор қаратиш ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир. —<https://www.gazeta.uz/uz/2016/10/19/ustuvor/>
9. Каримов И.А. Юсак маънавият - енгилмас қуч.- Т.:Маънавият,2008.- 176 б.
10. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.— Т.: Ўзбекистон, 1992.—46 б.
11. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонуни. Барқамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори.—Т.:1998.20-29-б.
12. Абдуллаев Ю. Жаҳон олий мактаби: қиссий таҳлил. — Т.: Адабиёт ва санъат, 2001. —288 б.
13. Абдуллажонов М.А. Формирование профессиональных качеств будущего учителя в процессе обучения в педвузах.: Автореферат дисс.. канд. пед. наук.-Т.: 1991.-21с.

14. Авлоний А. Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ.-Т.: Ўқитувчи. 1992.- 160 б.
15. Айзенк Г. Ю. Проверьте свои способности. Перевод с англ. - М.: Педагогика - Пресс, 1992. - 176 с.
16. Акбаров А.А. Формирование социальной активности будущего учителя через студенческое самоуправление.: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. - Т.: 1991. - 22 с.
17. Андреев, В.И. Педагогика: учебный курс для творческого саморазвития / В.И. Андреев. — 2-е изд. — Казань: Центр инновационных технологий, 2000. — 567 с.
18. Арабско-русский словарь. Т-1, Т.: Камалак, 1994. составитель И.И. Баранов. 247 с.
19. Арзикулов Д.Н. Касбий камолотининг психологик ўзига хос хусусиятлари.: Пе. фан. ном. ... дисс. автореф.-Т.: 2002.-22 б.
20. Beskogoуауа N., Fyodorova M. The development of intercultural communication skills at the lesson of foreign languages // "3i: intellect, idea, innovation — intellect, idea, innovation". — 2017. — № 2. — p.50.
21. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. — М.: ИРПО. 1996.-336 С.
22. Богоусловский А.А., Хеглова И.Ю. ИТ-подготовка будущего учителя-предметника.// Ж. Дистанционное и виртуальное обучение. 2007. №10.- с-60-66.

23. Bruner, J. (1962). The process of education. Harvard: Harvard University Press.
24. Burton, P. (2010). Creativity in Hong Kong schools. World English, 29 (4), 493-507.
25. Beck I and McKeown M 'Increasing you low income children's oral vocabulary repertoires through rich and focused instruction' The Elementary School Journal Vol 107, No 3.(2007)
26. Verkimbaev K.M., Bekbulatova I.U., Meirbekova G.P. O neobhodimosti formirovaniya kommunikativnogo potentsiala budushhn učitelej v obučenii anglijskomu jazyku. Vestnik Rossijskogo universiteta družby narodov. Serija: Informatizacija obgazovanija. 2016. No. 2. С. 95—100.
27. Biemiller, A. 'Vocabulary: needed if more children are to read well.' Reading Psychology, 24:323-335. (2003)
28. Вихрев В.В., Федосеев А.А., Христочевский С.А. Практическое внедрение информационных технологий на основе метода проектов //Ж. Педагогическая информатика. - Москва, 1993. № 1. - с. 26-28.
29. Воронина Г.И. Система дополнительного педагогического образования: Новые ориентиры. //Ж. Иностранные языки в школе. - Москва, 2000. №3. С.56-59.
30. Gardner, R. C. *Social psychology and language learning: The role of attitudes and motivation*. London: Edward Arnold, 1985, p. 10.

31. Гмурман В.Е. Теория вероятностей и математическая статистика. – Москва: Высшая школа. – 1999, 367 с.

32. Давирова Г. Ижодий услуб-энг зарур сифат // Халк таълими.-Тошкент, 2001. №6.-Б.24-26.

33. Davis N., Fletcher J., Groundwater-Smith S.. The puzzles of practice: Initiating a collaborative research culture. Australian Association for Research in Education (AARE) International Education Research Conference, 29 Nov. – 3 Dec. 2009. Australia, Canberra. www.aare.edu.au/09rap/dav091506.pdf, April 2014

34. Давлетшин М.Г. Замонавий мактаб ўқитувчисининг психологияси. – Т.: Ўзбекистон. 1999. –29 б.

35. Джумаев Р.Х., Рахимов Б.Х. Факторы, влияющие на процесс формирования молодежной субкультуры будущего учителя. Сб. статей/Под общей редакцией О.В.Красновой и Б.В. Кайгородова. – М.: Издательство Московского психолого-социального института, 2008. – с-61-66.

36. Duke, N. and Moses, A. 10 research tested ways to build children's vocabulary. New York, NY: Scholastic Inc. (2003)

37. Doughty, Z. (2001). Motivational strategies in the language classroom. Cambridge: Cambridge University Press.

38. Jones, R. (Ed.). (2012). Discourse and creativity. Harlow: Pearson.

39. Завитова Т. Ю., Маркелова Д. М. — Текст : непосредственный, электронный // Молодой ученый. — 2019.

— № 11 (249). — С. 243-247. — URL: <https://moluch.ru/archive/249/57301/> (дата обращения: 19.04.2020).

40. Зарипов К. Янги педагогик технологияни таъбиқ этиш босқичлари // Халк таълими. –1997. – № 4. – Б. 4-12.

41. Иванова Марфа Николаевна, Бояркина Светлана Анатольевна. //Смаостоятельная исследования и креативный подход при изучении иностранного языка докторская диссертация. Якутия.

42. Ёўдошев Ж.Ғ. Ўзбекистон Республикаси- таълим тараққиёти йўлида. – Т.: Ўқитувчи, 1994. –92 б.

43. Karabulatoва, Z.V. Polivara, R.R. Zamaletdinov. Ethnolinguistic peculiarities of semantic perception of language competence of татар bilingual children. World Applied Sciences Journal (Education, Laws, Economics, Language and Communication): IDOSI Publications. 27: 141-145 (2013).

44. Kerimbaeva B.T., Isakova P.K. Psychological aspects of training with using of modern information technologies // Global Science and Innovation: materials of the IV international scientific conference. March 12–13th. Chicago. USA, 2015. P. 320—324.

45. Kitao, S. K., Kitao, K., Nozawa, K., Yamamoto, M. *Teaching English in Japan*, 1995, <http://www.doshisha.ac.jp/~kkitao/library/article/tejk.htm>

46. Кондратова Л.В. Методика подготовки будущего учителя к педагогическому взаимодействию с учащимися. Учебное пособие. - М.: Прометей МПГУ, 1990. - 160 с.

47. Kondratova L. G., Nazarova M. V. Integration of science and language in teaching english // Journal of Language and Literature, ISSN: 2078-0303, Vol. 6. No. 3. Iss.1, August, — 2015 — p. 206.

48. Косоогова А.С. Педагогические основы творческого самовыражения как фактора становления будущего учителя: Автореф. дисс. ... докт. пед. наук. — Хабаровск: 2000. — 45 с.

49. Креативная педагогика: методология, теория, практика / Под ред. Ю. Г. Круткова. — М.: МГОПУ им. М. А. Шолохова, изд. центр «Альфа», 2002. — 276 с.

50. Cremen, T., Barnes, J., & Scoffham, S. (2009). Creative teaching for tomorrow: Fostering a creative state of mind. Kent: Future Creative CIC.

51. Лихачёв.Б.Т. Педагогика /учебное пособие .-М.: Юрайт 2001.-607с.

52. Luce, R. W. *Motivating the Unmotivated* Hocking Technical College, Nelsonville, OH Volume XII, Number 8, *Innovation Abstracts The National Institute for Staff and Organizational Development*, 1990.

53. Maley, A. (1997). Creativity with a small 'c'. The Journal of the Imagination in Language Learning and Teaching, 4.

Retrieved from <http://www.ljcu.edu/cill/journal-index.html>

54. Мамагова Х. Умум таълим мактаб ўқувчиларини ўқитишда креатив ёндашувнинг ўзига хос хусусиятлари// Мактаб ва ҳаёт. Илмий методик журнал № 8.2019 йил.

55. Мамагова Х. А creative approach to teaching foreign languages in universities with technical profile// Herald of institute 2019 #2

56. Mukhametshina R.F., Galimullina A.F.. Incultation of bimental personality in context of cultural dialogue (as exemplified by Tatarstan schools). Middle-East Journal of Scientific Research: IDOSI Publications. 20(12): 2135-2138 (2014).

57. Miloradov S. A. Some problems of teaching English in high school // Scientific-methodical electronic journal «Concert». — 2014. — № 4. — p. 91-95. — URL

58. Murtaza A. Sh.Modern methods of teaching English in higher education // KazNU Bulletin. International relations and international law series. 2016. -No1 (73) — p.260.

59. Назарова Б.А. //Бўлажак ўқитувчиларда креатив ёндашув асосида тадқиқотчилик даёқатини тарбиялашнинг илмий-назарий асослари// монография Т.: «Фан ва технология» нашриёти 2017.164б.

60. Назарова Б.А. Воспитание исследовательские компетентности у будущих учителей в процессе непрерывного образования // Уэллуксиз таълима. – 2017. – № 1. – С. 60-64.

61. Nijazova G.T., Kerimbaeva B.T. The methodology of the formation of the communicative orientation of the «IT» in the institutions of higher education // Journal of Language and Literature. Vol. 6. Issue 4. November, 2015. P. 351—354.

62. Олимова Д. Олий педагогик таълим тизимида бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив кўникмаларини шакллантириш: Пед.фран.ном. дисс. автореферат:- ЎзПФИТИ: 2005.-23 б.

63. Остроумов А.И., Остроумова О.Ф. Креативность и креативное обучение как слабые модернизации образования в России. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота. 2(28): 149-153 (2013).

64. Petty G. Teaching Today. 3rd ed. Cheltenham, the UK: Nelson Thornes Ltd., 2004.

65. Психология. Словарь/ под общей ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского.-2-е изд., испр. И доп.-М.: Политиздат, 1990. – 494 с.

66. Рахимов Б.Х. Бўлажак ўқитувчиларни илмий таълимот ишларига йўналтириш асослари. Монография. – Т.: Фан. 2007. – 152 б.

67. Рахимов Б. Талаба-ёшларни илмий таълимот ишларига йўналтиришнинг ижтимоий-педагогик асослари. Пед.фран. док.дисс.... –Т.: 2009. –244-б.

68. Рахматова Ф. Ғ. Иқтидорли ўқувчилар билан ишлаш технологиясини такомиллаштириш// .13.00.01 – Педагогика назарияси. Педагогик таълимотлар тарихи. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Самарқанд.2020 й. 172 б.

69. Реан А. А. и др. И. Психология и педагогика. Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. – СПб.: Питер, 2001. – 432 с.

70. Рензулли Дж. Модель школьного обучения // Основные современные концепции творчества и одаренности/ Под ред. Д. Б. Боговяленской. – М., 1997. – С. 214–242.

71. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании. – М., 1995. – С-570.

72. Салми Д., Фруммин И.Д. Российские вузы в конкуренции университетов мирового класса.//Ж. Вопросы образования. – 2007. – №3. – 5-45 с.

73. Скибицкий Э.Г., Скибицкая И.Ю. Формирование компетентности начинающего исследователя //Ж. Инновации в образовании. 2007. №9. – С.80-90.

74. Сластенин В.А., Михенко А.И. Профессионально-педагогическая подготовка современного учителя. //Ж. Сов. педагогика. 1991. № 10. – С. 79-84.
75. Schmidt, Torben & Kürpers_ Almut 2009. Inszenierungspotenziale im Englishunterricht. In: Praxis English Heft 5/2009, S.3.
76. Sternberg, R. J. (ed.) (1999). Handbook of creativity. Cambridge: Cambridge University Press.
77. Toubba, N. *Large classes: Using groups and content.* English Teaching Forum, 37(3), Jul-Sep.,
78. Улько, Е.Волкова, Н.Царикова, Н.Мухамедова, Н.Исамухамедова, Р.Зиринова Professional Development for Uzbekistan English. Teachers Training Toolkit. Module 1,2. 2009
79. Ўзбек педагогик антологияси. -Т.: «Ўқитувчи», 1995. I жилд. Тузувчи муаллифлар: К.Хошимов, С.Очил.- Т.: Ўқитувчи. 464 б
80. Ўзбек педагогик антологияси. -Т.: «Ўқитувчи», 1999. II жилд. Тузувчи муаллифлар: К.Хошимов, С.Очил.- Т.: Ўқитувчи. 480 б.
81. Ўзбек педагогикаси тарихи.: Олий ўқув юрглари учун қўлланма. //А.Зуннуновнинг умумий таҳрири остида. - Т.: Ўқитувчи. 1997.- 272 б.

82. Ўзбекистон Республикаси Олий таълимнинг меърий ҳужжатлари (Ўзбекистон Давлат стандарти.Олий таълимнинг ДТС).-Т.:2001.-146.
83. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. –1-жилд. -Т.: ЎМЭ Давлат илмий нашриёти, 2000. –736 б.
84. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. –3-жилд. -Т.: ЎМЭ Давлат илмий нашриёти, 2002. –704 б.
85. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – 4-жилд.-Т.: ЎМЭ Давлат илмий нашриёти, 2002. –704 б.
86. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – 5-жилд.-Т.: «ЎМЭ Давлат илмий нашриёти», 2003. –704 б.
87. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – 7-жилд.-Т.: «ЎМЭ Давлат илмий нашриёти», 2004. –704 б.
88. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. –9-жилд.-Т.: «ЎМЭ Давлат илмий нашриёти», 2005. –704 б.
89. Фарберман Б.Л., Мусина Р.Г. Концепция конвергенции и интеграции подходов к обучению, ориентированных на ожидаемый результат учения и процесс развития мышления // «Ta'lim muammolari» 2003. №3. с33-39
90. Fisher, P. and Blachnowicz, C'Vocabulary instruction in a remedial setting. 'Reading and Writing Quarterly, 21:281-300 (2005)
91. Fisher, R. (2004). What is creativity? In R. Fisher & M. Williams (Eds.), Unlocking creativity: Teaching across the curriculum (pp. 6-20). New York: Routledge.

92. Харламов И. Ф. Педагогика в вопросах и ответах. – М.: Гардарики, 2001. – 256 с.

Интернетдан олинган маълумотлар

93. .Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини ошириш –...:uzbekistan24.uz/uzk/yangiliklar/7/242/266***
94. Жолдасбекова К.А. Развитие креативного мышления студентов в процессе обучения. [www. rusnauka. com/29_NIOXXI_2012/Pedagogica/2_118805.doc.htm](http://www.rusnauka.com/29_NIOXXI_2012/Pedagogica/2_118805.doc.htm)
95. (ZKM | Zentrum für Kunst und Medientechnologie
96. Lorenzstr. 19, 76135 Karlsruhe, www.zkm.de)
97. (Санъат ва коммуникатив технологиялар маркази. Лоренштрассе 19.76135 Карлсруе)
98. <http://www.TDRPU.uz.>
99. <http://www.Guldu.uz.>
100. <http://www.samdu.uz.>
101. <http://www.ziyounet.uz.>

ИНГЛИЗ ТИЛИНИ КРЕАТИВ ЁНДАШУВ АСОСИДА ЎҚИТИШ

Халдирчаева Г.С.

Муҳаррир: Х. Тахиров
Техник муҳаррир: С. Меликузиева
Мусаххих: М. Юнусова
Саҳифаловчи: А. Зиямухамедов

Нашириёт лицензия № 2044, 25.08.2020 й.
Бичими 60x84 1/16. “Times new roman” гарнитураси,
кегли 14.. Offset босма усулида босилди. Шартли босма
табоғи 7. Адади 100 дونا Буюртма № 101

Zebo prints МЧЖда чоп этилди.
Манзил: Тошкент шаҳар, Ўшнобод тумани,
22-харабий шаҳарча